

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

Məhərrəm Abbasəli oğlu Hüseynov

**LİŇQVİSTİK TƏHLİLİN
ELMİ-METODİK ƏSASLARI
(Aşiq Ələsgərin dili əsasında)
*DƏRS VƏSAİTİ***

*ADPU-nun Tədris-Metodik Şurasının
03 fevral 2017-ci il tarixli iclasının
(pr.№1) qərarına əsasən çap edilir*

**“Elm və təhsil”
BAKİ – 2017**

Elmi redaktor: *Əzizxan Tanrıverdiyev,*
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər: *İsmayıl Məmmədli,*
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Sərdar Zeynal,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Məhərrəm Abbasəli oğlu Hüseynov
Linqvistik təhlilin elmi-metodik əsasları (Aşıq Ələsgərin dili əsasında).
Dərs vəsaiti. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 112 səh.

Kitab Aşıq Ələsgərin şeir dilinə, fərdi üslubunun başlıca atributlarının şərhinə həsr olunmuşdur. Onun poeziya dilinin, bədii üslubunun ən mühüm tərəflərinə, poetik forma sistemində müxtəlif dil vahidlərinin obrazlılıq və ekspressivlik keyfiyyətlərinə geniş yer verilmiş, obrazlı dil vasitələrin harmoniyasını yaradan leksik-semantik söz qrupları, ayrı-ayrı üslubi fiqurların yüksək sənətkarlığı təmin edən bədii quruluş komponentlərinin estetik məziyyətləri təhlildən keçirilmişdir.

Kitabdan ali məktəb tələbələri, magistr və doktorantlar, bədii üslub və poetika ilə məşğul olan tədqiqatçılar, həmçinin geniş oxucu auditoriyası faydalana bilər.

ISBN 978-9952-8176-2-1

© “*Elm və təhsil*”, 2017

*Dərya dilim dalğa vurdu bulandı
Qərq olmaq istəyən ümməna gəlsin.*
(Aşıq Ələsgər)

GİRİŞ: BƏDİİ SÖZ CƏNGAVƏRİ, AZƏRBAYCAN ŞEİRİNİN TƏKRAROLUNMAZ ESTETİK HADİSƏSİ

Aşıq Ələsgər qüdrətli sənətkar ömrünü sözə həsr edən, sözlər aləmində yaşayıb onunla nəfəs alan ədəbi şəxsiyyət, poeziya nəhəngidir. Bədii söz bu ulu korifeyin həyatı, daimi yol yoldaşı olmuşdur. Onun sözlə həmdəm, şair-filosof qəlbi odu, alovu, işığı sözdən almışdır. Ən önəmlisi odur ki, bu poetik söz cəngavəri sözə borclu qalmamışdır, öz ürəyinin hərərəti ilə onu cilalamış, ona əbədi həyat vermişdir. Əbədiyaşar qoşma, gəraylı, təcnis və digər sənət inciləri öz qüdrətini, odunu-alovunu, estetik sehrini söz dahisinin könül dünyasından, coşub-daşan ilhamından, bənzərsiz istedadından əxs etmişdir.

Aşıq Ələsgər dühasının bədii dillə bağlı özünəməxsusluqlarını, onun bənzərsiz poetik yaradıcılığının üslubi simasını müəyyənləşdirmək bir sıra şərtliklərlə müşayiət olunur. Bu ondan irəli gəlir ki, XIX əsrdə və XX yüzilliyin ilk onilliklərini təmsil edən aşıq poeziya dilini ümumi ədəbi kontekstdən təcridə təsəvvürə gətirmək olduqca çətin problemdir. Çünki Göyçə ədəbi mühitinin, onun fəal yaradıcılıq atmosferinin nişanələri bir çox cəhətdən üst-üstə düşür.

Aşıq şeirinin müxtəlif meyillərindən ibarət çox zəngin və mürəkkəb mənzərəsində nəzərə çarpan oxşarlıqlar, ümumi xüsusiyyətlər vardır. Bir sıra hallarda ümumi düşüncə tərzindən, ədəbi ənənələrdən, bədii mətləblərdən, mövzu və məzmunundan, yaradıcılıq üslubundan və ovqatından qaynaqlanan oxşarlıqlar belə bir qənaəti şərtləndirir ki, müəyyən bir yaradıcılıq istiqaməti, poetik janr əlamətləri kimi bu tipoloji yaxınlıq təbiidir. Bununla yanaşı parlaq istedad sahibləri bu ədəbi ənənələrdə, yaradıcılıq mənzərəsində yeni üslubi meyl, deyim tərzində nəzərə çarpan müxtəliflik və əlvanlıq əmələ gətirmə iqtidarını nümayiş etdirir.

Bu mənada Aşıq Ələsgərin əlvan və çoxyönlü şeir poetikasının özəlliklərini, onun bənzərsiz lirikasının aydın və konkret simasını, dil və üslub sanbalını özündə əks etdirən, estetik siqlətində, sadəliyində və səmimiyyətində özünü biruzə verən dərinliyini dərhal sezməmək mümkün deyil. Aşıq Ələsgərin dil sənətkarlığını geniş kontekstdə, bütün dövrlərin ən parlaq portretləri, görkəmli söz ustalarının təcrübələri fonunda, zəngin ədəbi ənənələr işığında tədqiq etməklə onun sənət dilinin əlvanlığını, ruhunu, bədii dərinliyini və estetik tutumunu daha müfəssəl təsəvvür etmək olur. Aşıq Ələsgərin dilinin poetik çəkisini hiss etdikcə, onun bədii qüdrətinə əsaslı şəkildə nüfuz etdikcə böyük söz sərrafının fərdi dəsti-xətti onun bütövlükdə aşıq şeiri, qüdrətli meyilləri ilə daxili əlaqəsi, qarşılıqlı bağlılığı dolğunluğu ilə aşkara çıxır. Aşıq şeiri dilinin inkişafındakı sənətkarlıq axtarışlarındakı misilsiz xidmətləri, xüsusi bir keyfiyyət mərhələsi kimi orijinal cəhətləri müəyyənləşir. Aşıq Ələsgərin dili ənənələrdən gələn bədii meyarlar zəngin-

ləşmə, büllurlaşma sanbalı ilə estetik hadisəyə çevrildi ki, bunun da kökü bilavasitə onun şeir təfəkkürünün yeniliyi, poetik dil axtarışlarının tərəvəti ilə bağlı idi. Aşıq Ələsgərin təmsil etdiyi dövrün şeir dilinin yeni bədii keyfiyyətlər əldə etməsi məhz şeirin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi, lirik düşüncənin təzələnməsi hesabına baş verdi. Aşıq Ələsgər timsalında bədii yaradıcılıqda artan bədii məntiq və məna səviyyəsi, duyğu və düşüncələrin ifadə vasitələri təkrarsız rənglərlə zənginləşmə və püxtələşmə prosesi keçirdi. Poetik təfəkkür orijinallığı şeir dilində əks-səda tapdı. Ana dilindən daha səmərəli faydalananmaq istiqamətində inkişaf Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında xüsusi intensivlik qazandı və nəticədə onun əsərləri mükəmməl poetik hadisəyə çevrildi, poetik üslubunun nüfuzu artdı. Aşıq şeirində deyim boyatlığına, şablonlaşmış obrazlı söz və ifadə sisteminə yeni çalarlar, yeni poetik ovqatın məhsulu olan tərəvətli təsvir vasitələri qabarıqlaşdı. Yaradıcılıq faktları göstərdi ki, Aşıq Ələsgər şeirlərinin kəsb etdiyi yeni keyfiyyətlər ilk növbədə müəllifin qabarıq bədii səviyyəsi ilə fərqlənən əsərlərini meydana çıxartdı, bədii keyfiyyət və sənətkarlıq tələblərinə bütünlükdə cavab verən kamil lirika nümunələri bədii–estetik məziyyətləri ilə populyarlıq və ümumxalq sevgisi qazandı, müəllifinin təkrarsız sənətkar simasını təcəssüm etdirdi.

“Ələsgər şeiri xalq şeiridir. Bəzən adama elə gəlir ki, bu şeirləri bir nəfər yox, xalq özü yaradıb. Ona görə ki, bu şeirlər xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının hayqırtısıdır. Bu, Ələsgər şeirinin birinci tərəfi. İkinci tərəfi ondan ibarətdir ki, Ələsgər şeiri başdan-başa həyatın özüdür... Azərbaycan təbiəti, Azərbaycan ruhu Ələsgər şeirində dil açıb oxuyur. Vətənimizdən danışan

şaqraq nəğmələrdir” (36, 78-79). Və bu nəğmələrin ömrü xalqın ömrü, Azərbaycan dilinin ömrü qədərdir. Dil dahi şairin yaradıcılıq simasının güzgüsü, mənəvi dünyasının cövhəri, müdriklik çeşməsidir. Yaradıcılıq fərdiyyətinin estetik mündəricəsini özündə təcəssüm etdirir, misilsiz poeziya nümunələrinin bədii qüdrətini təsdiq və təcəssüm etdirir. Ənənəvi poetik formalarda yeni fikir və məzmunun yüksək sənət səviyyəsində nümayiş etdirən Aşıq Ələsgərin bədii sözü xalqın mənəvi həyatının, duyğu və düşüncə tərzinin parlaq ifadəsidir. Ona görə də onun dilini təhlil və tədqiqat predmetinə çevirəndə dahi sənətkarın üslubu haqqında bəsit mühakimələr yürütmək bəlkə də günahdır.

Bəşəriyyətin qədim və zəngin ədəbi təcrübəsi döndönə təsdiq etmişdir ki, Aşıq Ələsgər səviyyəsində, Aşıq Ələsgər siqlətində olan şairlər bütün zamanların və bütün nəsillərin şeiridir. Çünki fitrətən şair olanlar – söz dahiləri bütün nəsillərlə yenidən doğulur, bütün zamanların zövqünü oxşayır və tərbiyə edir. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgərin ədəbi şəxsiyyətinə, misilsiz poeziyasına, zəngin poetikasına yeni baxışların formalaşması, Aşıq Ələsgər sözünün keyfiyyət yeniliklərinin dərin poetik-üslubi qatlarının aşkarlanması və hərtərəfli təqdim edilməsi həmişə estetik zərurət kimi meydana çıxır.

Aşıq Ələsgərin sənətkar xoşbəxtliyinin özülündə iki amil dayanır: onun biri Ulu Göyçənin qoynunda, ədəbi mühitində doğulub – yaşamasıdır, digəri Anamız Azərbaycanın doğma dilində nümunəvi poeziya yaratmağıdır. Bəlkə ona görədir ki, onun əsərlərində təbiətin şeiriyyəti ilə dilin şeiriyyəti sintez olunaraq sənət möcüzələri meydana gətirib. Aşıq Ələsgər təbiətdən yazanda doğma təbiətin dili ilə danışır, təbiəti

şairin Göyçə ləhcəsində danışdırır. Bu yaradıcılıq prosesində doğma ana dilimizin misilsiz bədii hüsnü nümayiş etdirilir.

Aşiq Ələsgər poeziyası sanki Azərbaycan dilinin bədii imkanlarını sınağa çəkmək üçün, bu dilin qüdrətini təsdiqləmək üçün yaranmışdır. Onun hər misrası hikmətlə yüklüdür, hər kəlmə zəka işığı ilə şüa saçdığına görə heyrtləndirəndir, hər kəlamı hikmətdir, sentensiyadır. Adı təsvirçilik, ritorika Aşiq Ələsgər sözünə ruhən yaddır. Ovqat çeşidindən asılı olaraq hər bir dil vahidi üslubi çeviklik kəsb edir. Ovqat fərqiindən irəli gələrək sözün poetik çalarları mütəhərrikləşir, eyni söz ayrı-ayrı mətn mühitində üslubi cəhətdən fərqlənir. Aşiq Ələsgər sözü təsvir – tərənnüm obyektinin, bədii portretin daxili və xarici cizgilərinin dərininə enir, həyat və sənət həqiqətlərinin nüvəsinə nüfuz edir. Yeni və tərəvətli deyim ənənəvi ədəbi motivləri bədii kəşf səviyyəsinə qaldırır, sözün yeni nəfəsindən güc alan obrazın bədii vüsəti konkret və həyati detallarla zənginləşdirilir.

Aşiq Ələsgərin şeir yaradıcılığı hər şeydən öncə böyük bədii dil hadisəsidir, möcüzəli bir sənət dünyasıdır, sirri tam yozulmamış fərdi üslubun təkrarolunmazlığıdır. “Qədim və zəngin şeir mədəniyyəti olan çoxəsrlilik ədəbiyyatımızda” bu böyük aşiq elə bir bədii səviyyəyə yüksəlmişdir ki, bu gün də biz onu Vaqif, Vidadi kimi tədqiq edib öyrənsək, ona ədəbiyyat tariximizdə fəxri yer versək... heç yanılmazıq” (28, 172). Öz coşqunluğu, üsyankar ruhu, həzinliyi, zərifliyi ilə seçilən, lirizmi ilə oxucularını və dinləyicilərini heyran qoyan Aşiq Ələsgər daha çox dil zənginliyinə, lüğət tərkibindən koloritli istifadəsinə, qrammatik ifadə vasitələrinin çevikliyinə görə sevilib-seçilir, dinləyicinin ürəyinə işiq saçır.

Bir cəhəti xüsusi olaraq vurğulamaq yerinə düşər ki, ədəbiyyatşünaslığımızın, ədəbi-tənqidimizin ən görkəmli nümayəndələri, poeziya sənətinin incəliklərinə münasibətdə özünəməxsus mövqeyi olan alimlər, şair və yazıçılar aşığı poeziyasını ümumi poetik prosesin canlı, dinamik inkişaf edən bir qolu kimi səciyyələndirmiş, bu poeziyanın zirvəsi sayılan Aşığı Ələsgər yaradıcılığının tədqiqi ilə ardıcıl və səmərəli şəkildə məşğul olmuşlar. Birmənalı şəkildə belə bir qənaət yekdilliklə qəbul olunmuşdur ki, Aşığı Ələsgər sənətin zaman qarşısındakı funksiyasını geniş dərk etmiş, onun hüdudlarını, struktur imkanlarını yeni kəşflərlə, tapıntılarla zənginləşdirmişdir. Bu uğurlar içərisində dil ənənələrinə mühüm yeniliklər gətirmişdir ki, bu da dilimizin daxili, estetik imkanlarının tükənməzliyinin ifadəsi olmaqla bərabər, böyük sənətkarın dillə davranış qabiliyyətinin təzahürüdür.

Osman Sarıvəllinin “Qüdrətli şair, ustad sənətkar” adlı çox dəyərli kitabının ikinci – 2011-ci il nəşrinə şairin oğlu, fəlsəfə elmləri doktoru Babək Qurbanov ön söz kimi yazdığı “Ustad aşığı, poeziyamızın klassik şairi Aşığı Ələsgər”də belə bir qeyd vardır: “Bu şeirlərin dili, məntiqi, ideya – məzmunu əslində xalqımızın bədii təsəvvür tərzinin qaynaqlarından qidalandığına görə son dərəcə oxunaqlı, yadda qalan və təsirlidir. Əksər halda bu şeirlərin hafizələrdə qalması, şifahi şəkildə ağızdan-ağıza ötürülərək günümüzdə qədər gəlib çatmasının səbəbini anlamaq mümkün olmur” (34, 6).

Bizə elə gəlir ki, Aşığı Ələsgərin coşqun təbindən doğan şeirlərin sürətlə hafizələrə köçməsi, yaddaşlardan silinməsinin səbəbini anlamaq o qədər də çətin deyil və bunu hörmətli

müəllifin özü fikrinin əvvəlində doğru müəyyənləşdirib: “Şeirlərin dili və məntiqi”. Aşıq Ələsgərin dilinin sənət faktı kimi möhtəşəmliyi, bu dilin üslubi çevikliyi, xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının misilsiz inikas forması olması onun şeirlərinə əbədiyaşarlıq bəxş etmişdir. Aşıq Ələsgər ana dilini mükəmməl bilməyin, onun poetik ruhunu duymağın, onunla nəfəs alıb yaşamağın bariz nümunəsidir. Böyük klassikin qələm təcrübəsi göstərir ki, dil yaradıcılığı, dillə davranmaq səriştəsi sənətkar və sənət ömrünün ilkin şərtidir. Onun dil- ifadə vasitələrindəki tərəvət, obraz və təşbehlərindəki milli kolorit, xalq həyatı, ictimai mühitlə bağlılıq, bədii ləyaqət həddinə çatan üslub sadəliyi, bunlarda təcəssüm edən obrazlı təfəkkürün aydınlığı və zənginliyi Aşıq Ələsgər poeziyasını bütün nəsillərin və bütün zamanların misli-bərabəri olmayan mənəvi sərvətinə çevirir.

Aşıq Ələsgər poeziyasında Azərbaycan dilinin tərəvəti, orijinal ifadə vasitələri, həm xalq ünsiyyət dilinin, həm də xalq təfəkkürünün bədii estetik zənginliyi təcəssüm etdirildi. Ana dilinin qüdrəti, əqli – intellektual imkanları, intonasiya zənginlikləri, ahəngdarlığı, musiqisi nümayiş etdirildi. Xalqla onun özünün dili ilə bədii ünsiyyət Aşıq Ələsgər şeirinin ayrılmaz atributu kimi təsdiqini tapdı. Sadə danışmaq dilinin xalq mənəviyyatının tərcümanına çevrilə bilməsi faktları əyanlaşdı, potensial bədii enerjisini hərəkətə gətirmək amilində istedadın rolu məsələsi aşkarlandı.

Müdrük mükəllimələr, dərin fəlsəfi ümumiləşdirmələrin orijinal üslubi çalarlarla, bədii – məntiqi assosiasiyalarla açılır, dahi söz sənətkarının həyata fəlsəfi münasibətləri təbii danışmaq

dilinin poetik qəliblərində təqdim olunur. Sözə qənaət, yığcamlıq və obrazlılıq Aşıq Ələsgər üslubunun əsas məziyyəti kimi diqqəti xüsusilə cəlb edir. O da diqqətdən yayınmır ki, Azərbaycan dilinin estetik–emosional funksiyası Aşıq Ələsgər yaradıcılığında olduqca qabarıq şəkildə təzahür edir. Bədii dil tariximizdə elə deyim özünəməxsusluqları vardır ki, onu ancaq Aşıq Ələsgərin yaradıcılıq ünvanına yazmaq lazımdır. Bu məziyyət Aşıq Ələsgərin bir ədəbi şəxsiyyət kimi təkrarolunmazlığından, istedad orijinallığından irəli gəlir. Onun dilindəki bənzərsizlik məhz istedadının orijinallığı ilə bağlıdır. V.Hüqonun romantik bir pafosla dediklərini bütövlükdə Aşıq Ələsgərə də şamil etmək mümkündür: “Görkəmli sənətkarın müzəffər yürüşündən dil bəzən ehtirasa gəlir”.

“Aşıq Ələsgərin şeir dili, özünəməxsus üslubu bir sıra məziyyətləri ilə başqa aşıq və şairlərin dilindən, üslubundan tamamilə fərqlənir. Aşığın, şairin dil zənginliyi onun bədii cəbhəxanasının zənginliyi, imkanının böyüklüyü deməkdir. Başqa bədii vasitələrlə yanaşı sənətkarın dilinin lüğət tərkibi nə qədər hərtərəfli, nə qədər geniş və zəngindir, onun yaradıcılıq imkanları da o qədər böyük olur”. (34, 64)

Yeri gəlmişkən onu da xüsusi nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, Aşıq Ələsgər kimi poetik istedad sahiblərinin dil problemlərinin mütəxəssis təhlilinə çevrilməsi də adi iş deyil. Bunun üçün peşəkar filoloqun xüsusi təcrübə və nəzəri hazırlığının kamil səviyyəsi ilkin şərtidir. Onun mükəmməl forma qəliblərində meydana çıxmış şeirlərinə geniş elmi aspektdə yanaşmaq, oradakı linqvopoetik hadisə və semantik prosesləri obyektiv mövqedən işıqlandırmaq böyük məsuliyyət tələb edir.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında bədii dil sənətkarlığının qabarıq keyfiyyət əlamətləri bütün linqvistik səviyyələrdə özünü büruzə verir. Daxili məntiqi və mənası, davamlı təkamül, sistemli yetkinlik prosesi Aşıq Ələsgər üslubunun mərkəzində dayanır. İstedadının gücü, dil duyğusu sənət təcrübəsi ilə vəhdətdə Azərbaycan dilinin təbiətindən doğan poetik təntənəni bütün zənginliyi ilə səsləndirir. Zəngin ədəbi zəmində meydana çıxan əsər gözəlliyə, daha doğrusu gözəlliğin dilinə çevrilir. Aşıq Ələsgərin dili sənət hadisəsi səviyyəsində dərk olunur. Səmərəli yaradıcılıq təcrübəsinin, bədii dil tərəqqisinin əsas mənbəyi isə fitri istedadın özəlliyində, sənətkar ruhunun coşqunluğunda, fikirlərinin daxili hərəkətinin intensivliyindədir. Dilin cazibəsi, bu dillə canlandırılan obrazların emosiyası elə qaynayıb – qarışmışdır ki, canlı xalq danışq ünsürləri öz təbiiliyini bütün çalarları ilə nümayiş etdirir, göz və qulaq oxşayır. Aşıq Ələsgərin bədii dilinin sənət örnəyi olmasının sirri bu amillə təyin olunur.

Aşıq Ələsgərin lirik təhkiyəsi fikrin poetik qoyuluşuna münasib olduğu üçün özündə qüvvətli bədii-məntiqi ardıcılığı saxlaya bilir. Lirik prosesin bənzərsiz zənginliyi dil faktlarının dinamizminə rəvac verir. Üslubu forma elementləri bütün məqamlarda bədiiliyin xeyrinə istifadə olunur. Məzmunu sər-rast ifadə naminə hər bir dil vahidinin yaratdığı estetik gözəllik Aşıq Ələsgər istedadının mühüm cizgilərinə müvafiq gəlir.

Aşıq Ələsgərin nəhəng sənətkar obrazı, əzəməti poeziyamızın nəhayətsiz kəhkəşanında ona görə sönməzlik qazanıb ki, onun dili xalqın milli təfəkküründən, milli ruhundan güc-qüvvət alır. Xalq düşüncəsinin, mənəviyyatının gur işıqlarından

xüsusi parlaqlıq qazanan sənətkarın təkrarolunmaz poetik səsi zamandan-zamana öz tərəvətini daha da artırır, öz möhtəşəmliyi ilə ucalır. Bu poeziyanın həyat qüvvəsi, həmişəyaşarlığı dilindəki xalq nəfəsi ilə şərtlənir, bu dil sənətkar bənzərsizliyinin poetik təsdiqi kimi birmənalı şəkildə qəbul olunur.

Dil həssaslığı Aşıq Ələsgərin poeziyasında mövzu və fikir genişliyi, ifadə formalarının təbiiliyi ilə qəribə bir formada birləşmişdir. Sənət dilinə belə yetkin duyum Aşıq Ələsgər poeziyasına möhtəşəm bir lirik səciyyə və cazibəli məzmun keyfiyyətləri gətirmişdir. Poeziya predmetinə çevirdiyi bütün anlayışlar gözəl dil vasitəsi ilə öz poetik inikasını tapmışdır. Məhz bu xüsusiyyətlərinin yüksəkliyi bir daha əyani şəkildə göstərir ki, Aşıq Ələsgər üslubunun ədəbiyyatımızdakı əhəmiyyəti müstəsnaadır.

Xüsusi əzəmətlə səslənən şeir dili Aşıq Ələsgər lirika-sının estetik özünəməxsusluğunun konkret təzahürlərindəndir. Deyim incəlikləri ilə müşayiət olunan yaradıcılıq kəşfləri və prinsipləri bu poeziyanı səciyyələndirən başlıca novator keyfiyyətlərdəndir. Müstəsna söz duyumlu dahi sənətkarın şeirlərinin gücü və ecazkarlığının əsasında varlığı obrazlı qavramanın bütöv konsepsiyası dayanır. Bu keyfiyyətli əlamət şeirlərin intonasıya və poetik əhval-ruhiyyə etibarilə çoxcəhətli olmasını təmin edir.

Aşıq Ələsgərin misilsiz mənəvi xəzinəsi yalnız müəyyən lirik ovqatın ifadəsi olmayıb, eyni zamanda bəşəriyyəti düşündürən ayrı-ayrı etik, fəlsəfi görüşlərin, insan mənəviyyatının mükəmməl bədii təəcəssümüdür. Olduqca zəngin, mürəkkəb və rəngarəng poetik formalarda emosional – estetik dəyər

qazanmış, bədii-estetik məziyyətləri ilə heyrət doğurmuş bu poeziyanın dili özünə qədərki klassik ənənədən bəhrələnərək yarandığı dövrün nəfəsinə uyğun söz sənətinə yeni həyat vermişdir. Bədii dilimizin öz tarixi köklərinə bağlılığı, milli zəmində doğma qəliblərində möcüzələr yaratma imkanları nümayiş etdirilmişdir. Ona görə də bu dil bəlağətli nitqin, nitq gözəlliyinin möhtəşəm nümunələri kimi ürəklərə asanlıqla yol tapmışdır. Füsunkarlığı, gözəl dil, üslub və ifadə tərzini, fikir dolğunluğu, təsir dairəsinin genişliyi baxımından Aşiq Ələsgərin poetik yaradıcılığı xüsusilə seçilir, bəlağət və söz sənətinin dil incəlikləri öz bədii-estetik və emosional təsir nöqtəyi-nəzərdən kamillik nümunəsi hesab edilir.

ALLİTERATİV FİQURLARIN POETİK SƏSLƏNMƏ EFFEKTİVLİYİ

Aşıq Ələsgər şeirinin dil zənginliyini, şifahi xalq ədəbiyyatının, milli poeziyamızın mühüm üslubi vərdişlərindən, spesifik forma komponentlərindən yararlanma, zəngin ənənələrdən qidalanma faktlarını onun hər bir misrasında sez-mək mümkündür. Sözlərin yatımında, düşüncələrinin kamil ifadəsində, lirik təhkiyəsinin səliqə-sahmanında onun özünə xas olan, bənzərsiz üslubunun məğzi açılır. Onun şeirlərinin dil mənzərəsi belə bir fikrə gəlməyə əsas verir ki, Aşıq Ələsgərin gerçəkliyi qavrayış xüsusiyyətləri, hadisələrə poetik baxışı, fikir və duyğularının səciyyəsi dildən istifadə səriştəsinə uyğundur. Onun obrazlarının əqli-emosional mündəricəsi bədii nitqində reallaşır, düşüncələrinin tizfəhmliyində, hazırcavablığında əks olunur. Bu hazırcavablıq fikrin meydanını genişləndirir və bu fikir gözəl və nümunəvi dil sayəsində mətnin emosiyasına stimul verir. Fikrin emosiyası poetik dil zəminində meydana çıxan elə keyfiyyət həddidir ki, o, Aşıq Ələsgər şeirinin sətirlərində çox asanlıqla duyulur. Emosiya doğuran fikrin söz qəlibləri qüdrətli söz ustalığının əsasını və mühüm istiqamətini təşkil edir. Müəllifin lirik düşüncələri onun dil zəmini üzərində dayanan poetikliyinin meyarı, Aşıq Ələsgər bədii təfəkkürünün gücü-qüdrətidir, obrazlılıq səviyyəsinin yüksəkliyi, şairanəliyidir.

Aşıq Ələsgərin bütün yaradıcılığı səsin poetik möcüzəsidir. Səsin poeziyası onun təcislərində, dodaqdəyməz təcislərdə, cığalı təcislərdə, müstəzad təcisdə heyvətli bir sənət aləmidir. Rəngarəng səs situasiyaları ilə bədii mətni emosa-

laşdırma qüdrəti bədii söz sənətinin zirvələrinə yüksəldən əsas estetik amildir. Fonosemantik vahidlər Aşıq Ələsgərin üslubunda geniş yürüş meydanı tapmış, müdrikliyin, duyğu gözəlliklərin səsləndirilməsinə böyük ustalıqla nail olmuşdur.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılıqla istifadə etdiyi elə bir dil vahidi yoxdur ki, o, xalqın milli estetik təfəkkürü ilə bağlı olmasın. Xalqın real həyatı, mənəvi dünyası, zehni və düşüncəsi ilə sarsılmaz rabitənin birbaşa nəticəsidir ki, poetik yüksəkliyə qalxa bilmiş, milli səciyyəli olduğu üçün ürəklərə asanlıqla yol tapa bilmişdir. Onun dilində dərin poetik mənadan xali, orijinal bədii rəngi, cazibəli üslubi çalarları olmayan linqvistik ünsür yoxdur. Dilin milli ruhunu və koloritini bütün spektrləri ilə əks etdirə bildiyi üçün ulu sənət zirvəsində məxsusi yerini əbədləşdirmiş dahi sənətkardır. Poetik məzmunu forma şeirliyinə qovuşdurmaqla Azərbaycan dilinin ifadəlilik imkanlarını, deyim zənginliklərinin tükənməzliyini nümayiş etdirməyə qadir olan misilsiz bədii söz ustası, bənzərsiz söz sərrafıdır. Fikri səlis və ahəngdar, yüngül və oynaq deyim qəliblərində canlandırmaqla şeirin təsir qüvvəsini qat-qat artırmaq səriştəsinə fitrətən sahib olmuş möhtəşəm ədəbi şəxsiyyətdir. Onun bütöv yaradıcılığında mükəmməl zövq və həyəcanla qarşılanmayan bircə misrası da yoxdur. Hər bir kiçik dil vahidi estetik bütövün ayrılmaz ünsürüdür. Bir-birini izləyən, bir-birini tamamlayan bədii dil elementləri ahəngdar bir vahid şəklində yaddaşlara, duyğulara köçür. Əvəzsiz mənəvi bir nemət kimi, Aşıq Ələsgər poeziyası səs möcüzələri ilə, melodiyası, səslənmə axarının heyrətamizliyi ilə gözəldir. Sevimli şairimiz B.Vahabzadənin dəqiq müəyyənləşdirdiyi kimi, “təcnislərdə çox böyük şəkil məhdudiyyəti var. Həm sözlərin

şəklində, həm də şeirin formasında. Lakin buna baxmayaraq, Ələsgər yalnız forma oyunbazlığına uymamış, məhdud forma qəlibində çox böyük fikirlər söyləməyi bacarmışdır”. (36, 77)

Bu estetik keyfiyyətlər Ələsgər tənislərinin fonetikasının təhlilində bütün cazibədarlığı ilə üzə çıxır. Emfaza, yəni səslərin, sözlərin və ifadələrin təkrarı, söz sırası və s. ilə nitqin emosionallığını şiddətləndirmək, söyləmə daxilində bu və ya digər səs ünsürünü fərqləndirib nəzərə çatdırmaq Aşıq Ələsgər üslubu üçün çox doğmadır. Onun üçün alliterasiyanın əsas funksiyası bədii gözəllik vasitəsidir, bədii tənəkkür silahıdır, bədii qavrayış alətidir.

S ~ İstəyirsən seyr edəsən Sınanı
Ş, S ~ Şər işlərdən saqın, saxla sınıanı
Sədəf getdi sını içində sınıanı
D ~ Dildə qaldı nə ləzzəti, nə dadı. (8, 181)

Alliterativ səs ahəngi Aşıq Ələsgərin poetik sistemində varlığın estetik dərkə və təcəssümü ilə, bədii inikas səviyyəsi ilə dəyərlidir. Poetik məziyyət halına keçməklə səs təkrarları bədii fikir tutumunun dərinliyində və genişliyində fəallıq göstərir. Şeirin janrından və məzmunundan asılı olaraq təkrarların işlənmə tezliyi kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri qazanır. Say və sanbal poetik konstruksiyasında bədii qayənin tələbləri ilə nizamlanır. Məna vüsəti təkrarın tezliyini tənzimləyir. Müəyyən arxitektonik qəliblərdə təkrarlar bədii obrazın tipik cizgilərini emosional şəkildə təsvir-tərənnüm obyektinə çevirir. Aşıq Ələsgərin dilində səs aktuallığı naxışlı konstruktiv sxemlərin kamilliyində özül olur. Fonetik səviyyədə repriz evfemiya,

gözəl səslənmə məziyyətinin, həmçinin bədii ünsiyyət prosesinin təməlinə dayanır. Fonoloji ifadə vasitələri sadəcə səs obrazları yaratma vasitəsi olmayıb poetik zəriflik örnəyi funksiyasında üslubu siqlət kəsb edir.

*S~ Sarsaq ilə seyrə çıxsan səhraya
Gətirər sərinə sə qalı tez-tez.
A, Ə~ Tərlən xəyal qalxar ərşi-ələya
S, A~Sağlam şikarını sağ alı tez-tez. (8, 182)*

*Ş, B~Şəhrin şöləsindən buldum bələdi
X~ Xoş gəldi xoşuma halı qabaqda
M~Pir mənə göstərdi şah məqamını
C~Gördüm cəmali çox cəlali qabaqda (8, 293)*

*N~Neçə, taxt qurulub nuri-münəvvər,
N~Neçəsi zəbərcəd, neçəsi gövhər,
S~Sağda-solda səf-səf yerir mələklər,
Y,Q~ “Yahu”, “yahu!” deyir qulu qabaqda (8, 101)*

*P, Ə~ Pələng kimi pəncə vurur
Y~ Yırtır yuxanı mollalar (8, 293)*

Aşiq Ələsgərin şeirləri musiqili səs çalarları ilə çox güclü keyfiyyətli əlamətdir, həm də sistem səciyyəlidir. Alliterasiya poetik dil faktoru kimi onun yaradıcılığının məğzində dayanır. Eyni məxrəcli səsin diktəsi çox zaman şeirin fonopetik sistemini formalaşdırır və özünü qabarıq formalarda büruzə verir, xüsusi tərəvət və cazibə keyfiyyəti emosional

ovqatın atributuna, yaradıcılıq vərdişlərinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Alliterasiya biçimləri sənətkarın səs duyumu və onu mənalandırma bacarığı ilə, geniş ideya-estetik meyarlarla qiymətləndirilməyə layıqdır.

Şeirlərinin zahiri tərtibatındakı fəallığı ilə alliterativ təkrarlar fikrin məna dərinliyinin və bədii mətləbin qavranılmasının dinamikliyində də yaxından iştirak edir. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, səs təkrarı Aşıq Ələsgər şeirinin sxematikləşdirə bilmir, əksinə ona poetik görkəm verməklə yüksək estetik zövqü təmin edir. Hiss olunur ki, hər cür alliterativ təkrar məhz məzmun, estetik gözəlliklərin tələbləri ilə tənzimlənir. Alliterasiya ahəngi oxucunun fikir və duyğularını müəyyən məcraya yönəldir.

*Namərdlər əlindən çəkirlər haşa,
Namuslu igidsən, səni yüz yaşa
Tüfəngin gülləsi işləyir daşa
Tək qaytarır yüz düşmanı Dəli Alı. (8, 69)*

Nümunədə “N” və “M” samitlərinin alliterasiyası ilə qafiyə kimi sıralanan metaqramların – bir hərfi dəyişməklə bir sözdən başqa söz yaratma üsulu ahəngdarlığı fəhəhətli və bəlağətli nitqin yaranmasında fəallıq göstərmişdir. Maraqlıdır ki, alliterasiyanın törədilməsində bütün sözlər, hətta daxili mənadan məhrum olan sözlər belə müəyyən üslubi funksiya daşıyır, ahəngdarlıq yaratma qabiliyyəti ilə bədii mətnin naxışlarına çevrilir.

Aşıq Ələsgərin dilində samit səs təkrarları mükəmməl bədii-üslubi fənd səviyyəsi və səciyyəsi kəsb edib rəngarəng məna çalarları qazanır, hiss və düşüncələrə daha dərinləndir.

sirayət edir. Səs-söz düzümünün simmetriyası və mütənasibliyi mənə axarını səs axarına qovuşdurur, vahid məcrada eyni fonetik ünsürlər həqiqi poeziya materialına çevrilir, yüksək ritm və intonasiya incəlikləri ilə sanballı məzmunu oxucunun yaddaşına həkk edir. Poetik cilalığın hüdudları genişləndikcə obrazlı dinamika da yeni vüsət alır.

Musiqi rəvanlığına uyğun söz seçimi ilə Aşıq Ələsgər oxucu zövqünü şeirin estetik mühitinə cəlb edir, bədii bütövlüyün təməlini qoyur. Bunun sayəsində bədii mətnin fonetikasında Aşıq Ələsgər üslubunun əsas aspekti öz əksini tapır. Ünsiyyət dilinin ahəngdarlığı tərənnüm dilinin intonasiyasına qoşulub bədii detalların əsas cizgilərini səs ştrixləri ilə əks etdirir.

Aşıq Ələsgərin səslərlə, sözlərlə üslubi manevretmə qabiliyyəti böyük sənətkarlıq məziyyəti kimi heyrət doğurur. Lirik məzmunun xüsusi ahəng məcrasına yönəldilməsində, yaddaqalan poetik lövhələrin canlandırılmasında, tərənnüm obyektinin fonetik obrazını dinləyicinin qulağında səsləndirilməsində səs-söz təkrarı ön plana keçir, şeirin dilinə bütün keyfiyyətli meyarları ilə daxil olur. Aşıq Ələsgərin dilində ritm əlvanlığının və onu doğuran linqvistik üsulların özünəməxsusluğunun ümumi-ənənəvi və fərdi-üslubi cəhətləri müşahidə olunur. Onun misralarında yalnız səslərin yaratdığı akustik təmasib deyil, fonetik rənglərlə mənə yaratma ünsürlərinin bir-birini izləməsi də şeirin ümumi məzmununu açma bilməkdə iştirakçı olur.

*D~ Yazıq Ələsgər, işin müşgüldü, müşgül
Dərdini deməyə yoxdu əhli-dil,
Döy başına, fəğan eylə mütəssil
Daha deyib gülmək çağı kəsildi (8, 98)*

*X~Xoş saatda xoş gəlibdi cahana,
Yoxdu gözəlliyə qusur, bahana
D~Qənd əzilib dilə, dişə, dəhana
B~Qaymaq dodaqlara bal bələnibdi (8, 86)*

Aşıq Ələsgərin dilində səslə poetik anlayış arasındakı bağlılıq, dərin məzmunun gözəl ifadə qəlibləri ilə uğurlu ahəngi mühüm üslubi amil kimi diqqət çəkir. Obrazlı məzmun səs-söz təkrarlarının imkanlarına söykənərkən estetik qayənin daha parlaq təzahür edir. Səslərin simmetrik tənzimlənməsi melodikanı keyfiyyət həddinə çatdırır. Bir sözlə, Aşıq Ələsgərin dilində təkrarlar sənətkarın səs-söz işlətmə manevrəsinin mənalı təzahürüdür.

Aşıq Ələsgərin dilində səs təkrarı, eyni cinsli səslərin kəmiyyət üstünlüyü çox zaman keyfiyyət ölçüsünə, ləyaqət meyarına daxil olur, dinləyicinin qəlbinin, düşüncəsinin bütün güşələrinə işıq saçır. Təbiidir ki, səs təkrarları qafiyə mövqeyində işləyən dil vahidlərində daha çox işləkliyə malikdir. Çünki qafiyə şeirin əsas səs naxışdır və o, şeir mətninin təşkilində mühüm rol oynayır. Aşıq Ələsgərdə cinas qafiyələr o dərəcədə orijinal və fərdi səciyyəlidir ki, diqqətli oxucu şeir müəllifini qafiyələrlə müəyyənləşdirə bilər. Dilimizə yataqlı, ruhumuza uyarlı cinas qafiyələr Aşıq Ələsgərin ifadə sistemində uğurlu üslubi əməliyyatın nəticəsi olaraq meydana çıxır. Ritm və intonasiya naxışları poetik ovqatın yaranmasına təkan verir. Aşıq Ələsgər üçün qafiyənin ritmik tərtibi şeirin məzmunu və bədii qayəsi qədər önəmlidir. Çünki bədii-estetik mündəricənin qavranılma sürəti üçün qafiyə ahənginin zənginliyi mühüm amildir. Qüdrətli söz sənətkarı cinaslı qafiyələnmə

üslubundan məqsədyönlü istifadə ilə dilimizin səs sistemində gizlənmiş poetik qüdrəti, güclü bədii potensialı, ritmemelodika imkanları nümayiş etdirmiş, zəngin intonasiya dalğalarının yararlanmasında təkrarların rolunu, qafiyə faktının şeir dili təcrübəsində keçirdiyi keyfiyyət prosesini əyaniləşdirmişdir.

*Qoynun əttar dükanı
Ləblərinin balı gözəl
D~Qənd əzilib dilə, dişə
O qönçə dəhana Pəri!*

*B~Gəlməyib yer üzünə,
L~Belə yaman bəla bilin (8, 239)
Ö~Adı Kövsər, ləbi Kövsər
Dür düzülib zənəxdana (8, 234)*

*S~Mən şana qurban olum
Ay səri sevdası gözəl.
Ş~Ləblərin şəhdi-şəkər,
B~Misli beçə balı gözəl.*

*D~Dişin dürdü, dilin qənddi
Dodaqların məzə, kəklik (8, 259)
Ş~Çeşmənin yaşı olub ümman
Yaşılbaş Sona yeridi (8, 266)*

Səs təkrarı Aşıq Ələsgərin şeir mədəniyyətinin olduqca vacib tərəflərini ödəyir və bu prinsip şeirin əzəmətində müstəsna mövqedə dayanır, nümunəvi şeir dili faktı kimi

diqqət çəkir. Dahi söz ustasının şeir təcrübəsində təkrarlanan dil vahidlərinin zəngin məna və struktur xüsusiyyətləri vardır. Təkrarlar şeirin poetik məzmunu ilə, məzmun isə fonetik, leksik-qrammatik materialların seçimi ilə bədii ifadə vasitəsinə çevrilir. Ritmik funksiyası təkrarlanan səslər və sözləri vəzni oynaq məcraya salmağa yönəldir. Təkrarların zahiri cəhətləri şeirdəki daxili məzmunla qarşılıqlı əlaqədə təzahür edir. Misraların səs düzümü ritm-melodiya yaradır, dil faktlarını şeirləşdirir, vacib fonetik-üslubi dəyər qazanaraq digər poetik dil ünsürlərinə qoşulur. Səs təkrarı şeirin elə komponentidir ki, poetik enerji səs dalğalarında, səs harmoniyasında təlqin olunur, bədii məzmunun hüdudları və təsir dairəsi də onların köməyi ilə genişlik tapır. Nizamlı səs quruluşu poetik ritmin cövhərini üzə çıxarır. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgərin dilində kakofoniyaya – ahəngsizliyə, səslərin xoşa gəlməyən birləşməsinə, mətndə eyni səsin üslubi məqsəd güdməyən təkrarına rast gəlmək qeyri-mümkündür.

Alliterasiya Aşıq Ələsgərin lirikasında öləri səciyyə daşımır. Xüsusi emosional – ekspressiv effekt yaratma xisləti onun bədii priyomu kimi ardıcıl üslubi fəaliyyətinin təminatçısı kimi çıxış edir. Şeirin mövzusu və məzmunu ilə şərtlənən bu üslubi vasitə estetik təbiəti, üslubi potensialı, poetikləşdirmə imkanları etibarilə müəllifin bədii qayəsindən qaynaqlanır. Səs təkrarı lirik duyğular məcrasında emosiya axarına xüsusi intensivlik əlavə edir. Bu, lirik qəhrəmanın qəlbində təsvir-tərənnüm obyektinin obrazlı əks-sədasını qüvvətləndirir. Aşıq Ələsgərin üslubi ləyaqətində alliterasiya bədii niyyətin sürətli qavrama, poetik təcəssümetdirmə, emosional boya kəsb etdirmə xisləti olduqca qabarıqdır.

Addayın Şahtaxtıdan
T~Təbrizə, Tehrana deyin.
 Üz tutub Əlosmana
Q~Qarsa, Qağızmana deyin (8, 211)
Ağ~Durur nişanəsi Ağrı dağında
 Ələsgər gəlibdi əcəb yığnağa,
Ş~Şəki, Şirvan bir telinə sadağa,
 Necə zinət verib eyvan, otağa
B~Ətri qoxur Bağdad baharı kimi (8,99)
M~Müddətədi həsrətəm, camalın görsəm,
Mətləbimi Mürtəzadən dilərəm
Müxənnətdə səxa nakəsdə kərəm
Namərdin cibində pul du bilməz (8, 119)
 Müxtəsərin deyir Aşıq Ələsgər
K~Kovxanın Kottanın zətı çıxıbdı (8, 280)

Səs ladlarının musiqili ardıcılığı Aşıq Ələsgərin dilində ancaq forma əlaməti deyil, həmçinin müəllifin fikri bədii niyyətin təzahürləri kimi diqqət çəkir. Səs obrazları fonetik faktlarla canlandırılır və Aşıq Ələsgər poetikasının sirlərini, nitq səslərinin poetik səslərə çevrilmə ustalığını üzə çıxarır. Obrazlı düşüncə bədii ixtiralarla canlı təsir bağışlayır. Fikrin poetik məcrası səslərin ahəngində tənzimlənir, lirik qəhrəmanın daxili dünyasının əks-sədası kimi səslənir.

Səs-söz oyunu təbiilik və səmimiliklə müşayiət olunur, keyfiyyət həddində təzahür edən səslərin üslubi çevikliyi assosiativ düşüncələrə rəvac verir. Səs təkrarlarının yaratdığı emosiya şeir nitqinin ahəngini kökləyir.

Mətnin məna cövhərinin qabarıqlaşdırılmasında fonoloji təkrarlar şeirin estetik komponentinə çevrilir. Maraq do-

ğuran cəhət odur ki, Aşıq Ələsgər üslubunda səs təkrarlarının bədii potensialı onların əmələ gətirdiyi bədii iqlimlə siqləti olur və obrazlı təfəkkürünün nizamlı səslər şəklində təcəssümünə çevrilir. Aşıq Ələsgərin alliterativ təkrarlarla yaratdığı bədii ovqat sözün bədii gücünü, estetikasını müəyyən üslubi prinsip və meyarlar çərçivəsində nümayiş etdirir. Fonetik təkrarların yaratdığı bədii naxışlar dərin lirik duyğu və düşüncələrlə müşayiət olunur.

*S~Səxa əhli satdığıni halala
Sıratdan keçəndə sağ alı tez-tez.
Səhər Səyyad seyrə çıxarsa dağa
Ağan təkdi dəngi deyil səd ağa
Gıl, yazıq Ələsgər sərin sadağa
Geydir yar qəddinə sağ ağı tez-tez. (8,182)*

Burada sait və samitlərin bədiilik yaratdığı alliterasiya və assonansla yanaşı birləşdirici ünsürü olmayan asintetik təkrar da (tez-tez) olduqca fəal üslubi mövqelidir.

Aşıq Ələsgər səs-söz düzümündən, misraların kompozisiyası üsulundan, ifadə təkrarlarından obrazlılığın potensial güşələrinə nüfuz edir. Tərənnüm obyektinin poetik detalları daha çevik vasitələrlə təxəyyüldə canlandırılır. Təkrarlanan linqvistik vahidlərdə üslubi məna istiqaməti əsas tutulur. Səs ahənginin təsiri altında və digər bədii fiqurlarla təmas şəraitində dolğun obrazlı təəssürat şəirin estetik ləyaqətini daha da qabardır. Ritmomelodik vasitə olaraq təkrarlar poetik ovqatın əsas daşıyıcı kimi özünü büruzə verir. Aşıq Ələsgərin dilində alliterativləşdirmə güclü üslubi effekt, misilsiz poetik deyim tərzinə

xidmət göstərir və buna görə də bədii dil məziyyəti kimi qəbul olunur. Alliterasiya ilə misraları cilalamaq Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında bədii qayənin orijinal bədii təsdiqinə, ekspressiv ifadəsinə gedən kəsə yoldur. Çünki bütün fonoloji vasitələr Aşıq Ələsgərin dilində əsl yaradıcılıq səviyyəsində baş verir.

G~Gəzmişəm, görməmişəm
S~Sən kimi insanı, Həcər,
D~Dişlərimdür danəsi
Ağzım gövhər kam, Həcər. (8, 228)
Y~Yetişib bahar fəslə
Yar Leyli dağından gəlir.
S~Sanki Fərhadın Şirini
Sürüdən, sağından gəlir (8, 220)
Sona kimi sığallanıb
B~Bəzək veribdi başına (8, 220)

Aşıq Ələsgər mətn ahəngini çox vaxt simmetrik şəkildə təkrarlar üzərində kökləyir ki, bu da sətirlərə hopdurulmuş melodiya üçün açar rolunu oynayır. Mətnə güclü pafos və axıcılıq, canlı ritmemelodika fonu gətirən səslərin akustik birliyinin estetik tutumunda müəllifin dərin təfəkkürünün bütün poetik cizgiləri ehtiva olunur. Ritmik nitq konstruksiyalarının estetikası fikir ağırlığı, müdriklik siqləti ilə bütövləşir. Poetik məntiq və bədii düşüncə sintez təşkil etdiyi üçün forma incəliyi məxsusi məziyyətlərə yiyələnir. Beləliklə, bədii təsvirin estetik komponentinə çevrilən səs-söz təkrarları Aşıq Ələsgərin bədii təfəkkürünün ən sınaq edilmiş ifadə formalarındandır.

Sanballı məzmunun dinamik və mütəhərrik formalarda ifadəsi poetexniki tələblər daxilində gerçəkləşdirilir. Eynicinsli

səs təkrarından poetik mündəricə zəngin lirik rezonans əxs edir və xüsusi üslubi effekt formalaşdırır. Poetik pafosun açılmasında bədii-estetik cəhətdən fəal ünsür kimi səs-söz təkrarları bəndin söz ansamblına uyumlu olduğu üçün orijinal poetik çalarlarla yörgüləyərək estetik təfəkkür genişliyi yaradır.

Təkrarlar səs obrazlarını tutumlu etməklə bərabər müəllifin poetik nitq zövqünü də əks etdirir. Səslərin poeziyası özünü təkrarlanan əks-sədasında tapır. Şeiriyət təkrarların törətdiyi cazibəli səslənməyə köçür və bu, poetik ovqat aşılır.

*Q, g~Qəmgin idim sizi görüb gülərəm,
Qaşınız qiblədi, səcdə qılaram
S~İkram ilə sizə sarı gələrəm.
G~Siz də gəlin aşt-aşt gözəllər (8, 88)
S~Şən məni Şənan elədin
Tərsələr tərsəsi, gəlin (8, 219)*

Aşıq Ələsgərin bənd və ritm quruculuğunda istifadə etdiyi səs təkrarları xüsusi üslubi mövqeyə malikdir. Sintaksisin üslubi imkanlarının çevikliyi, şeirin intonasiya dinamikası da bilavasitə bununla sıx şəkildə bağlıdır və bəzən şeirin üslubi siması da həmin faktla müəyyənləşir. Xalq ruhuna doğma olan Aşıq Ələsgər şeir dili məhz bu məziyyətlər sayəsində doğma səsle, ahənglə danışır. Gözlənilməzliyi ilə bədii dilin bu vaxtaca üzə çıxmamış imkanlarını aşkarlayır. Aşıq Ələsgərin dilində Azərbaycan dili bütün əzəməti ilə səslənir. Kövrək və həzin lirizm, müdrik düşüncə intonasiyası Aşıq Ələsgərin orijinal yaradıcılıq nəfəsi ilə uğurlu səviyyə qazandı və bunlara görə dilimizin möcüzələr yaratma imkanlarına və istedadına borcludur.

Şeir mədəniyyətimizi rəngarəng çalarlarla zənginləşdirən Aşıq Ələsgərin dilinin bədii sanbalında səs-söz təkrarları mühüm atribut kimi çıxış edir. Təkrarla yaranan poetik libas oxucunun diqqətini onu sehrləyən obrazların orijinallığına, lirik motivlərin cazibəsinə yönəldir. Onun misralarında eyni və yaxın səs qəliblərində melodiya ölçüləri münasib səslənmə tembri qazanır. Səs-söz təkrarından törəyən bədii intonasiya dərin mündəricəli şeirlərin boyuna düzgün biçildiyi üçün məzmunun emosiyası melodiya ölçüləri ilə üst-üstə düşür. Aşağıdakı nümunədən dərhal sezmək olur ki, şeirin melodiya yükünün böyük hissəsi məzh təkrarlanan səsələrin üzərinə düşür, sözlə davranma mədəniyyətində Aşıq Ələsgər möhürünü nümayiş etdirir.

D~Dərya dilim dalğa vurdu bulandı

Qərq olmaq istəyən ümmana gəlsin (8,285)

B~ Al xəncəri bağrım başın buda, yar

El içində salma ayağa məni (8, 184)

T,L,A~Tərlan tamaşlı marl baxışlı

Q~Qədəm qoyub asta-asta xoş gəldin (8, 92)

Aşıq Ələsgərin dilində təkrarın bütün növləri estetik baxımdan fərdi çalarlarla seçilir, onun hər bir təkrarında fərdi üslubi möhürü vardır ki, bu da ulu sənətkarın məxsusi poetik təfəkkür səviyyəsini hifs edir. Dilimizin ruhu onun şeirlərinin akustik gözəlliklərində əks olunur. Təkrarların zahiri naxışları ilə daxili üslubi mənası şeirin melodiya ehtiyaclarını ödəyir. Gərgin üslubi axtarışların məhsulu olan təkrarlar, akustik cəhətdən cazibəli tərkiblər Aşıq Ələsgərin sənətkarlığı barədə tam təəssürat formalaşdırır. Səs-söz oyunu xüsusi üslubi

məqsəd izləyir. Düşündürücü və təmkinli ritmemelodika şeirin mənə tutumunu yüksəldən poetik dilin çox əhəmiyyətli faktına çevrilir. Beləliklə də, təkrarlar, şeirin mündəricə və poetika sferasına daxil olma imkanları qazanır. Bədiiliyin obyektiv ölçüləri daxilində onlar bədii kəşf səviyyəsinə yüksəlir, səs enerjisinə çevrilib poetik duyğuları oxucunun qəlibinə, fikirləri şüuruna həkk edir. Bir sözlə, səs-söz təkrarları Aşiq Ələsgər poeziyasına yaşamaq hüququ verən ən mühüm estetik kateqoriya kimi daxil olmuşdur.

*G,Ö~Səni gördüm, əl götürdüm dünyadan,
L~Ala gözli, qələm qaşlı Güləndam.
A~Alma yanağını, ay qabağını
Görən kimi ağlım çaşdı Güləndam.*

*Ə,S,Z~ Səhər-səhər bağda gəzən nazənin
Dəstinlə qönçəni üz qadan alım.
S,D~Süsəndən, sünböldən, lələ, nərgizdən
Siyah tellərinə düz, qadan alım (8,102)*

*Ç,S~Al çətirin çıx səhraya
S~Sal sərində sayə, gəz
S~Sakin əyləş sin içində
Həqiqətdən ayə gəz.
S~Ağ eylə sinən aynasın
Ş~Şəri şeytandan gəda. (8,96)*

Səs-söz təkrarları Aşiq Ələsgər şeirində vəzn tərtibi üçün vacib amildir. Bu, şeirin dinamik tərtibi üçün çox vacib amildir. Bu, şeirin dinamik və emosional lirik təhkiyəsində

xüsusi poetik ab-hava yaradır, güclü arxitektonik material kimi çıxış edir. Bu cür hissi ifadə modelləri fərqləndirici məna elementlərini qabarıq üzə çıxarır, səs sistemindən doğan avazlanma üslubi sərrastlığa gətirib çıxarır. Təkrarların bilavasitə nəticəsi kimi güclü poetik-linqvistik assosiasiya yaranır, mənə və səslər dalğa-dalğa yayılıb şeirin ümumi ahənginə hopur. Daxili bir ahəng səs tərkibi etibarilə sözləri bir-birinə üslubi tellərlə möhkəm bağlayıb bədiiləşməyə məruz qoyur. Lirik emosiya və intonasiya ilə müşayiət olunan göstərilən şeir fraqmenti deyilənlərin canlı illüstrasiyasıdır.

Aşiq Ələsgər üçün səs effekti və ondan sənətkarlıqla yararlanma melodik kamilliyə nail olmağın rəhnidir. Məhz buna görədir ki, səs fiqurlarına müraciətlə, səs faktoruna həssaslıqla o, fonetik, leksik-qrammatik vasitələrin mürəkkəb sintezini yaratmışdır.

*Ş~Tovuz kimi qalxdın çeşmə başından
L,G~Cəmi gözəllərin gözəli Güllü
A,B~Almadı yanağın büllür buxağın
M,L~Dodaqları meylə məzəli Güllü (8, 47)*

*D~Məskən saldım asatanada, dərinədə
R~Dost bağını becərin də, dərin də
R~Gövhər olar dəryalarda, dərinədə
Onu qəvvəs çəkər ay üzə tək-tək. (8, 16)*

Aşiq Ələsgərin üslubundakı təkrarlar sistemi güclü sənətkarlıq vərdişidir və o, cazibəli poetik əks-səda doğurmaqla təqdir olunur. Bu sistemin əsasında dilin eşitmə ilə müəyyən edilən fonetik sistemə xas olan əlamətlər dayanır. Onun

yaratdığı obraz zənginliyi Aşıq Ələsgərin estetik konsepsiyasından qüvvət alır. Müşahidələr göstərir ki, səs ahəngi Aşıq Ələsgərin bədii təfəkkürünün ən mühüm ifadə formalarındandır və bu cür yanaşma səslərin yeni-yeni tərəvətli üslubi çalarlarını kəşf etmə meylinin nəticəsidir.

Azərbaycan dilinin zəngin fonopoetik sistemi ilə ritm əlvanlığına nail olmaq, poetik ahəngin alliterasiya və söz təkrarları üzərində köklənməsi Aşıq Ələsgər dilinin nəzərəçarpan məziyyətidir. Səsləri müəyyən ahəngə gətirmək və onu dinləyiciyə təqdim etmək dilin daxili potensialına bələdliyin əlaməti kimi təzahür edir. Səs-söz təkrarlarının poetik ünsiyyət vasitəsi Aşıq Ələsgərin istedadının qüdrətidir.

*B, G~ Bir gözəl görmüşəm Çayqılışlıda
B~Boy-busatı, hər növrəği şirindi.
Bəstə boyu, ağ əndamı, gül üzü
Baxdıqca qaşının tağı şirindi (8, 135)*

*S~Sərv kimi sığal verib anası,
G~Guşunda guşvara qızıl tanası
B,L~Bağçalar bülbülü göllər sonası
A~Dağların ceyranı, maralı Xurşud (8, 93)*

Səslərin alliterasiyalaşması Aşıq Ələsgər üslubunda, misra və bənd tərtibində, onların bədii mətnin ayrılmaz ünsürünə çevrilməsində mühüm rol oynayır. Onun üslubi istiqamətini dahi söz ustasının poetik niyyəti müəyyənləşdirir. Məzmunun tutumlu, bədii mündəricənin siqlətli olması səslərin musiqili nizamından törəyir, şeirin ruhu səslərin melodik axarında daha qabarıq formalarda üzə çıxır. Səsin alliterasiya

məcrası fikrin dinamikasına intensiv xarakter verir. Beləliklə, uğurlu alliterasiya, münasib səs tapıntısı olduqca vacib yarıdıcılıq aktı kimi meydana çıxır. Deməli, Aşıq Ələsgər dilində alliterasiyanın əsas estetik prinsipinin mahiyyəti şeirlərə sənətkarlıq kontekstindən yanaşılmaqla dərk olunur. Aşıq Ələsgərin üslubu üçün səs təkrarı ritm tapıntısının özülüdür. Eyni məxrəcli səslərin üfiqi və şaquli təkrarı poetik səslənmə amili, bədii gözəlliyin xalq şeiri janrlarındakı estetik təsdiqidir.

*S, T~ Könül gərək istədiyⁱn istəyə
Dostun sözün dosta gərək dost deyə
Rəhm elədin mən günahkar xəstəyə
D~Dərdini Loğmana dedin, nə dedi (8, 302)*

*M, U, Z~ Muroy, Muşoy, Murğuz, Kəpəz
Olmaz yamağın, Şah dağı (8, 345)
Q~Qəddinə, qamətinə,
Qalıblar heyran, Şapəri (8, 247)*

Aşıq Ələsgərin poetik dilində elə bir səs və ya səs kompleksi yoxdur ki, o, şeirin digər semantik-üslubu kompleksi ilə bağlanmasın. Səslərin forma və məna yaratma imkanları ayrı-ayrı üslubi anlayışlarla daxilən bağlıdır. Dilimizin fonetik təsvir elementləri adi səs təkrarının aludəçiliyi yox, sözün dürüst umasında poetik assosiasiya və estetik emosiya doğurma mənbəyidir. Müəyyən səslərin alliterasiyası sözün, poetik mətnin səs cildinin ahəngdarlığı ilə sənət nümunəsi hasil edir. Digər ritmik vasitəsilə qovuşmaqla alliterasiya melodiyası əksərən bədii mətnin ümumi ahəngini kökləyir.

Müşahidələr göstərir ki, dahi sənətkarın şeir dili onun gözəl fonetik tərtibindən kənarında təsəvvürə gəlmişdir. Səslər Aşığı Ələsgər dilinin elə nizam və düzüm qaydasıdır ki, obrazlı təəssürat məhz onun imkanlarından zənginlik tapır. Bu əlamət göstəricisinə istinadən qətiyyətlə demək olar ki, Aşığı Ələsgər şeir formasının hər bir fonetik ünsürü mənalıdır. O dərəcədə mənalıdır ki, başqa formada həmin məzmun təsəvvür xaricindədir.

*S~Süzür gəlir şəkə-şəkə
Şanki quba-qaz dolanır
ND~Qasında, kirpiyində
İşvə, qəmzə, naz dolanır (8, 235)*

*B~Bərq verir büllur buxaq
Savalanın qarına bax (8, 234)
G, R~Gözlərin görənin canını alır,
Həsərətini çəkən vaxtsız qocalır
S~Şədər, sultanı taxtından şalır
R~Bəhrəm vurur ürüzgərə qaşların (8, 106)*

Aşığı Ələsgərin dilində səs-söz təkrarları emosional-ekspressiv zənginliyin ifadə qaynaqlarından biridir. Onun şeirlərində işlənmiş bədii ifadə kompleksində fonoloji təkrarların xüsusi payı olduğunu göstərən nümunələr istənilən qədərdir. Diqqət çəkən odur ki, Aşığı Ələsgərin dilində təkrarlar şeirin ümumi ahəng və intonasiyasına, ritminə, məna çalarlarına maksimum dərəcədə tabe etdirilir. Hansı fonemlər üzərində köklənməsindən asılı olmayaraq, səs simmetriyası və nizamlı

səslənmə sistemi ciddi poetik mahiyyəti olan hadisə kimi meydana çıxır. Səsin bədii boyası onun uğurlu üslubi tapıntısından nəşət edir. Səslərin poeziyası ondan doğulan obrazlılığın əlavə impulsuna zəmin hazırlayır. İfadəliliyin yeni impulsu müəyyən məsələlərdə təkrarlanan səslərdən forma gözəlliyi əxs etmiş kontekstdən doğur. Aşıq Ələsgərin şeir nitqində səs təkrarları zəngin bədii həyat yaşayır. Ən kiçik dil vahidləri böyük bədii məqsədə xidmət göstərir. Bədii norma və estetik meyarlar çərçivəsində onlar şeir dilinin əsas atributlarından birinə çevrilir.

*Q, D~Qəza tutdu, qədər məni budadı,
Ağlatdı, dostları, güldürdü, yadı
Z~Zəhrimara dondu ağzımın dadı
Ə~Əlimdə şərbətim ağı kəsildi (8, 98)*

*T~Adı Tərlan, özü tərlan balası
Cilvələlib tərlan tavarı kimi (8, 99)
M, Ağ, Ax~Ötkün sözüm, kəskin baxtım olaydı,
Ağ otağım, zərrin taxtım olaydı
Ələsgərəm, cavan vaxtım olaydı.
Q, Ə~Qəddim əyib qəhri-qəza, Müşgünaz (8, 115)*

Səs təkrarı poetikləşmə prosesinin intensivlik dərəcəsinin göstəricisidir. Aşıq Ələsgərin dilində təkrar səs mətnin poetik ruhuna yaxın formada nüfuz edir, səs harmoniyası zahiri əlamət kimi yox, məzmunun daxili mahiyyətinin poetik cizgiləri ilə əyaniləşir. Eyni notların kəmiyyət artımı bədii keyfiyyət üstünlüyü ilə müşayiət olunur, şeirin poetikasını folklor kökünə

daha möhkəm bağlayır. Başqa sözlərlə desək, Aşıq Ələsgərin səs təkrarları nitq xəlitəsində ritmik metafora səciyyəsi daşıyır və poetik ovqata xüsusi hərarət gətirir. Səslərin alliterativ təkrarı nəhəng sənət korifeyinin poeziyasında bədii yetkinlik ləyaqəti nümunəsidir və onun zəngin irsi diktə edir ki, alliterativ səs naxışları sistemli ardıcılıq kəsb etdiyi məqamlarda şeirin mənəvi sərvət dəyərini, sirayətətmə qabiliyyətini artırır.

*D, Q~Dodağın qönçədi, dişlərim sədəf,
Qaşların qüdrətdən qara, *Bəyistan* (8, 51)*

*S, D~Sağ dəstində dərdli sərim ov, sına,
Lazımdır ki, ovçusundan ov sına
Gözün təmənnası salib ovsuna,
Şahmar tək endirir dağıdan məni (8, 164)*

*S, L~Sallana-sallana gələn Salatın
Ş~O sərxoş yerişin yola yaradır
H, L~ Salıbsan gərdənə heykəl həmayıl
B, Q~Qızıl bazubəndlər qola yaradır. (8, 130)*

Aşıq Ələsgərin müəyyən ifadə biçimlərinə saldıği səs təkrarları, fonetik paralelizmlərin işləklilik tezliyi şeiri yeni-yeni mənə çalarları ilə bütövləşdirir. Poetik fonetika sferasında yaranan harmoniya bədii forma atributu kimi çıxış edir. Alliterasiyalaşmış səslərin yaratdığı ritm-intonasiya fonopoetik amil olaraq şeirin əsas struktur əlaməti olub poetik fikrin münasib forma zəminində qavranılmasını sürətləndirir. Obrazın mahiyyəti səs qavrayışı nəticəsində daha da dolğunlaşır, yeni üslubi çalarlarla zənginləşir. Elə buna görədir ki, Aşıq Ələsgər

şeyri birməfəsə oxunur. Alliterasiyanın yaratdığı ahəng pilləpillə yüksəldikcə lirik təəssürat, bədii düşüncə və emosiya poetik həqiqətlərin əks-sədasına çevrilir. Bir sözlə, Aşiq Ələsgərin yaradıcı şəxsiyyəti mükəmməl dil strukturlarında, forma mütəhərriqliyində müşaiyət olunan poetik mühakimələrin intəhasız qatlarında işıq saçır, heykəlləşir.

*Ş~Şin şəhər axtarar, şəc ara dəyər
Şeytan şəer eyləyər şəc ara dəyər
Daşlar çaylar qalxar şəcarə dəyər
Hərlənər daşlar, ay eylər qıy-qiy (8, 179)
Ş~Elə ki şəer gəldi, qaraldı qaşu
D~Dumana qərq olur dağların başı
Düşəndə qurd ilə kəlbın savaşı,
Q~Uzun çəkir çilu-qolların, dağlar (8, 61)
L~Gözüm qaldı siyah teldə
Bülbül öldü meyli güldə (8, 265)*

Bədii mündəricə ilə formanın estetik səciyyə uyğunluğu Aşiq Ələsgər misralarında səs-söz oyununun mənalı təzahürləridir. Onun fikir və duyğularının dərin emosional şərhli şeyrin dilində canlı həyat cizgilərini qabardır, fonoloji vasitələrin üslubi rənglərə düşməsinə təmin edir. Şeyrin səs quruluşu onun komunakasiya vasitəsinə çevrilməsinə səbəb olur. Forma ləyaqətini təmin edən üslubi əməliyyat poetik ritmin gözəl ifadəsinə yönəldilir və tutumlu sintaktik formalarla ifadə olunur. Fonetik-qrammatik vasitələrin operativliyi bədii təəssüratın vüsətində yardımçı olur. Aşiq Ələsgər səs fiqurlarının nizamını elə üslubi əməliyyat səviyyəsinə çatdırılmışdır ki, bu çeviklik bədii

qavrayışın intensivliyində əsas amil kimi xüsusi heyranlıq doğurur.

Q~Qisasa qisas aldı

Bir qana yüz qan eylədi (8, 240)

Qəddim xəm eyləyib

Qəhri qəzanın qədəri (8, 214)

Ş~Lənət şeytana de şər işdən əl çək

Şeytan səni salar ayaq-ayağa (8, 178)

Y-Hanı bu yaylaqda yaylanan ellər.

G~Görəndə gözümdən car olur sellər (8, 60)

ASSONANSIN MELODİK ÇALARLARI VƏ BƏDİİ-ÜSLUBİ SPEKTRLƏRİ

Qüdrətli Azərbaycan dilinin möhtəşəm abidəsi olan Aşıq Ələsgər şeirləri aşıq poeziyasının dil və üslub özəlliklərini araşdırmaq üçün mötəbər bir mənbədir. Onun dilindəki gözəllik ünsürləri, mükəmməl ifadə vasitələri poetik motivləri əks etdirən bədii naxışlar kimi şeir poetikasının tədqiqinə bol material verir. Zəngin məzmun və məna çalarlarının Aşıq Ələsgər tərəvətli sözlərlə, orijinal bədii formalarla ifadə edir, yeni ifadə vasitələrini aşkarlamaqla mükəmməl estetik zövq oyadır. Mətnin, mənanın poetik-üslubi fiqurlar qəlibində, bədii ifadə formalarına uyğun şəkildə qurulması Aşıq Ələsgərin şair texnikasının əsasını təşkil edir. Poetik kateqoriyaların, zəngin bədii irsin dil sənətkarlığının əsaslarını dərindən mənimsəyən Aşıq Ələsgər xalqın mənəvi sərvəti olan dilindən formal bir vasitə kimi deyil, söz sənətinin forma və məzmun vəhdətini, bütövlüyünü təmin edən mühüm amil kimi bəhrələnmişdir. Sənətkarlıq baxımından zəngin və kamil olan bu dilin bədii-estetik dəyəri və bitkin mənzərəsi onun hər bir misrasında təzahür edir. Bütün səviyyələrdə burada bədii dil vasitələri elə qovuşmuşdur ki, bunların eyni bədii motiv üzərində birləşən elementlərindən birini də dəyişmək, ümumi mətn mühitindən təcrid etmək mümkün deyildir. Hər bir üslubi vasitə, dil ünsürü vahid sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qavranılır.

Xalq dilinin ifadə vasitələrinin, onun fonetik, leksik-qrammatik və poetik-üslubi potensialının tam gücü ilə hərəkətə gətirilməsi Aşıq Ələsgərin xəlqi bir söz sənətkarı kimi ucalmasının əsasında dayanır. Dilimizin bədii potensialına dahi söz

ustadı tərəfindən qüdrət verilmiş, qədim və zəngin poeziyamıza yeni nəfəs, yeni tərəvət qatılmışdır. İstedad orijinallığı sözə yeni həyat bəxş etmiş, onun ümumi mənzərəsinin zənginlik dərəcəsini artırmışdır. Aşıq Ələsgərin bədii ustalığı, yaradıcılıq məharəti və istedadının gücü bədii qayənin açılmasına xidmət edən adı danışmaq sözlərinə, ünsiyyət leksikasına yeni həyat vəsiqəsi bəxş etməsindədir.

Hər bir dil vahidi poetik məzmunun, fikrin emosional təsir gücünün reallaşmasına o dərəcədə xidmət edir ki, burada üslubi təyinatdan kənarında heç bir linqvistik ünsürə rast gəlmək mümkün olmur. Üslubi məqamlar sözün konkret bədii funksiyasının istiqamətini müəyyənləşdirir. Aşıq Ələsgərin sözlə işlətmə sərəştəsi nəticəsində ənənəvi deyim tərzində də orijinal görünən ünsürlər olduqca dərin məzmun kəsb edir. Məlum sözlə mətn şəraitində mənaca sanballaşır, çəkiyə ağırlaşır. Nəticədə hər bir şeir gözəl sənət örnəyi olur.

Üslubi cəhətdən yüklənmiş dil vahidlərinin hər biri xüsusi estetik vəzifə daşıyır, şeirin maksimum poetik effektivliyini təmin edir. Aşıq Ələsgərin sözlə sərəstliyi ümumi dil sənətkarlığının əsasında durur və mətnin estetik boyalarına təzəlik, tərəvət gətirir. Sözlə üslubi çalarına görə yanaşmaq sərəştəsi qüdrətli ilham sahibinin şeirində öz orijinallığını bütün incəlikləri ilə göstərir. Bütövlükdə Aşıq Ələsgərin poetik təcrübəsində lirik janra məxsus əsas estetik normaların təfərrüatları əyaniləşir.

Aşıq Ələsgər poeziyanın ənənəvi forma qəliblərində səmiiyyəti, təbiiliyi və obrazlılığı ilə könül oxşayan əsərlərinin mükəmməl dili ilə poetik təssüratı yüksək həddə çatdırmaqla məzmunlu forma anlayışında istedad amilinin rolunu öz poetik

şəxsiyyətində təsdiq edir. Formanı məzmunu və əksinə, məzmunu formaya tabe tutan Aşiq Ələsgər öz imkanları çərçivəsində dilin bütün yaruslarından obrazlı təfəkkürünün parlaq ifadəsi üçün məharətlə istifadə edir. Klassik şeirimizdə və şifahi xalq yaradıcılığında işlədilən bədii ifadə vasitələrindən, məcazlar sistemindən və s. yararlanmaqla müvazi şəkildə məzmunu forma gözəlliyinə yaraşır verən dil vahidlərini uğurla bədii mətnə daxil edir.

Məzmunun tələbi və təsiri ilə işlədilən hər bir linqvistik ünsür poetik forma qəliblərinin tərkib hissəsinə keçərək mükəmməl mənanın zahiri bəzəyinə çevrilir. Aşiq şeirinin sabit, dəyişməz deyim qəlibləri Aşiq Ələsgərin çevik üslubi əməliyyatları sayəsində daim təzələnir, yeniləşən sanballı və poetik yüklü məzmunla bədiilik və gözəllik tələblərinə uyğun gəlir. Təsirləndirmə keyfiyyəti bütün hallarda görkəmli söz ustasının əsas atributu kimi özünü büruzə verir.

Səs təkrarının üslubi xassələrinin səfərbərliyi Aşiq Ələsgər şeir mətnlərinin fonologiyasını müəyyənləşdirən amildir. Alliterativ səslər silsiləsinin poetik potensiallığından doğan assosiasiyalar öz bünövrəsini xalq dili zəminindən aldığı üçün qüdrət və qüvvət mənbəyi səlahiyyətinə yiyələnir. Fonoloji ifadə vasitələri söz sənətkarının ilahi-mənəvi dünyasından şirə çəkir, canlı ünsiyyət elementlərindən, onun yaratdığı poetik iqlimdən təsirləndiyi üçün Aşiq Ələsgər şeirləri səmimi duyğuların ahəngdar səslənməsindən, nizamlanmış avazlanma keyfiyyətdən hasilə gəlir. Hər bir fəal səs tərkibləri, fonem yüksək şeiriyyət üstündə köklənir, misralardakı lirik nidalar, səs boyaları Aşiq Ələsgər şeir nitqi üçün adi və zəruri dil materialı təəssüratı formalaşdırır. Musa Adilovun yazdığı kimi,

“Şeir dilin təravətidir. Xalqın dilinin bütün ehtiyat qüvvələri şeir vasitəsi ilə üzə çıxarılır. Xalqın dilini də sənətkarları ilə tanıyırlar.

Ən qüdrətli sənətkarlar dilin daxili musiqisinə çox həssas olur, öz ölməz sənət incilərini bu musiqi üstündə bəstələyirlər. Ustad Aşıq Ələsgər deyirdi:

*Qışda dağlar ağ geyinər, yaz qara
Sağ əlinlə ağ kağıza yaz qara.*

Digər sənətkarlıq xüsusiyyətlərini bir kənara qoyub, burada diqqəti yalnız “ağ” (dağlar, ağ, sağ, ağ, kağız), “qa” (qara, qara) ünsürlərinin təkrarından yaranan ahəngdarlığına cəlb etmək istərdik” (3, 156).

Ritmik ifadə tərzini Aşıq Ələsgər üslubunun ən ümdə xüsusiyyətidir. Bunlar poetik ovqatın bədii əks-sədası, ülubi nyuansların sintezi kimi olduqca dəyərli ədəbi-bədii dil hadisəsidir. Səs-söz təkrarları zəminində əşya və hadisələrin fonetik obrazı canlandırılır. Bir səsin, yaxud eyni səs kompleksinin assiativ təkrarı çox vaxt müəllifin gerçəkliyə müəyyən poetik baxışlarını əks etdirir. Təkrarlanmaqla səslər bədii enerji ehtiyatlarını zənginləşdirir və onların ifadəlilik potensialı aşkarlanır. İnsan ruhunun şeiriyyəti səslərə, sözlərə köçür. Aşıq Ələsgər dilinin sehri məhz belə məqamlarda daha bariz formalarla təzahür edir. Rəng çalarlarına maksimum həssaslıq, sənət dilini fonoloji təkrarlar hesabına naxışlamaq Aşıq Ələsgər şeir üslubunun məziyyətlərinə işıq saçır. Hər bir səs naxışı bədii məzmunun cövhərini canlandırır. Diqqət çəkən odur ki, simmetrik səs-düzümü mexaniki şəkildə quraşdırılmır,

digər üslubi anlayışlarla mütəhərrik halda qovuşaraq vahid bədi qayənin canlandırılmasına istiqamətləndirilir. Aşağıdakı nümunədə “a” saitinin kəmiyyət üstünlüyü poetik informasiyanın səmərəsini xeyli artırır və beləliklə, sənətkarla dinləyici arasında ünsiyyət fəallaşır.

*Könül müştəq olub xəttü xəlınə
Mələkə şəklinə məh camalınə
Alma kimi yanığının alına
Gözün sataşmağın nə damağı var (8, 116)
Püstəv, naçalnik gələndə kəndə
Obanı, oymağı vururlur bəndə (8, 280)*

Şeirlərinin dil tərtibində alliterasiya və assonansın yaratdığı mətn estetikası Aşıq Ələsgər sənətinin ümdə xüsusiyyətlərinə, fərqi üslubunun struktur əlamətlərinə aydınlıq gətirir. Səs paralelizmlərinin intensiv tətbiqi sənətkarlıq nöqtəyindən maraqlı üslubi nyuanslar meydana çıxarır. Aşıq Ələsgərin üslubunda bu cür ifadə vasitələri sənətkarlıq məharətinin təsdiqi kimi diqqət çəkir. Aşıq Ələsgər şeirinin ifadə tərzinin təbiətini, üslubi mahiyyətini və poetik spesifikasiyasını sərrast şəkildə açıqlayan vasitə kimi öz təsdiqini tapır. Təsvir-tərənnüm obyektinin hissi obrazları, real mənzərələri səs təkrarları ilə canlandırılır. Poetik məna səs ahəngindən, alliterativ deyim tərzindən və deməli, dahi söz sənətkarının sənətkarlıq məharətindən nəşət edir. Səsin məna çaları üzərində xüsusi diqqətlə götür-qoy edib onun incə üslubi boya fərqlərini duymaq alliterasiya və assonansın iştirakını zəruriləşdirir. Səs həssaslığına bu cür meyl Aşıq Ələsgər yaradıcılığının üslub

müəyyənliyində əsas amildir. Səs təkrarları ustad aşığı əsas estetik prinsipləri çərçivəsində fəaliyyət göstərərək dilin digər poetik materialları eyni motivlər üzərində səsləşən poetik funksiya və təsir dairəsinə daxil olur. Səs və məna ovqatı, bədii obrazın emosional çalarları, bütün təsvir vasitələri arasındakı üslubi ülfət xüsusi dolğunluqla nümayiş etdirilir. Misralarda qalın və incə, açıq və qapalı saitlərin, samitlərin ahəngdarlığında bu özünü göstərir.

*Q~O cəllad qaşarın qəhri, qəzəbi
Qəsd eylər cismimdən nari dağıtsın
A~Gözümü talan salar Azərbaycana
Dilim istər Alosmanı dağıtsın.*

*Uruhum, cismanım, nəbzim, həyatım
Z~Zinnətim, zivərim, adım isbatım
Lisanımsan gəlməyəndə baratım
Naləm istər bu dünyanı dağıtsın. (8, 58)*

Aşiq Ələsgər misralarının səs naxışlarında assonans–eynincinsli saitlərin təkrarı poeziya texnikasına mükəmməl yiyələnmə məziyyəti kimi təqdir olunur. Eyni məxrəcli saitlərin bir-birini izləmə qanunauyğunluğu ulu sənətkarın mətn tərtib etmə prinsiplərinin estetikası üzərində qərarlaşır. Bədii mündəricənin, tamamlanmış poetik məzmunun tərəvəti ümum-xalq dilinin tükənməz səs xəzinəsindən, onun fonoloji üslubi imkanlarından ifadə məharəti ilə təzahür edir. Assonansın yaratdığı emosiya, fonoloji təkrarlardan doğan həyəcanlar Aşiq Ələsgərin zəngin poetik təcrübəsi, gərgin yaradıcılıq axtarışları

və bədii-üslubi kəşfləri ilə yaddaqalandır. Məzmunlu kamil ifadə forması olaraq assonans Aşıq Ələsgərin şeir nitqinin özəlliklərini sirayət edir və mətnə professional poeziya səviyyəsi qazandırır. Assonansın sənətkarlıq meyarlarına uyğunluğu poetik hiss və fikrin təbiiliyində müstəsna xidmət göstərir.

Aşağıdakı şeir parçalarının təşəkkülündə “a” saitinin nizamlı ardıcılığı “q” samitinin alliterasiyası ilə birlikdə mətnin texniki təşkilində əsas rol oynamışdır.

*Ə, A~Əsər yellər qəhr eyləyər yaz qara
A~Daşar çaylar gələr daşlar çata-çat
Aşıq çassa, dildə, “qara”, “qar” qalar (8, 180)
Dağlar sinəsində qara qar qalar
Gaştə çıxsa arşə qara qarğalar
Çalar qanadların ay eylər qy-qy (8, 179)*

Eyni səs notları ilə Aşıq Ələsgər şeirin ahəngində həyat və gözəllik duyğularını, estetik zövqü vüsətli edir. Sətirlərin melodik quruluşu lirik ovqata dramatism verir. Eyni səs kompleksinin sistemli təkrarından bütövlükdə mətn nizamlanır, melodiya notları kimi bir-biri ilə ahəngdar şəkildə bağlanaraq vahid tələffüz axarına tabe olur. Beləliklə, dilimizin incəlikləri, şeiriyyətli akustikası vəzn və melodiya yaradıcılığına cəlb olunub estetik zövq mənbəyinə çevrilir.

Aşıq Ələsgərin sənət dilində intensiv xarakter daşıyan effektiv təkrarlar hissi-idraki təsir mənbəyidir. Forma tərəvəti, şeiriyyətin mayası təkrarlanan dil faktlarının ritm yaratma xislətindədir. Poetik nəfəs səs təkrarlarının üzərində köklənir və üslubi fiqurların başlanğıcında dayanır. Buna görə də

fonetik paralelizmlər Aşıq Ələsgərin poetik düşüncəsinə olduqca doğmadır, onun üslub zərifliyidir. Ulu sənətkarın lirik düşüncələrinin ən cazibəli maddi formalarından biri kimi müxtəlif təkrar sistemi bədii mətni şeiriyyətlə gözəl ritm və intonasiyası ilə, xüsusi ahəndarlıqla yükləyir. Onun bədii təsvir dinamikasında assonansın möhürü özünü aşkar şəkildə göstərir. Aşağıdakı şeir bəndində saitlərin davamlı uyarlığı ritmikləşdirici faktor kimi çıxış edir, assonans fiqurlar müəllifin üslub mədəniyyətinin göstəricisinə çevrilir.

*Ə, İ – Könül qəmgin, ürək dərdli, vərəmli,
Səni gördüm səxavətli, kərəmli
Bir mirzə lazımdır əli qələmli
Mən deyən vəsfini yaz, Müşkünaz. (8, 115)*

Bir çox cəhətdən poetexnik tələblərlə şərtlənən səs təkrarları Aşıq Ələsgərin dilində poetik məzmunla milli ruh verən üslubi fiqur kimi olduqca diqqətçəkəndir. Təkrarlanan dil faktlarının poetikləşərək sistem təşkil etməsi bir də onunla əlamətdardır ki, onlar misra sxeminin sıxlığında fikir və emosiya tutumunu gücləndirə bilər. Belə məqamlarda bədii təsvir və ifadə intensivliyini təkrarlar ələ ala bilər. Şeir üslubunun materialına çevrilən fonoloji ifadə üsulları Aşıq Ələsgərin dilində forma aludəçiliyindən irəli gəlmişdir. Buna ciddi sənətkarlıq meyarları ilə yanaşan Aşıq Ələsgər bədii mətləbin hissi-idrakı təsirini, üslubi potensialını artırır. Səslərin alliterativ sıralanması Aşıq Ələsgər üçün poetik fikrin sürətli anlaşılmasına yönəldilən üslubi təsir vasitəsi kimi dəyərlidir. Onun əsərləri mövzu-mündəricə baxımından müxtəlif olduğu kimi,

assonansın işlənmə potensialı və üsulları da rəngarəngdir. Bütün hallarda səs assonansı ilə köklənmiş şeirlər incə lirizmi və oynaqlığı ilə seçilir.

Tifl fəğan eylər şirin yolunda
Rübah dura bilməz şirin yolunda
Ölsəm Fərhad kimi Şirin yolunda
Adam sayar adam sayılan məni (8, 174)
Göydə huri, pəri, mələk
Behiştə qılman yeridi (8, 240)

Misralarda sait səs quruluşunun incəlikləri və çevikliyi məzmun zənginliyinə qovuşmaqla poetik obrazlara keçir. Canlı danışıq dilinin bütün gözəllikləri şeirə nüfuz edir, ünsiyyət nitqinin təbiiliyi misralara hopur. Aşıq Ələsgərin yaradıcılıq intuisiyası forma və məzmun uyurluğunun mükəmməliyində təzahür olunur. Bitkin poetik fikir məzmunlu forma ilə ifadə olunur. Təsvir obyektini ulu sənətkar səslərin yaratdığı obrazlarda aşkarlayır. Səslərin akustik incəliklərindən doğan ritm əlamətləri sistem halına düşərək poetikləşir.

Aşıq Ələsgərin fərdi deyim tərzində fonemlər sisteminin şeiriyyətinə fəal münasibət açıq-aşkar görünür. Dilin musiqisini şeirə gətirmək istedadı bütün füsunkarlığı ilə onun bənzərsiz yaradıcılığında boy göstərir. Alliterasiya və assonans Aşıq Ələsgər sənətinin özülündədir, dilinin şeiriyyətidir. Onun misralarında yer tutan alliterativ təkrar müəyyən melodiya əlamətinin daşıyıcısıdır. Səslərlə digər bədii ifadə vasitələri arasında güclü daxili ahəng mövcuddur. Aşıq Ələsgərin poetik dil qanunlarında fərdi üslubi axtarışların özünəməxsusluğu əsas yer tutur.

*Səhər-səhər sığal verir
Ayna qabağa Gülxanım
Tay olmaz dağlarda lala
Gülgəz yanağa Gülxanım (8, 256)*

*Ələsgərəm, yandım aman, əl aman
Belə mürvət olmaz, ay qaşı kaman
Hər kəs dosdan-dosta qandırsa yaman
Tufanasın Kərəm Kanı dağıtsın (8, 58)*

Təbii səs obrazları səs təkrarlarına həssas münasibətdən, fonetik tərkib etibarilə yaxın sözlərin bədii-üslubi imkanlarına bələdlikdən və ondan səmərəli bəhrələnməkdən irəli gəlir. Söz düzümünün estetik əsasında səs ahənginin təbii axarı dayanır. Bu, Aşıq Ələsgərin kamil poetikasından, ilhamının, ruhunun çöşqunluğundan doğur. Ulu sənətkar fonoloji vahidlərin üslubi imkanları dairəsində öz mükəmməl fərdi poetik üslubunu formalaşdırır. Onun deyimində poetik hiss və ehtirasların real ifadəsi sözçülüyə imkan vermir. Canlı söz, təbii ritm-intonasiya çalarları Aşıq Ələsgərin söz demə ucalığını, onun ülubu simasını və sənət mövqeyini ortaya qoyur. Assonans və alliterasiya tapıntıları bədii niyyətin məğzinə varmaq imkanlarını genişləndirir. Səslərin poeziyası, şeiriyyəti və musiqisi qulaqlarımızda səslənir. Səs təkrarlarından şairanə istifadə süni dil quruluşuna son qoyur, şeirdə dil mülayimləşir, bu mülayimlikdə həssas və səmimi bir qəlbin kövrək əks-sədası duyulur. Daxili mütəhərriklik və ahəng Aşıq Ələsgər sözünün sehrini açmaq üçün mühüm bir vasitəyə çevrilir. Dilin zəngin vokal imkanlarından çevik və operativ üsullarla faydalanma mətnin bədii məziyyətlərini, estetik keyfiyyətini qabarıqlaşdırır.

Alliterasiya və assonans Aşıq Ələsgər dilində bədii mətləbi qavrama yolunu aydınlaşdırır. Eyni məxrəc üzərində səs düzümü xüsusi avazlanma tempi yaradırsa, həm də bu harmoniya möhtəşəm səs obrazı əmələ gətirir. Bədii qayə təkrarlanan fonemlərin melodiyası vasitəsi ilə qavranılır. Aşıq Ələsgərin nitqində bütün səs ünsürləri üslubi-semantik mənə aydınlığı nəzərə çarpdırmaqla mətnin daxili məntiqinə söykənir, emosionanın müstəqil daşıyıcılarından biri kimi rəngarəng assosiasiyalar yaradır, mətnin semantikasına xüsusi poetik sanbal əlavə edir.

*Xəstə kōnül istər narı görəndə
Ya dost-dostu, ya yar yarı görəndə
Bülbül gül üstündə xarı görəndə
Qan ağlar rüxsarı yaşa dayanmaz (8, 62)*

*Gözəllər sultanı, ay Səlbi xanım,
Sullanışın bir mahala əvəzdi
Gözlərinə qiymət qoya bilmərəm
Qaşın min tükənlik mala əvəzdi.*

*Ələsgərin, ağlın aldı sərindən
Saf gövhərsən sərraf seçib dərinədən
Sən bir gülsən gülüstanın tərindən
Demək olmaz sənə lələ əvəzdi (8, 78)*

Aşıq Ələsgər fonoloji təkrarlar sisteminin bütün sahələrindən intensiv şəkildə faydalanaraq səs uyarlığından törəyən bədii təsirin potensialını səfərbər etmiş, onu öz fikir və duyğu-

larının tərcümanına çevirmişdir. Samit və saitlərin hərəkətə gətirdiyi avazlanma, səs tonlarının sistemli quruluşu uğurlu tapıntı təəssüratını qətiləşdirir. Səslərin nizamından peşəkarçasına istifadə mətnin daxili bütövlüyünü, lirik incəlikləri təmin edir. Aşıq Ələsgərin şairlik mədəniyyəti, yüksək estetik zövqü musiqili səslərin müəyyən ardıcılığına stimül verir. Səslərin simmetrik ardıcılığı incə şeiriyətlə nəticələnir. Bir-birinə yeni vüsət verən səslərin ardıcıl proyeksiyaları canlı danışq dilinin musiqisini, melodikliyini ortaya çıxarır.

Aşıq Ələsgər üçün səs-söz sırasında bədii məqsədyönlülük əsasdır. Müəllifin poetik niyyətinə tabe tutulub bədii məntiqin daşıyıcısına çevrilməsi müəyyən ahəng məcrasında avazlanma tezliyi kəsb edir. İntensiv təkrarlar digər fonemlərin fonunda özünü daha qabarıq hiss etdirir. Şeirin səs palitrasının zənginliyi yaxın artikulyasiyalı səslər kompleksində özünü göstərir. Mətn şəraiti təkrarlanan fonemləri poetik səs dərəcəsinə çatdırır. Təkrarların ritm və ahəng çalarları mətnin ifadəli səs qəliblərini rəvan formalara salır.

*Səyyad dəryalarda alar səng ələ
Həsərət çəkər çiskin gələ, çən gələ,
Əzrayıl sinəni çəkər çəngələ
Qəssal qəss eyləyər ay ağa, ağa (8, 178)
Sinəm sədparə xoş gəldin
Seçib, sevib könül verdin (8, 157)*

Aşıq Ələsgərin dili üçün xarakterik cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, burada alliterasiya və assonans eyni ahəngin tərkibinə keçir. Bu olduqca effektiv fonopoetik üsuldür ki, onun

vasitəsilə müəllif bədii mətni nümunəvi estetik formada gözəl poetik mündəricə ilə yükləyir. Belə bir spesifik cəhət poetik forma ünsürü kimi melodiya aşılıyır, ahəngin tərəvətli rənglərini üzə çıxarır. Sait və samit səslərin təkrarı ilə tərəvətlənən poetik pafos mətnin leksikonu, sintaktik qəlibləri və s. ilə birlikdə mükəmməl üslubi şəbəkə yaradır. Səslərlə çevik manevr məharəti nitq mühitini emosional-ekspressiv məcraya salır, nəticədə səs naxışlarını şeirin məna cövhərinə qovuşdurur. Mətnə ümumi bir melodiyanın notları kimi görünən səs təkrarları vahid axarda xüsusi üslubi çəşqunluq əmələ gətirir. Dilimizin nəzarəti ilə yoğrulmuş misraların struktur kamilliyi bədii pafosa aydınlıq gətirib bütün keyfiyyətləri ilə janrın potensialına uyğunlaşır.

*Ş~Axşam-sabah, çeşmə, sənin başına
B~Bilirsənmi necə canlar dolanır
Büllür buxaq, alma yanaq, ay qabaq
Şahmar zülfü pərişanlar dolanır (8, 65)*

*A~Var olsun Qarabağ acəb səfadi
Başa Xacın çıxar, ayağa Qarqar (8, 156)
Ahəngər deyiləm, naşı, bəzircan
Gözüm dürdanə elə, a yəməndədi
SİNəmdədi eşqin şirin çeşməsi
Ləzzəti meyl edib ay əməndədi (8, 159)*

Səslərin məxrəc uyğunluğunun nizamlı düzümü şeir dilinin evfonik ifadəliliyini təmin edir. Sənət dilini zəngin notlar üzərində qurmağa yönəldilir. Eyni səslərin musiqili ardıcıl-

lığı ilə Aşıq Ələsgər ritm ünsürlərinin vahid məcrada təşkilinə nail olur. Alliterasiya və assonans, söz təkrarı fikrin ifadə formasına keçməklə yaradıcılıq siqləti yaranır. Eyni səs qruplarının bir-biri ilə sıx əlaqəsi Aşıq Ələsgər dilinin ritmik-obrazlı mənzərəsini nümayiş etdirir. Poetik mətnin forma elementi olaraq intonasiyaya yeni-yeni üslubi çalarlar əlavə edir. Bu, poetik fəhm, səs duyumu, səs seçimi və düzümü prosesində tənzimlənir. Beləliklə, poetik niqtin səslənmə tempi emosiyanın akustik ekvivalentinə çevrilir. Göründüyü kimi, şeirin səs tərtibində Aşıq Ələsgərə məxsus peşəkarlıq, poetik vərdişin zənginliyi aparıcı rol oynayır.

*İ-İsmi üç hərifdi, ay çeşmi-xumar,
Biri "mim"di, biri "nun"du, biri "sin"
Həsərətindən yüz min gizlin dərdim var
Kimsəm yoxdu, açam deyən birisin (8, 162)
Ş, S,A~Şahdar şahı sayə salsın üstünə
Ələsgər tək baxtı qara dolansın (8, 66)*

Mükəmməl bədii ünsiyyət forması olaraq Aşıq Ələsgər şeirində assonans və alliterasiyaların estetik incəliklər yaratma imkanlarını bütün təfərrüatları ilə müşahidə etmək olar. Aşıq Ələsgər üslubundakı səs rəssamlığının əsas mənbələri də məhz eyni məxrəcli fonemlərin təkrarlarında aşkarlanır, çox vacib poetik-üslubi əməliyyat səviyyəsinə qalxır. Aşıq Ələsgərin fərdi üslub komponentlərindən biri kimi səslərin ahəngdar konstruksiyalarda qəlibləşməsi, səslərin simmetrik düzülüşü prinsip etibarilə mətnin poetik təşkiledicilik funksiyasını öz üzərinə götürür. Ciddi linqvopoetik fakt olaraq assonans və

alliterasiya mənə təcəssümçüsü kimi çıxış edir. Ahəngdarlıq yaratma üslubuna ən bariz nümunəsi olaraq səs-söz təkrarı şeir dilinə təzə ruh, yeni bədii-estetik çalarlar gətirir, mətnə professional poeziya səviyyəsi qazandırır.

Dildəki səslər sisteminin ritmemelodika imkanları güclü ekspressiya mənbəyi olub Aşıq Ələsgər şeirlərində poetik-üslubi əməliyyat səviyyəsi kəsb edir. Əslində xalq şeirinə məxsus bu üsul Aşıq Ələsgər üslubu üçün də doğmadır. Aşıq Ələsgər səsləri məqsədyönlü düzülüş ilə şeir dilinin estetik ölçülərinə sığışdırır və bunun özlündə səs obrazları formalaşır. İntonasiya dalğaları konkret fonoloji təkrarların tələbi ilə fikrin elastik ifadəçisi olur.

*A, I, B~Bal ki bahalandı qırıldı arı
Yağ satanlar mala saldı azarı
Min manata qalxdı dareqan, darı
Nə gün çıxsın, nə sitarə dolansın (8,66)*

*Şux gözəldə bir sijnə var, bir incə
Gördüm dərdim oldu dağlar birincə
Roğənəm, həddində yetir birincə
Yandırır keçirmə dağdan məni (8, 164)*

Mətni poetik cizgilərlə zənginləşdirmək üçün eyni atrikulyasiyalı sait və samit səslərin müəyyən simmetriyası fəal mövqeyə yiyələnməklə lirik ovqat yaradaraq qabarıq şəkillərdə özünü biruzə verir, bütövlükdə mətn strukturu səslərin estetikasını açmağa yönəldilir. Eynicinsli səslərin simmetrik təkrarı milli şeir ənənələrinə söykəndiyindən xüsusi bədii effekt yara-

dıcılığı ilə müşaiyət olunur. Poetik mükəmməllik obrazın mahiyyətinə xas cizgilərin qabardılmasına stimül verir, səs nizamı musiqi tonunun tənzimlənməsinə yol açır. Lad-intonasiya çeşidlərinə həssaslıq Aşıq Ələsgərin misralarının melodik quruluşuna zəmin hazırlayır. Alliterasiya və assonansın doğurduğu musiqi motivləri poetik səliqə cəhətdən fərqlənir. Xalq danışığı dilinə məxsus intonasiya çalarları səs təkrarları vasitəsi ilə Aşıq Ələsgər şeirinə nüfuz edir. Söz axtarışında dahi ustad onun səslənmə keyfiyyətini, üslubi boyalarını – bir sözlə, poetiklik imkanlarını diqqət mərkəzində saxlayır.

*İ, Ə~Eşq əhliyəm dərd çəkməkdən üzöldüm
Nəsildən nəcibsən əslini billəm
A~Bir saat camalın görməsən ölləm
Görsəm də yanaram nara Bəyistan (8, 51)*

*A~Salıbsan zindana bir gözəl camı,
B,A,X~ İqbalına bax-bax, baxtına bax-bax
S~Ələsgərin sözün yetir nisaba,
Ə~Sərf edənlər səbt eləsin kitaba (8, 122)*

Aşıq Ələsgərin şeir dilində sait səs məxrəclərinin yaxınlığı ritm və ahəng mənbəyi kimi dəyərlidir, bədii hərarət yaratma vasitəsidir. Eyni səsin ardıcıl işlədilməsi şeir dilinin, onun musiqili fonetik sisteminin formalaşmasını stimullaşdırır. Səsin artikulyasiya uyğunluğu və nizamlı düzülüşündən ahəngin formalaşma prosesi yaranır. Bütün hallarda diləyatımlı səslənmə prinsipi əsas götürülür. Bu prinsip Aşıq Ələsgərin nitq vərdişinin başlıca şərtidir və onda ulu ozanın poetik dil mədəniyyətinin əsas üslubi guşələri nümayiş etdirilir.

Təkrarlanmaqla fonoloji vahid poetik ifadə tərzinə xidmət göstərir, poetik komponentlər sistemində öz varlığını hiss etdirir. Səs duyma səriştəsi şeirə sənətkarlıq səviyyəsi gətirir. Bununla Aşıq Ələsgərin poetik istedadı öz bəhrəsini dil faktlarının bədiiləşdirmə qüdrəti ilə büruzə verir, səsin bədii-üslubi xislətini təkrar-təkrar icad edir. Səs incəlikləri Aşıq Ələsgərin bədii təfəkkür və estetik mədəniyyətindən qaynaqlanır. Onun dilində sistem halında işlədilən alliterasiya və assonans bənd quruluşunun funksionallığına təkan verir, bədii ovqat səs təkrarları üzərində qərar tutur:

*Bu dünyada üç şey başa baladı
Yaman oğul, yaman arvad, yaman at
İstəyirsən qurtarasan əlindən
Birən başla, birin boşa, birin sat (8, 54)*

*Ə, S~Ay nazənin dərdin mənim dərdimi
Az qalib incəldə ay üzə - üzə
Alıbsan əlimdən din-imanımı
Müştaq eyləyibsən ay üzə-üzə. (8, 101)*

Aşıq Ələsgərin öz sadəliyi və ifadə dəqiqliyi ilə seçilən poetik qayəsi akustik naxışların panoramı fonunda təzahür edir. Fonetik paralelizmlər bədii idrak prosesinə intensivlik gətirir. Ritm-intonasiya və ahəngdarlıq fonetik müvaziliklərin fəal iştirakından törəyir. Tərənnüm obyektinin fonetik təsvirini maraqlı assosiasiyalar hasilə gətirir. Alliterasion ritm, təkrarlanan samit səslərin şeirləşməsi mətni emosional tələffüz axarına salır. Alliterativ səs ahəngdarlığı yeni-yeni səs çalarlarını yarat-

maqla bərabər həmçinin məzmun siqlətinə, poetik nəfəsin tərəvətinə, mətnin ahənginə yeni notlar əlavə edir. Aşığı Ələsgərin dilində alliterativ səs naxışları polifonik səciyyəlidir və onlar ulu sənətkarın bənzərsiz əsərlərinin poeziya sərəvətinə çevrilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Aşığı Ələsgərin misralarındakı sözlərin fonetik oxşarlığı zahiri səciyyə daşımır. Sözlər arasında məna əlaqələri axtarıb tapmaq, onu müəyyən motivlər üzərində kökləmək məharəti təkrarlanan səsləri sənət faktoru kimi götürüb qiymətləndirməyə əsas verir. Alliterasiyanı digər ritmik-melodik ifadə vasitələri ilə uyğunlaşdırıb eyni ahəngin məcrasına salmaq Aşığı Ələsgər üslubunun məziyyətindədir, poetik formanın emosional-ekspressiv cizgilərlə təzahür vasitəsidir.

*A, I~Hər kim ayırarsa yarı yarından
T~Elə tacü taxtı talan, Ya Əli! (8, 142)
Ə~Adım Ələsgərdi, əslim Göyçəli
Ələst məclisində demişəm “bəli”
Həm aşiqəm, həm dərvişəm, həm dəli
Canım gözəllərin yol qurbanıdır (8, 137)*

Akkustik effekt, səs mənzərəsi şeirin forma və məzmununun üzvi hissəsinə dönür, bədii mətləb səslərin ritmik hərəkətindən doğur. Fonoloji ahəngdarlıq təcrübəsinin yetkinliyi zəngin emosional çalarlara güc verir və bütün bunlar bədii ab-hava ətrafında cəmləşdirilir. Bədii ifadə vasitələri arasındakı mürəkkəb münasibətlər daxilində səs-söz təkrarları öz imkanları ilə çıxış edir. Şeirin bədii-estetik cizgilərində təkrarlananlar tərəvətli üslubi istiqamət halına düşür, sətirlərdə ana dilimizin poetik sədaları eşidilir.

Aşıq Ələsgərin üslubi gözəllik üzərində formalaşmış dili özündə poetik duyğuların təkrarsız məziyyətlərini əxs edir, lirik təəssüratın lakonik ifadəçisi olur. Şeirinin ruhuna, məzmununa müvafiq olduğundan fonetik fiqurlar səs və mənanın, söz və poetik ovqatın arasındakı ülfətin üzərində qərar tutur. Səslə mənanın bədii birliyi və daxili təması Aşıq Ələsgərin fərdi poetik simasını aşkara çıxarır. Fonoloji ünsürlərin yaratdığı pafos poetik ünsiyyətin təməlində dayanır, poetik hissələr səs-söz cildində olduqca qüdrətli səciyyə daşıyır. Mətnin bədii strukturu obrazlı məzmunun keyfiyyət halına keçməsinə zəmin hazırlayır. Aşıq Ələsgər şeirinin akustik cazibəsi sənət amili kimi meydana çıxır. Beləliklə, dilin bütün leksik ehtiyatlarından, səs sistemindən, avazlanma diapozonundan istifadə bacarığı dahi söz korifeyinin ləyaqət atributlarından birinə çevrilir.

Bədii mühakimə obyektini, lirik duyğuları sənət meyarları çərçivəsində daha mütəhərrik və dinamik şəkildə canlandırmaq naminə, mətni fonetik-üslubi cəhətdən mükəmməl formalarda təqdim etmək üçün Aşıq Ələsgər səs tərkibinin eyniliyi və yaxınlığı ilə seçilən söz və ifadələrin şeir mətninə nüfuzuna üstünlük verir ki, bu da şeirinin əsas estetik qayəsi barədə güclü əks-səda doğurur. Buna görə də Aşıq Ələsgər şeirinin heç bir ünsürünə toxunmaq olmur, ona düzəliş qeyri-mümkündür. Çünki orada səslərin bölünməz harmoniyası var. Bir fakta diqqət yetirək. Məşhur “Olmaz, olmaz” rədifli qoşmada ikinci bənd Aşıq Ələsgərin bütün kitablarında belə verilmişdir:

*Sözün yeri gəldi qoy deyim barı
Eşidənlər məni görməsin karı,
Aşığın nisyəsi, kürdün ilqarı,
Desələr inanma, düz olmaz-olmaz.*

1999-cu ildə Aşıq Ələsgərin nəvəsi İslam Ələsgərovun tərtibi ilə nəşr olunan kitabda nədənsə “kürdün” sözü “namərd”lə əvəzlənmişdir. (Bax: səh.128) və bu redaktə təbiidir ki, özünü doğrultmur və yamaq təəssüratı bağışlayır. Çünki Aşıq Ələsgərdə formal səciyyə daşıyan heç bir detala, zahiri bəzək naminə işlədilmiş ünsürə, poetik qayə ilə bağlanmayan və şeirin qızıl qaydalarını pozan, səs ahəngi ilə uyuşmayan üsullara rast gəlmək mümkün deyil. Belə ki, bu “düzəliş” assosiativ fiqur kamilliyindən və elə ona görə də tələffüz təbiiliyindən tamamilə uzaqdır. İlk baxışdan sezilir ki, “Aşığın nisyəsi, kürdün ilqarı” misrasının mükəmməl assosiativ simmetriyası vardır. (a-ı-ı-ə-i-ü-ü-i-a-ı). Misra “a-ı” saitli hecalarla başladığı kimi, eyni saitli hecalarla da sona yetir. Ortadakı saitlərin hamısı incə və qapalıdır. Bu isə misranın estetik ləyaqətinin əsas göstəricisidir. “Namərd”in bu cərgəyə müdaxiləsi mövcud ahəng və rəvanlığı pozur, şeirin incə sait axınına qalın “a” səsinin düşməsi şeirin qızıl qanununu ziddir və müəllifin kamilliyinə şübhə yaradır. Məhz buna görə bu “düzəliş” qondarma görünür. Deməli, misranın fonopoetik ahəngi “kürd” sözünə daha uyğun gəlir. Aşıq Ələsgəri redaktə bütün hallarda qüsurludur. Ələsgərə ehtiram əsərlərinin ilkinliyinə, orjinalına sadəqətdədir.

SƏS-MƏNA BÜTÖVLÜYÜ VƏ KSPRESSİVLƏŞDİRMƏ ƏMƏLİYYATI

Sistemli daxili ritm, melodiya ünsürlərinin ardıcılığı Aşıq Ələsgər dilinin şeiriyyətinin əsas əlamətlərindəndir. Eyni səslərin, yaxın məxrəcli fonemlərin təkrarı, alliterasiya və assonansın ardıcılığı misra ahəngdarlığının, səslərin simmetrik təkrarlanma sistemi, müntəzəm şəkildə bu və ya digər fonoloji vahidin bir-birini izləməsi Aşıq Ələsgər şeirində üslubi manevr kimi xüsusi fəallıq kəsb edir. Fonoloji paralellər poetik fikri münasib emosional axarlara salır. Səs ahəngi, ritmemelodika lirik qəhrəmanın düşüncələr aləminə yeni tərəvətli cizgilər əlavə edir, müvazi səs ritminin yaratdığı emosional prosesi yeni məcraya istiqamətləndirir. Nitq ahəngi ardıcıl vəziyyətdə təkrarlanan eynicinsli səslərin, omonimlərin, söz təkrarlarının melodiyası üzərində köklənir. Aşıq Ələsgər şeirinin poetik texnikasında daxili qafiyələrin mükəmməl üslubi fiqurlar səviyyəsi, eyni misrada yaxın fonetik tərkibli sözlər üzərində qərarlaşan ritm-intonasiya çalarları bədii dil strukturunu mükəmməlləşdirir. Səs müvaziliyinin maksimum oxşarlığı klassik şeir dilinin universal xüsusiyyəti kimi məna bölgüləri intonasiya bölgülərini də tənzimləyir, misranın sintaqmlarını müəyyən ahəng daxilində sıralayır:

Olsa nüsrət, versə fürsət (8, 197); Alimin elmiylə helmi yarıdı (8, 44); Səxavətin yoxdu, sözlərin oxdu (8, 134); Hay verrəm, qıy vurram, eyləmir şikar (8, 67); Yunisə munis olub Nuha oldum gəştiban (8, 190); Düşmanla söyüşüb, döyüşmək olur (8, 121) və s.

Aşıq Ələsgər ana dilimizin gözəlliklərini əks etdirən səs-səda ahəngi ilə oxucunu ovsunlaya, onun qəlbini ram edə bilir. Üslubi şəbəkədə səslərin həmrəyliyi, səs həmcinsliyinin sənət materialına çevrilməsi və bunların təsvir predmetinin mahiyyətinə uyğunluğu dahi söz sənətkarının üslubu, onun estetik dəyərləri haqqında dolğun fikir yaradır. Onun bədii dil təcrübəsində ən çox sevilən tələffüz cizgiləri səs-söz duyumunun kamilliyindən irəli gəlir. Hər bir fonoloji vahidin işlədilməsi vəzn, ona müvafiq ritm-intonasiya formaya düşməsi ilə fərqlənir və şeir poetikası üzrə tənzimlənir. Səs ahəngdarlığı üslubi siqlətə yiyələnib şeirin poetik formasına estetik effekt gətirir. Misralarda səslərin akustik həmrəyliyi xüsusi tələffüz çevikliyinə rəvac verir, onu bədiiləşməyə məruz qoyur. Lirik təhkiyəyə effektiv emosional müdaxilə üslubi zərurət kimi meydana çıxır.

Aşıq Ələsgər şeirlərinin fonetikasi, onun estetik imkanları əsərdə rəvanlıq, deyim gözəllikləri yaratma vasitəsidir. Burada məna ilə avazlanmanın müvazinəti, harmoniyası daha güclü hiss olunur. Müəyyən ahəng qəliblərində səslənmə yaxınlığı Aşıq Ələsgər şeirinin ümumi semantikasından təcrid olunmazdır. Onun dilindəki sintaktik təkrarlar, dilogiya-tərkib daxilində sözün eyni zamanda iki müxtəlif mənada işlədilməsi, poliptot-sözün müxtəlif şəkildə mətnə daxil edilməsi, yarımçıq təkrarlar bu poetik tələblərin nəticəsi olaraq xoş təəssüratlıdır: Etiqadla, sidq dillə, Çağır şahlar şahını. Nahaq işdi dilək dilər, İnsan insandan, gəda (8, 196); Qırıq-quruq, fətir-fütür salırlar, Aç doyuran nan bu yerdə tapılmaz (8, 279); Sağ-solunda qardaşların sağ olsun (8, 140) və s.

Aşıq Ələsgər lirikası qədim və zəngin ənənələri üzərində müraciət etdiyi mövzuların, bədii təsvir və təhlil predmetinin

fəlsəfi mahiyyətindən tutmuş, kəskin sosial incəliklərə müdaxiləyə qədər ən müxtəlif mətləbləri münasib deyim qəliblərində, üslubi incəliklər sistemində əks etdirmişdir. Onun ifadə notlarında canlandırdığı bütün detalların, poetik faktların tərəvətli əksini, təcəssüm kamiliyinin yeni çalarlarını görürük. Adi həyat faktları, lirik detal və epizodlar onun poetika üslubunun həsaslığını nümayiş etdirir, hər bir dil ünsürü obraz kamilliyinin mücəssiməsinə çevrilir. Orijinallıq və təzəlik prinsipi Aşiq Ələsgərin şeir dilinin təməlində dayanan ən bariz estetik dəyərdir. Aşiq Ələsgərin bədii dilində görünməmiş səmimiyyətlə bərabər ona qədər heç kimin baş vurmadiğı fəlsəfi dərinlik vardır. İndiyə qədər kəşf olunmamış bədii obrazların, fikir və duyğuların onu canlandıran dil materiallarının seçimi və mətn mühitində əlaqələndirilməsindəki üslubi orijinallıq, həyat və hadisələri yeni və özünəməxsus şəkildə qavramaq iqtidarı ilə, poetik təfəkkür təzəliyi ilə deyim üsullarının tərəvəti Aşiq Ələsgər üslubunun təməl daşığıdır. İfadə dəqiqliyi, deyim tərzinin sadəliyi və aydınlığı ilə müşayiət olunan hiss və düşüncə siqlətinin birliyi zəminində bərqərar olan bu üslub bədii keyfiyyət, estetik kamillik həddindədir.

Aşiq Ələsgər sanki xalqın qəlbinin şeiriyyətini səslərə, sözlərə, sətirlərə köçürmək üçün təkrarlara intensiv şəkildə müraciət edir. Təkrarlar misilsiz harmoniya əlaməti olaraq mətnin üslubi-semantik yetkinliyini yaradır, misraların bədii-poetik strukturuna, ritmik bölgülərinə ciddi təsir göstərir. Səs-söz nizamı ilə Aşiq Ələsgər fəlsəfi-emosional qayənin dərinləşməsinə, lirik-psixoloji məziyyətlərin zənginləşməsinə nail olur, bədii mətləbin şairanə təcəssümünə xidmət edir. Bədii sözlərin siqləti səslərin yalnız akustik keyfiyyət uyğunluğu ilə sehrində,

səmimiliyində, hədəfə sərrast vurma qabiliyyətindədir. Təkrarlanan səs və söz bədii niyyətin əks-sədası kimi səslənir. Bu qafiyə mövqeyində sıralanan dil vahidlərində aşkara çıxarılır, səslərin poetik tənəsübü fikir mükəmməlliyi ilə müşaiyət olunur, intonasiyaya xüsusi ağırlıq və siqlət verir və bədii keyfiyyət halına keçir. Səslənmə etibarilə yaxın olan dil vahidləri mətn mühitində doğmalaşır, sözlərin cövhərinə canlı ünsiyyətin tərəvəti gəlir.

*Can deməklə candan can əysik olmaz
Məhəbbət artırar, məhriban eylər
“Cor” deməyin nəfi nədi dünyada
Abad könlü yıxar, pərişan eylər (8, 77)*

*Ələsgər görcəy candan usanıb
Camalından şəmsü qəmər utanıb
Nə behiştə belə qılman yaranıb
Nə dünyaya belə insan gəlibdi (8, 83)
Kirpik çaxdı, oğrun baxdı
Od saldı cana, yeridi (8, 266)*

Şeir ahəngi, ritmi, melodiyası – bir sözlə onun estetik cazibəsi nümayiş etdirilir, Aşıq Ələsgər dərin mənanı gözəl səsləndirmə üsullarında təcəllə etdirir. Səs ahəngi, səslərin ritmik axını oxucunu ona görə mütəəssir edir ki, onlar intonasiya ölçülərinə uyğun və düzgün nizamlanmış vəziyyətdədir. Simmetrik şəkildə sahmanlanan səslər, qafiyələnən leksik vahidlər bədii effekt və lirik ovqat doğurur, poetik səs harmoniyası lirik müha-kiməyə aktualıq qazandırır. Bədii söz tərkibinin estetik yetkin-

liyi üçün eyni səs kompleksi intensiv üslubi fəaliyyət nümayiş etdirir. Sətirlərin fonetik quruluşu, səslərin poetik əlaqələnmə cəhətləri Aşıq Ələsgər yaradıcılığında fonetik poetikanın qızıl qanunlarına tabedir. Aşıq Ələsgər şeirinin heyvətli ahəngi, emosional mənə yükünün siqləti də bundan nəşət edir. Həmahəng sözlərin poetik faktlara çevrilməsi Aşıq Ələsgərin yaradıcılıq fantaziyasının qüdrətli poetik fikrinin gözlənilməz assosiativ əlaqələrinin vüsəti sözlərin gözlənilməz obrazlılığını üzə çıxarmaqla gerçəkləşir. Səs-söz ahəngdarlığı Aşıq Ələsgərin lirikasının ümumi poetik kompoziasında misraların ifadəli və orijinal səs ahəngini tənzim edən özül kimi çıxış edir. Onun orijinal poetik təxəyyülü şeirlərinin akustik keyfiyyətləri ilə şair qəlbini poetik əks-sədasını bəzəyir. Mündəricə və deyim şəklinin ahəngini nizamlayır. Misralara düzölmüş səs oxşarlıqları poetik təəssüratın qabarıq ifadəsinə yol açır.

*Ələsgər söyləyər söz muxtəsərin
Ağlı kamil ola, kamalı dərin
Eşidənlər deyər “əhsən”, “afərin”,
Əgər məclisində yüz qanan ola (8, 105)*

*Sübhin çağı bir hikmətə tuş oldum
Desəm inanmazlar sirri-sübhandı.
Yeddi qat qaladı daşsız, kərpicsiz
O qalada bir əjdaha pünhandı (8, 275)*

Assonans və alliterasiyadan, səs komplekslərinin təkrarlarından doğan emosiya dalğaları Aşıq Ələsgərin dilində musiqi akkordları kimi səslənir. Səs və sözlərin naxışlı düzümü

canlı ünsiyyət dilinin təbiətindən irəli gələn melodiya və intonasiya imkanlarını cazibəli bir ahənglə nümayiş etdirir. Səslərin musiqili axarı tükənməz mənbəyindən – xalq danışı-ğından əxs etdiyi şirinliyi hifs edir. Mükəmməl mətn şəraiti səslərin bədii enerjisini gücləndirərək poetik prosesin tərkib hissəsi olur. Bu, zahirən xoş təəssürat yaratmaqla bərabər, bədii idraki itiləyir, bədii niyyət uğurlu əks-səda tapır. Eyni ahəng üzərində sistemləşdirilmə misraların ritmik parçalara ayrılma-sına stimül verir. Bütün hallarda səs sərrastlığı estetik ləyaqət-dən, bədii-emosional zənginlikdən təcriddə qalmır.

Aşıq Ələsgərdə səs faktları poetik məzmunun mayasından qidalanır, bütün işlənmə məqamlarında bədiiilik prinsipinə əsaslanır. Duyğuların təbiiliyi və əsilliyi səs ahənginə hopur. Şeyrlərin ritmik strukturu səsləri və sözləri semantik-üslubi cəhətdən fəallaşdırır. Aşıq Ələsgər şeirinin sətirlərində səslərin bədii möcüzəyaratma sirləri aşkarlanır.

*İşarət eylədim, dərdimi bildi,
Gördüm həm gözəldi, həm əhli-dildi
Başını buladı, gözündən güldü
Güləndə qadası canıma düşdü (8, 72)*

*Kibridən qəlbində bərktmə barı
Top dəyər, dağılar bürcü, hasarı,
Yüz sənin tək ahu gözən şahmarı
Fələk kəməndin saldı dünyada (8, 70)*

*Hayıf gözəllərin gül əndamları
Mara, mura qismət oldu dünyada (8, 70)*

Aşıq Ələsgərin dilində müəyyən səslərin fəallığı səs komponentlərinin istifadəsinə üstünlük verilməsi poetik cizgiləri zəngiləşdirir, şeirin bədii toxumasında ahəngdar naxışlar yaradaraq bədii kompozisiya birliyi əmələ gətirir. Səs təkrarları şeiri quru təsvirçilikdən hifs edir. Səs kompleksindən doğan ritmə tabe edilir. Onlar bədii şirinlik yaratmaq üçün sözlər arasındakı semantik mənanı gücləndirir. Şeir mətni sözlərin simmetrik düzülüşündən gözəllik kəsb edir, fonoloji ifadə vasitələrinin mürəkkəb sintezi formalaşır. Bununla da fonosemantik vahidlərin səs obrazları önə gətirilir, ritmik səslənmə ilə poetik məna estetik bütövlüyə təməl qoyur.

Təkrarlanan səs birliyi bədii keyfiyyət halında Aşıq Ələsgər poeziyasında daha geniş estetik anlayış sferasında dəyərləndirilir. Onun söz seçimi əməliyyatında səslənmə keyfiyyətlərinə, səs və məna vəhdətinə diqqəti bununla bağlıdır.

Aşıq Ələsgərin dilinin vokal imkanları bədiilik faktına çevrilməklə heyrət doğuracaq səviyyəyə qalxır. Aşıq Ələsgərin dilində səs sisteminin bədii simmetriyası, poetik düzümü və estetik assosiasiyaları sanki müəllifin ilahi-mənəvi dünyası ilə təmasdan şirə çəkir. Bu ulu aşığın dilə estetik baxışı və sənətkar mövqeyi ilə biləvasitə bağlıdır.

*Sallan qələm qaşdı, yanı yoldaşdı,
Qalmışam atasda mən başı daşdı
Huş başımdan çaşdı, dilim dolaşdı
Gözlərim sataşdı, buxağa düşdü.*

*Ətlazdan qəbalı belində şalı
Gövhərdən bahalı üzündə xalı*

*Geydi yaşıl-alı yığdı mahalı
Əyri tellər ayna qabağa düşdü.*

*Yeriyirdi sana, yaşılbaş sona
Yaraşır canana ağ nazik cuna
Tellərində şana, əlində həna
Yəmən, yaqut əhmər dodağa düşdü (8, 159)*

Aşıq Ələsgər şeirinin üslub-poetika kamilliyi fonetik ifadə vasitələri ilə ərsəyə gəlir. Onlar fəal bədii dil faktları kimi bədii mətləbin cövhərini üzə çıxarır. Fonetik təkrarlanma faktları növbələşdikcə ritmik səslənmə zənginliyinə zəmin hazırlayır, nitqin zahiri təşkilində və məzmunca fəallaşmasında özünü doğruldur. Səs naxışlarının zahirində təcəssüm olunan forma gözəlliyinin koloritli boyaları məzmunun idrak prosesini asanlaşdırır.

Aşıq Ələsgər səs kompleksinin təkrarı ilə lirik düşüncələrin, hiss və duyğuların dialektikasına nüfuz edir, ahəngdarlıq fonunda bədii mətləbi emosiya və düşüncələrinin prizmasından keçirir. Aşıq Ələsgər dilində səs mənanın bədii əks-sədası kimi səslənir və o, lirik tonları bədii keyfiyyət meyarlarına, sənətkarlıq ölçülərinə tabe etdirir. Səs fiqurlarının bu cür intensivliyi ifadə elastikliyinə gətirib çıxarır. Nəticədə Aşıq Ələsgərin obrazlı təfəkkürü səs təkrarlarının sayəsində təsvir obyektinin mahiyyətinə çökür, bədii formanın kamilliyi naminə olduqca güclü üslubi əməliyyat keyfiyyəti kəsb edir.

*Ələsgər, mətləbin xudadan istə
Kərəm olmaz müxənnəsdə, nakəsdə
Bəylük, göylük, səylük olan məclisdə
Qaç ki, orda xeyir-bərəkət olmaz (8, 123)*

Yetəni özümə mən dost eylədim
Yolunda canıma çox qəsd eylədim
Söyüddən bağ saldım, peyvəst eylədim
Almasın, heyvasın, narın görmədim (8, 130)

Səs və heca qrupları poetik forma yaradıcılığının mərkəzində dayanır. Aşıq Ələsgərdə forma gözəlliyi məzmun kamilliyi ilə qovuşur. Buna görə də onun dilində səs qrupları fikrin emosional və təsirli formasıdır. Akustik cəhətdən eyni olan hecalar, səs kompleksləri mənalı və oynaq ifadə tərzii yüksək şeiriyət yaradır. Təsvir-tərənnüm predmetinin poetik nəfəslə dolğunlaşdırma həmçinin Aşıq Ələsgərin poetik konsepsiyasını əlvan formalarda açır.

Mətni bədii qavrama tezliyində yönəlmiş səs kompleksinin təkrarı və üslubi fiqur səviyyəsi bədii təfəkkürün vüsətçiliyinə imkanlar açır, fonoloji ifadə üsulu tərənnüm obyektini drammatik-psixoloji səpkidə canlandırmaq funksiyasını yerinə yetirir. Aşıq Ələsgərin bədii dil – üslub təcrübəsində səs kompleksinin təkrarı onun poeziya dilinin funksional mənzərəsinə xüsusi zənginlik aşılayır. Bu da şeirdə ritmik qrupların formalaşdırılmasına xidmət edir. Misraların sintaktik nizamı poetik normalara tabe etdirilir.

“Can” deyəndə “can” deyinən mərdana
Baş qoyanın qoy yolunda başa-baş (8, 183)

Yaralandım yar əlindən
Gözlədim yarı gəlmədi (8, 183)

*Kalvayı Söyün baxıb gördü
Şoru çıxıb Şorcalının
Aşığa çöngə verib
Könlünü şad elədi. (8, 217)*

Aşıq Ələsgər sənəti səs-söz möcüzəsidir, çoxqun hisslər və dərin hikmətlər möcüzəsidir ki, onlar olmadan onun poeziyası təsəvvürə sığışa bilməz. Səs-söz möcüzəsi ilə hisslər möcüzəsinin mövcudluğu bir-birindən asılıdır: Səslərin poetik imkanları sayəsində poetik duyğular seli qəlbimizi fəth edir, hisslər səslərin simmetrik quruluşu vasitəsilə dil açır. Bu məziyyət Aşıq Ələsgər sənətinin peşəkarlıq dəyərlərinin açarına çevrilir. Aşığın sənətkarlıq qüdrəti onun yaradıcılığında səslərin, sözlərin bədii düşüncələri əks etdirmə manerası ilə aşkarlanır və olduqca dinamik səciyyə daşıyır. Səs səliqəsi ürəyə yatan ahəngin yaradıcılığında fəal mövqe qazanır. Nümunələrdən sezmək çətin deyil ki, Aşıq Ələsgər poeziyasındakı səs uyuşmaları təbii stixiya ilə gedir, cazibəli bir harmoniya formalaşdırır, səs komplekslərinin bir-birini nizamlı izləməsi bu harmoniyaya xüsusi bir şirinlik verir.

Dilimizdəki sait səslərin çoxluğundan sonor və cingiltili samitlərin kəmiyyət üstünlüyündən, onun intonasiya çalarlarından məharətli istifadə Aşıq Ələsgər şeirinin fonetikasında çox mühüm üslubi və estetik keyfiyyət həddindədir. Səs təkrarı, eyni və yaxın fonetik tərkibli sözlərin yanaşı işlədilməsi səslərin poeziyasını törədir, onlar sanki bir-birini poetik enerji ilə təmin edir və estetik bütövlük yaradır. Mətnin ifadə qüdrəti səslərin gizli və potensial cazibəsini aşkarlayır. Aşıq Ələsgərin misralarında səslərin bədii ovqat yaratma xisləti asanlıqla üzə

çıxır, lirik təhkiyə və tərənnüm prosesində poetik ovqat özünü olduqca qabarıq şəkillərdə hiss etdirir. Məhz buna görə ki, onun poeziyası öz ifadə saflığını, tərəvətli başlanğıcını səslərin yaratdığı ab-havadan götürür. Aşıq Ələsgərin cinaslı şeirlərinin özülündə onlar gizli enerji mənbəyidir, təcniyələrin “növə”si səs təkrarlarının bətnindədir. Təkrarlanan səslərin estetik mahiyyəti sənət və sənətkarlıq amili ilə bağlanır. Səslər poeziyanın maddi əsası kimi fəaliyyət göstərsə də, nitq və danışq aktı kimi işlənsə də, əsas kütləsi ilə poetik siqlətin özülündə dayanır.

*Könlüm yasdən çıxmır, qəlbim qaradən
Bu dərdü möhnətdən, bu məcaradən
Dövlət getdi, hörmət qalxdı aradən
Qapımızdan dost ayağı kəsildi (8, 112)*

*Gözlərin süzüldü, canım üzüldü
Burdu ürəyimə yara qaşların (8, 106)
Yazıq Ələsgər canın qurban elə sən
Görməyibsən ləzzətini biləsən
Danışasan, oynayasan, güləsən
Öpüb sarmaşmağın nə damağı var (8, 116)*

Annominasiyanın bütün növlərindən məharətlə yararlanan Aşıq Ələsgərin misralarındakı musiqililik, ritm və intonasiya zənginlikləri keyfiyyət həddində gözə çarpır. Eyni köklərin, eyni və yaxın səs tərkibinə malik sözlərin misra daxilində üslubi məqsədlə qoşalaşdırılması yüksək bədii effekt yaradır. Misra struktur cəhətdən nizamlanmış, tənzimlənmiş qəliblərə düşür:

Çalxanır sonalar, cığrıdır qazlar
Zəməm zümzüməli göllərin dağlar (8, 60)

Aşıq Ələsgər yaradıcılığına istinadən demək olar ki, paronomaziyanın bütün növləri, xüsusən müəyyən səsləri və hecaları ilə fərqlənən sözlərin yanaşı işlənməsi (parexeza), xarici şəklinə, səs tərkibinə və məzmununa görə oxşar olan sözlərin faəllığı şeir mətnində özünü doğruldan ifadə vasitələridir. Burada həmçinin heç bir üslub məhdudluğu, üslubi sinonimləri olmayan, adi məişətdə geniş miqyasda istifadə olunan dil vahidləri də təkrarlanmaqla ritmik funksiya daşıyır. Məsələn:

Günahkardı nə ki yoldan azan var
İki mələk – xeyri-şəri yazan var,
Ərəsət var, qıl körpü var, qazan var,
Orda qəbul olsun niyazım mənim (8, 113)

Hay verrəm, qıy vurram eyləmir şikar,
Tərlən bəxtim sara döndü, nə döndü (8, 67)
Zəhmət, zillət çəkən yazıq əllərim
İnsafımı səndə nar oynamasın (8, 127)

Aşıq Ələsgər şeirinin estetik sistemində ritm ən mühüm forma ünsürüdür və o, simmetrik səs-söz düzümünün əsas ləyaqətini təşkil edir. Üslubi tərəvəti, bədii çalarları ilə ritm sənət hadisəsinə, şeir dili amilinə çevrilir. Burada sənət qanunauyğunluqları dil qaydalarını üstələyir. Aşıq Ələsgərin şeir dilində elə şey yoxdur ki, o, ümumxalq danışmaq dilində olmasın. İnsan ritmindəki bütün gözəlliklər Aşıq Ələsgərin yaradılığında təcəllə

tapmışdır. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgərin dili həyatın poetik düşüncəyə çevrilmə faktıdır, reallığın obrazlı mənimsəmə aktıdır. Həm də elə yaradıcılıq aktıdır ki, estetik gözəllik şeirin bütün dil komponentlərinə hopdurulmuşdur. Aşıq Ələsgərin şeir nitqi nəhəng duyğular, dərin fikirlərlə yüklənmiş bədii enerjidir. Linqvistik vasitələrin qüdrətli söz ustasının dilində sinkretik halda biximlənməsi şeirin daxili cövhərini üzə çıxarır, dil ünsürləri ən mürəkkəb üslubi əməliyyatların iştirakçısı olur. Poetik mükəmməllik Aşıq Ələsgərin sənət dilinin ruhunu və üslubi istiqamətini müəyyənləşdirir. Aşıq Ələsgər ən vacib, məzmununa münasib ifadə vasitələrinə dilimizin daxili mahiyyətində, milli ruhunda arayıb tapır. Alliterasiya və assonans melodiya, söz və məna təkrarları nitq mühitinə xüsusi ritm əlvanlığı gətirir. Eyni köklü sözlərin səs oyunu, təkrarlanan sözlər dil həssaslığının əks-sədası kimi dəyər qazanır.

Sözümdən incimə, özümdən küsmə
Şərti kəsək, şəriəti atmayaq (8, 134)
Ələsgərin nəfsi binadan toxdu
Səxavətin yoxdu, sözlərin oxdu (8, 134)
Molla şeytan olub, seyid seyitbaz
Məşədi, kalvayı lotu çıxıbdı (8, 280)

Aşıq Ələsgər şeirinin alliterativ gücü misraların, söz düzümünün deyiliş tərzinə diləyatımlılıq gətirir, bütöv mətni cilalayır, bu cür üslubi vasitə şeir dilini sığala çəkir ki, bununla da fonetik təkrarlar mətn tərtibində xalq dilinin şirinliyini təmin edir. Məzmun incəliyi, məna incəliyi təkrarlanan fonemlərin səslənməsi ifadə nizamının əsasında durur. Xalq dilinin

fonetik, leksik-qrammatik zəminində fonoloji ünsürlərin həzin bir musiqi axarına yönəldilməsi üslubi enerjini vüsətli edir, poetik deyim əlvanlığında fəal iştirakçı olur.

Adi leksik vahidlərin, fonetik ünsürlərin şəirləşməsində təkrarların aparıcı rolu Aşiq Ələsgərin fərdi üslubunda xüsusi avazlanma ilə seçilir, bədii sənət ölçülərində təsdiq olunur. Aşiq Ələsgər dilinin, fərdi üslubunun bədii vəhdətdə sistemləşdirdiyi səslər aləminin obraz yaratma imkanları bütün çalarları ilə əyaniləşir.

Göstərilən nümunələrdən dərhal sezilir ki, Aşiq Ələsgər dilinin şəiriyyətində fonoloji vasitələr ciddi poetik faktordur və o, xüsusi elastikliklə fəaliyyət göstərərək dilimizin bədii səs ahəngini qulaqlarımızda səsləndirir.

Aşiq Ələsgərin dil möcüzəsinin məğzində dilin potensial imkanlarına dərinlən nüfuz etmə dayanır. Şeirləşən, sənətləşən dil faktlarının fikri dərinliklə, müdrikliklə canlandırması üslubi cazibə əmələ gətirən amilə çevrilir. Buna görə də Aşiq Ələsgər şeiri sözlə yaradılan gerçəklikdir, gerçəkliyin ilkin mahiyyətidir. Aşiq Ələsgərin poeziyasında sözün şeiriyyəti həm də müdrikliyin, fəlsəfi düşüncənin şeiriyyətidir. Onun yaradıcılığında elə münbit dil şəraiti, üslub zəmini vardır ki, orada istənilən obrazlı hikmət cücürə bilir. Dil meydanının genişliyi imkan verir ki, fikirlər, poetik ənginliklərdən gələn düşüncələr özünü azad hiss etsin. Məhz buna görədir ki, onun şeirlərində məzmun planı ifadə planı ilə üst-üstə düşür, poetik mühakimə bədii dil qəliblərinə sığışır. Aşiq Ələsgər poeziyasının bədii dilinin məğzini və pozitiv tərəfini məhz bu təşkil edir və dahi söz sənətkarının yaradıcılıq siması haqqında xoş düşüncələr doğurur.

Aşıq Ələsgərin səsdən tutmuş sözə, sözdən misraları, misralardan bəndlərə qədər bütün səviyyələrdəki dili bir emosiya kimi qana-iliyə işləyir. Onun poetik dil xəmiri dərin fəlsəfi sanballa, tutumlu hiss-həyəcanla mayalanmışdır. Hər bir qoşması, hər bir əsəri məzmunla formanın harmonik vəhdətinə nadir nümunədir, dili sadəliyinə, anlaşılıqlığına, xalq dilinə məxsus ifadələrlə zənginliyinə, müdrikliyinə görə canlıdır, çağlayandır, ləngərlidir.

SÖZ TƏKRARI: ARXİTEKTONİK PRİNSİPLƏR, BƏDİİ MEMARLIQ VASİTƏSİ

Aşıq Ələsgərin bədii dili onun fikir zənginliyinə, düşüncə tərzindəki dəqiqliyə və dərinliyə uyğundur. Poetik düşüncənin sanbalının dil gözəllikləri ilə inikası onun yaradıcılığı üçün keyfiyyət göstəricisidir. Dərin çalarlı lirik düşüncələrin dil səlisliyi, sözə siqlət vermə təşəbbüsü ilə təcəssümü istedadın ilkin şərtidir və bu yaradıcılıq məziyyətinin əsas qaynağı müəllifin tərənnüm predmetinə olan münasibətinin səmimiyyətidir. Aşıq Ələsgər şeir dilinin səmimiyyəti ilə dərhal təsirləndirmək, dinləyicinin könül dünyasına sirayət etmək keyfiyyətinə malikdir. Heç bir zaman tərəvətdən düşməyən poetik dil mədəniyyəti Aşıq Ələsgər şeirinin müdriklik səviyyəsinə təsirsiz qalmır, bütövlükdə misraların məna yükünə siqlət verib mətnin estetik təsir qüdrətini təmin edir.

Aşıq Ələsgər həqiqi istedad, parlaq yaradıcılıq fərdiyyəti olduğu üçün onun dilinin bədii dəyəri, poetik sanbalı yüksək sənətkarlıq meyarlarına uyğun gəlir. Bədii dil ölçülərinin çoxşaxəliliyi və genişliyi müəllifin poetik təfəkkür siqlətini bütün incəlikləri ilə əks etdirdiyindəndir ki, onun yaradıcılıq taleyi bu dərəcədə uğurlu alınmışdır. Onun dilindəki sadəlik, danışığ yığcamlığına əsaslanan təbiilik, canlı xalq dilinə yaxınlıq, bədii nitq üçün məqbul sayılan səs və söz oyunu və s. keyfiyyətlər sənət uğurlarının başlanğıcında dayanır. Lirik düşüncənin dərin qatları bütün səviyyələrdə - fonetik, leksik və sintaktik səviyyələrdə təsahür edir. İfadəli sadəlik, danışığ sintaksisinə və intonasiyasına məxsus çeviklik, təkrarların yaratdığı ekspressivlik, ovqat və ritm bütövlüyü – bir sözlə,

Aşıq Ələsgər poeziyasının ən mühüm estetik boyaları müdrik mühakimələrin, fəlsəfi ümumiləşdirmələrin idrak prosesinə təkan verir.

Səslənmə gözəlliyi ritm və intonasiyanın münasib qəliblərində dinləyicinin qəlbinə ümumi məzmunun məna dərinliyi və siqləti ilə daxil olur. Səslərin təkrarlanması misraları harmonik sahmanlanma prosesinə qoşur. Eyni səsin və sözün müxtəlif məsafələrdə təkrarı poetik təkrarı cazibəli təhkiyə melodiyasına gətirib çıxarır. Ritmemelodika fikir bitkinliyini forma kamilliyinə qovuşdurur. Obrazilərə aydınlıq gətirən belə üslubi vasitə xalqın poetik təfəkkürünə və onun ifadə şəkillərinə yaxınlıq əmələ gətirir.

Aşıq Ələsgərin dilində sözlərin təkrarı və səs sıralanma qaydaları şeirin ümumi intonasiya qaydalarına maksimum dərəcədə uyğundur, ritm qəliblərinə müvafiqdir. Fikrin ifadə tərzində söz təkrarının üslubi imkanlarından faydalanır və yüksək keyfiyyətli sənət dili olma səlahiyyəti qazanır.

Aşıq Ələsgər üslubunda söz təkrarı bütün səviyyələrdə təzahür edən estetik siqlətli formadır, poetik ovqatı çevikləşdirməyə yönəlmiş linvopoetik üsuldur. Bu üsulla Aşıq Ələsgər sözün bədii rəng çalarlarını, poetik çəkisini bütün detallarına qədər incələyir. İfadə tərzinin uğuru ona görə heyrət doğurur ki, təkrarlanan hər sözün tələffüzü, səslərin nizamlı axını dilimizin fonetik imkanlarına diqqət çəkir və bu dil möcüzəsinin heyranlığını yaşayırıq.

Unutma ilqarı, itirmə iman

İman durur düz ilqarın içində (8, 94)

Yaxşı günün olurmuşsa yamanı

Yaman günün yaxşı halı varıymış (8, 141)

*Ələsgərəm eşq oduna sarışdım
Firqətindən yandım, yandım, alışdım (8, 124)*

Aşıq Ələsgər söz işlətmə ekspressivliyini son həddə çatdıran qüdrətli sənət dahisidir. Onun dilində sözün işlənmə məqamları intonasiya çalarlarının geniş diapozonunu tələb edir. Fonetik ritmin formalaşmasında vokalizm, səsin məxrəc yaxınlığı, eyni səs tərkibli sözlərin fəal üslubi mövqeyi xüsusi nəzərə çarpır. Mətnin bütün səs və fikir çalarları vahid sistemdə birləşib üslubi fəaliyyət sferasına daxil olur. Bu sistemdə sözlərin təkrarı müstəqil üslubi əlamət daşıyıcıları funksiyasında çıxıb edib intonativ növbələşmənin müntəzəmliyini təmin edir. Aşıq Ələsgərdə təkrarların yaratdığı üslubi əsrarəngsizlik onun poeziyasının estetik məğzini açır, həqiqi və səmimi şeirin maddi əsasını məhz dilin potensialındakı üslubi-fonetik vasitələrin mövcudluğu əyaniləşdirir. Poetik sözün təsir dairəsinin dolğunlaşmasında səs semantikliyinin ritm-intonasiya semantikliyinə keçid başlıca üslubi vasitə olur. Assosiasiya semantikasi sözün, mətnin ümumi ruhuna hopur. Sənət dilinin təbii gözəllikləri şeirin üslubi zənginliyinə rəvac verir. Beləliklə, şeir bütövlükdə dil materiallarının vokal təbiəti əsasında qurulur. Səs fikri, fikir səsi təqib etməklə dilin ifadəlilik keyfiyyətləri səfərbər olunur, söz təkrarının üslubi potensiallığına aydınlıq gəlir.

*Səba dost zülfünə şənə çəkəndə
Yayılar gərdənə ha bular, bular
Hər kim ki, sidq ilə dilək diləsə
Əlbəttə, mətləbin ha bular, bular (8, 167)
Neçə şey halaldan dönər harama
Neçə şey haramdan halala dönər (8, 168)*

Söz təkrarları üslubi fiqur yaratma vasitəsi olaraq həm də ritm və intonasiya faktıdır və ritmik misra bölgülərinin yaradılmasında da fəaldır. Aşıq Ələsgər nəfəsindən qidalanan bu üslubi vasitə ideya məzmununun ahənginə uyğunluğu ilə diqqət çəkir. Aşıq Ələsgərin sənət dilinin heyrətamiz zənginlikləri, dinamizmi bədii pafosun daxili mahiyyəti ilə agəngdarlıq təşkil edir. Təkrarlanan hər söz şeir kontekstində yeni bir bədii həyat qazanır. Təkrarlanan dil vahidindən bədii məzmun aydınlıq və dolğunluq əxs edilir. Emosional təəssürat şeirin estetik təbiətindən irəli gələn üslubi prosesin nəticəsi olaraq meydana çıxır. Intonasiya zənginliyi mətnin poetik dil potensialına söykənir, musiqili dil qəlibləri formalaşdırır. Münasib ahəng libasında adi danışq modelləri də melodik tələffüzün üslubi faktına çevrilir.

Aşıq Ələsgərin hər bir şeirinin arxasında mükəmməl bədii dil sistemi dayanır. Obrazlı fikrin əsas cizgiləri özünəməxsus estetik funksiyanı yerinə yetirən səs-söz təkrarlarının üzərinə düşür, lirik ovqatı daha qabarıq təzahür etdirir. Məzmunlu forma, formanın məzmunluluğu şeirin dil sistemi mükəmməlliyindən nəşət edir. Məna dərinliyi ilə formanın rəngarənglik keyfiyyətləri qarşılıqlı şəkildə dolğunlaşır. Bu, eyni zamanda səslərin kompleksləşdirilməsində, şeir melodiya-sının yaradılmasında müstəsna iş görür.

*Sayılmaz mehmana keçə salırsan
Sayılan qonağa xalı varıymış
İnsan üzün görməyəsən dönəndə
Açılarda xoş amalı varıymış (8, 141)*

*Yadın oğlu yağlı aşa mehmandı
Dar günündə görərsən ki, usandı
Düşman günü düşmanınla düşmandı
Yüz il keçə qohum səndən yad olmaz (8, 722)*

Aşıq Ələsgərin dilində intonasiya çalarları, canlı xalq danışığı dilinə yaxınlığı, canlı ünsiyyətin ilıq nəfəsi fəal üslubi fəaliyyət dairəsindədir. Poetik nitq zəminində mütəhərrik hala gəlməklə bu keyfiyyət şeir sintaksisinə xüsusi çeviklik verir. Bu üslubi əlamətdə sözlərin təkrarı aparıcı mövqeyinə görə fərqlənir, şeir dilinin estetikasını müəyyənləşdirən faktorlar kimi təzahür edir. Təkrarlanan söz mətnə bədiiliyi təmin edən forma və məzmun elementləri kimi daxil olur. Ritm ünsürləri kimi təkrarlar misraları emosional tələffüz axarına yönəldir.

Aşıq Ələsgərin şeir dilindəki söz təkrarlarının arxasında canlı həyat və dinamizm mövcuddur. Təkrar sözə estetik meydana, poetik cövlan fəzası açır. Təkrarlanma prosesində söz yadda qalan obraza çevrilərək öz bədii kəsərini artırır, intonasiya biçimlərinin təbiiliyini vüsətləndirir. Eyni səs tərkibinin uğurlu sıralanması ritm melodiyası yaradır, səs ahəngi şeirin ruhunu qabardır. Emosional tələffüz axarı eyni sintaktik konstruksiyaların sıralanması üçün stimula çevrilir.

Aşıq Ələsgərin dilində leksik təkrarlar əksərən sintaktik paralelliklə müşayiət olunur. Mətnin canına – ruhuna hopan və dil yığcamlığına rəvac verən təkrar janrın daxili məntiqindən doğan estetik keyfiyyət halına düşür, danışığı dilində təzahür edən bütün ekpressivlikləri maksimum dərəcədə nümayiş etdirir.

*Fərhad Şirin sevdi, Yetim Yaxşı yar,
Təbib sənsən gəl yaramı yaxşı yar*

*Yaxşı yara qismət olmaz yaxşı yar
Həm sözdən mətləb qan, həm ayıl eylə.*

*Ələsgər dər bağdan yaxşıca nana
Mərd igid kəc baxmaz yaxşıca nana
Yaxşı can yetişsə yaxşı canana
Həmi gün xoş keçər, həm ay il eylə (8, 169)*

Aşıq Ələsgər şeirində dil ünsürləri hərəkiliyinə görə fərqlənir, onun dili üçün səs-söz durğunluğu, qrammatik qəliblərin süstlüyü tamamilə yaddır. Elastiklik, mütəhərriklik şeirin leksikasına aydınlıq gətirir, kontekstdə poetikləşərək melodiya boyalarına çevrilir, canlı insan nəfəsinin təzahürü kimi şeirin bütün elementləri ilə intensiv şəkildə bir ahəngə üslubi məcraya düşür, ritm yeknəsəqliyinə əngəl olur. Fonetik cildinin yaxınlığına və təkrarlanma tempinə görə, intonasiya – ahəng assosiasiyası hesabına vahid poetik bütövün hissəcikləri olur. Poetik səslənmə ilə bədii məna bir-birini tamamlayır və bədii cəhətdən bütövləşir. Söz tərarlarının özülündə ritm və intonasiya bəstəsi dayanır. Bədii mətləb konkret melodiyanı, ahəngi müəyyənləşdirdiyi kimi, intonasiya çalarları da öz növbəsində şeirin texniki detallarından müəyyən ahəng üzərində köklənməyi tələb edir. Başqa sözlə desək, arxitektonikanın bədii quruluşunu çox hallarda söz təkrarları təmin edir. Təkrarlanan dil materialı onu müşayiət edən ahəngin köməyi və iştirakı ilə ifadəlilik qabiliyyətini üzə çıxarır.

*Dolandım bihudə, gəzdim əfsanə,
Tabe oldum nəfsə, uydum şeytana*

*Xeyir əməlim yox mərdi mərdanə
Günahkar, günahkar, günahkaram mən (8, 11)*

*Gizlin işin nahaq yerə
Gizlətdin xandan, gəda
Ah çəkər, nalə eylərsən
Can gedər candan, gəda.*

*Etiqadla sidq dillə
Cağır şahlar şahını
Nahaq işdi dilək dilər
İnsan insandan, gəda*

*Əyləşəndə ağır əyləş,
Danışanda, az danış (8, 196)*

Forma gözəlliyinə məzmun siqlətinin uyğunluğu Aşıq Ələsgər şeirinin əsas möhürüdür, sənətkarlıq məziyyətidir. Bu məziyyət Aşıq Ələsgər üslubunda bədii ləyaqət həddindədir. Dil materiallarının gözəl sintezi danışıq dilinin estetik qaynaqlarına dərin bələdlikdən irəli gəlir. Bədii sözün enerjisini artırmaq, fikri dərinliyin etibarlı təməlini qoymaq işində sözlərin, fonetik toxumaların nizamlı təkrarı mühüm yer tutur və gözəl ritm ölçülərində təqdim olunur. Beləliklə, obrazlı düşüncə gözəl poetik səslənmə ilə müvazi şəkildə hərəkətə gəlib gerçəkliyin ahəngini, harmoniyasını potensial formalarda canlandırır. Canlı danışıq dilinin intonasiya dalğaları mətnin ritmik quruluşunda əks-səda tapır. Bununla da dilin musiqililik notları, estetik imkanları şeirin sətirlərinə köçür.

Təkrar bütöv bir üslubi şəbəkənin, intonasiya sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq deyim mütnasibliyinin, məzmunu müvafiq tələffüz biçimlərinin əmələ gətirilməsində fəal iştirakçı olur və şeirin zəruri estetik atributuna çevrilir.

*Səyyadısan tor qurubsan
Dağı gözlə, gözlə sən!
Bəzircansan yolun kəsər
Yağı, gözlə, gözlə, sən!*

*Hərcayıyla aşna olma,
Namərdə bel bağlama,
Müxəmmət qatar aşına
Ağı, gözlə, gözlə sən!*

*Hanı Həsən, hanı Heydər
Hanı Sərdar Mustafa!
Aç sinəmdə diyyinə bax,
Dağı, gözlə, gözlə sən!*

Müəyyən məsafələrdə söz təkrarının nizamı şeirə nəğmə melodiyasının notlarını gətirir. Söz sənətkarının istedadı, fitri qabiliyyəti təkrar vasitəsilə sözə yeni bədii həyat bəxş edir. Təkrar daha çox sözü durğun vəziyyətindən hərəkətə cəlb edir. Bununla müvazi olaraq ahəng, ritm və intonasiya da intensivləşir. Canlı danışıq dilindən gəlib şeirin üslubi möhürünə çevrilən forma gözəlliyi mətnin mündəricəsinin dərinləşməsinə yönəldilir. Təkrarlanan söz şeir sətirlərinin semantikasına xüsusi üslubi siqlət, tutumlu bədii məna verməklə bərabər fikir axınını

daha münasib poetik məcraya istiqamətləndirir. Dilin bədii sirlərinə dərinlən bələdlik bədii qayənin, poetik mətləbin düzgün fəhminə yol açır, söz nizamı obrazlı təfəkkürün tərcümanı rolunu ifa edir. Təkrar sözlərin konkret funksionallığı bədii təcəssüm səviyyəsinə qalxır, bədii məqsədin xidmətində durur.

Aşıq Ələsgərdə dilin şeirləşməsində təkrarların ritmik tənzimlənmə fəaliyyəti psixolinqvistik hadisə kimi meydana çıxır. Təkrarlanan hər söz yeni emosiya dalğasının yaradıcısı olur, intonasiya elastikliyinə həllinə tabe etdirilir. Söz təkrarı şeiri gözəl və elastik intonasiya ilə bəzəyir və bu da mükəmməl məzmunun verdiyi imkanlara söykənir.

*El içində pak otura, pak dura,
Dalısınca xoş sədəli gərəkdi
Məcəzi danışa, məcəzi gülə
Tamam sözü müəmmalı gərəkdi
Saat kimi meyli haqqa dolana
Doğru qəlbi, doğru yolu gərəkdi (8, 84)*

Təkrarlar Aşıq Ələsgər şeirində hərəkətdə olan harmoniyadır. Onun dilindəki poetik rənglərin cazibəsində nəhəng söz sənətkarının istedadının gücündən qaynaqlanan kamil şair nəfəsi hiss olunur. Sözün şirin və mənalı təkrarlarında obrazların aydınlığı sadəliklə qovuşur, sözlər məntiqi və poetik siqlət cəhətdən daha möhkəm üslubi tellərlə bağlanır. Təkrarlar obrazlılıq sferasında fəallaşır, poetik fikirin ruhu ilə doğma-laşır. Şeirin zərif naxışlarına çevrilməklə təkrar bədii nitq prosesini duyumlu hala salır, lirik ovqatı müəyyənləşdirir. O, həmçinin nitq hissələri arasında müxtəlif üslubi münasibətləri

əks etdirir, tələffüz əzəməti doğurur, poetik ovqatın məzmununda, bədii qayədə orijinal izlər buraxır. Təkrarlar Aşıq Ələsgər dilində sintaktik vasitələrin də çevikliyini tələb edir, emosional – ekspressiv dalğaların törənişinə stimül verir.

Poetexniki üsul olaraq təkrarlar vasitəsilə yaradılan bədiilik yüksək pafos, dərin hiss-həyəcan ifadə edir. Poetik düşüncəni poeziya dilinə məxsus deyim gözəllikləri ilə fətləşdirir. Bu, özünü təcnişlərdə daha çox göstərir:

*Əzizi-cani dil, eyni – dirəxşan,
Yazırsan risalə nə yaxşı – yaxşı
Qarşıda nə yaxşı,
Ləhcən gəlir nə yaxşı,
Canan candan əzizdi,
Nə Leylidi, nə Yaxşı.
Dil deyir cananın sadağası can,
Cananı da deyir: nə yaxşı, yaxşı (8, 187)*

Aşıq Ələsgərin şeirində fonetik intensivlik semantik axını, bədii ünsiyyəti nizama salır. Poetik fikir yüksək emosional həddə yüksəlir. Obrazlı lövhə yaratma istiqaməti öz başlanğıcını ritm və intonasiya keyfiyyəti yaradan vasitələrdən götürür. Məxrəc eyniliyi ilə tərtib olunmuş sözlərin yaratdığı ahəng poetik forma zənginliyinin təməlinə durur.

Aşıq Ələsgər dilində səslənmə təbiiliyi poetik gözəlliyin mənəbəyidir, harmoniya bu poeziyanın cazibəli qaynağıdır. Aşıq Ələsgər şeiriyyəti söz və səs naxışlarının daxili əlaqəsindən, üslubi təmasından ərsəyə gəlir və formanın məzmunlu ünsürləri kimi müəllifin sənətkarlıq məziyyətlərini təmsil edir.

Poetik ovqat və üslubi məqam söz təkrarlarının labüdlüyünü şərtləndirir və bədii qayənin daxili məntiqinə uyğun köklənir. Şeir dilinin rüşeymini təşkil edən səs-söz təkrarı, onların harmonik düzülüşü lirik emosiya və ecazkarlıqlarla müşayiət olunur. Bədii səs effekti müfəssəl lirik formanın, poetik təsvir-tərənnüm kamilliyi şeirin hiss və fikir aləminə xüsusi bir pafos və əzəmət gətirir, emosiya üfüqlərini genişləndirir.

*Əssəlatü həşt ərkan
Əhli-dil, hal cənginə
Əhli-dil, hal gəldi ərlər
Seyr edən ahənginə
Əhli-dil, hal tirü-tiğü
Xədənginə, cənginə
Cənginə, xədənginə
Ahənginə, hər rənginə (8, 195)*

Gözəl ahəng, cazibəli intonasiya diapozonu Aşıq Ələsgər poeziyasının vacib həyat amilidir və poetik fikrin çevikliyi də ona istinad edir. Səs kompleksinin və sözün təkrarındakı ardıcılıq ritm və intonasiya üçün stimuldur. Onda fonoloji vahidlərdən tutmuş fonogrammatik hadisələrə qədər hər bir linqvistik detal ritm vahidi kimi özünü biruzə verir, bədii qayənin mükəmməliyini təmin edir. Poetik məzmun gözəl ifadə qəliblərində təqdim olunur. Təkrarlanan sözlərin yaratdığı təbiilik və şirinlik Aşıq Ələsgər şeirinin əsas atributu kimi çıxış edir. Təkrarlara söykənən sadəlik və aydınlıq müdrikliklə qoşalaşır bir-birini tamamlayır. Aşıq Ələsgər təkrarlardan

istifadə məqamlarında dilin əsas fonogrammatik imkanlarından faydalanaraq intonasiyanın mütəhərriklik əmələ gətirən komponentlərini üzə çıxarır. Bütün hallarda eyni dil vahidlərin poetik nizamla növbələşməsi ritorik suallar, vokotivlər, nida və üslubi fiqurlar və həyəcanlı vurğularla müşayiət olunur.

*“Bismillahir-rəhmanir-rəhim” – deyib
Girirəm meydana gəl eyləyək bəhs,
Sən toxundun, mən də sənə toxunam,
Şəriətdə halal qisasa-qisas
Qoy ucalsın səs (8, 189)*

*Arif olan, bir od düşüb canıma
Əridib döndərir a yağa məni
Ağa olan qulun salmaz nəzərdən
Salma nəzərindən, ay ağa, məni (8, 183)*

*Yanağı qırmızı, buxağı ağdı
Çırağlan eyləmiş ağı qırmızı
Ala gözlərinə gözüm sataşdı
Əridi ürəyin yağı qırmızı (8, 108)*

Aşıq Ələsgər söz oyununu və səs təkrarını zahiri bərbəzək naminə yox, sənət dili üçün doğma olan üslubi zərurətə uyğun işlədir, bütün hallarda o poetik dilin təbiətindən doğur. Fikri dərk etmə sürəti əmələ gətirməklə söz təkrarları bədiilik sanbalını artırır, gözəl zahiri görkəmi ilə yanaşı məzmunlu siqləti ilə səciyyələnir. Bu üslubi keyfiyyət Aşıq Ələsgərin sənət dilində yeni məna və poetik çalarlarla doğmalaşan bədii

atributlardandır, onun bənzərsiz yaradıcılığının ləyaqətli tərəflərindəndir. Aşıq Ələsgərin şeirində təkrarlanma hadisələri ən mükəmməl bədiilik faktı kimi gözəldir. Bütün dil faktları, o cümlədən təkrarlanan sözlər Aşıq Ələsgərin söz duyumundan, deyim qüdrətindən nəfəs alır, bundan irəli gələrək dinləyicinin duyğularına sığal çəkir.

Təkrarlar vasitəsilə Aşıq Ələsgər sözün komminakutiv estetik funksiyalarını eyni fəaliyyət məcrasında birləşdirir. Duyğu və fikir axını eyni poetik məcrada danışq dilinin təbiiliyindən və ifadə qüdrətindən faydalanır və bununla da şeir həm struktur, həm də semantik cəhətdən təsirli olur.

*Şəriət oxuyan, təriqət bilən,
Haqlıq eyləyirsə, haqq dinə bax-bax
Qalmayıb dünyada “mənəm” deyənlər
Həzrət Süleymanın taxtına bax-bax*

*Oxuduğın Quran hardadır, hanı
Hansı yola dəvət edir insani,
Salıbsan zindana gözəl bir canı,
İqbalına bax, bax, baxtına bax, bax
Qoca səfa sürər, gözəl saralar
Tarixinə bax, bax, vaxtına bax, bax (8, 48)*

Aşıq Ələsgər şeirində bütün üslubi vasitələr əl-ələ verməklə vahid şəbəkədə birləşəndə mətndə sıralanan eyni sözün müxtəlif formalarda bədi mətnin cövhərini oxucunun malı edir. Məna zənginliyinin forma mükəmməlliyi ilə qaynayıb-qarışması şeirin estetik bütövlüyünün təməlidir. Leksik

təkrarların simmetrik ahəng məcrasında düzgün yerləşdirilməsi ilə Aşıq Ələsgər yüksək melodiya yaradır, onun poetexnik vahid kimi çıxış etmə imkanlarını genişləndirir. Söz təkrarları ilə sənətkarın həyat hadisələrini estetik münasibətləri bədii-emosional qəliblərdə təqdim olunur. Bu qəliblər şeiri fikir məhdudluğundan xilas edir. Beləliklə, Aşıq Ələsgərin vəzn və ritm modelləri müəyyən söz və səs komplekslərinin kəmiyyət üstünlüyünə və nizamlı sisteminə əsaslanır. Buna görə də paranomaziyanın bütün növləri o, cümlədən poliptotla da Aşıq Ələsgər həyat həqiqətlərini təkrarlanan söz effektinin bütün rəngarəng spektrləri ilə canlandırmağa müvəffəq olur. Eyni sözün mətnin bədii tərtibində müxtəlif şəkildə işlədilməsi şeirin qrafik-üslubi vasitəsinə çevrilir, mətn maksimum canlılığa yiyələnir.

*İsmimdi Aşıq Ələsgər
Çox çəkmişəm bu bəhsi
İncidənlər incidəcək
İncidibsən hər kəsi
Çarxi-fələyin sitəmi
Ayrım-kürdün tənəsi
Əridibdi ürəyimdən
Yağı, gözlə, gözlə sən (8, 198)*

Təkrarlanma sözü bədii düşüncə aktına çevirməklə yanaşı mətnin ritmik quruluşuna musiqi ahəngi gətirir, sintaktik-intonasiya bütövlüyünə stimül verir. Səs-söz təkrarları misralarda üslubi-fonoloji vasitələri toqquşdurur, kəşifdirir və bütövləşdirir. Bunlar bədii düşüncə konturlarını canlandırır poetik intonasiya və ritm elementlərini müəyyən üslubi biçim-

lərin tərkibinə keçir. Beləliklə, poetik mətndə xalq dilinin potensial gözəllikləri ilə bu dildən sənətkarlıqla yararlanan yüksək ilham sahibinin qəlbindən sızan ruh qovuşur. Sənətkarın üslubundakı şirinlik dilimizin daxili qaynaqlarından qidalanır. Forma kamilliyi şeirin ümumi semantikasında da xüsusi dərinlik, musiqili ovqat yaradır. Təkrarlanan incə səs ahənginin üslubi tapıntısı tərəvətli emosional-ekspressiv impulslar doğurur, bədii qayə uğurlu səs obrazları üzərində təməl tutur. Psixoloji fəallığın, ruhi oynaqlığın artırılmasında iştiraklı olmaqla təkrarlanan sözlər emosional impulslar doğurur. Fikir və misra silsilələrində sahmanlı təkrarlanma fikrin təbii inkişafında ən vacib poetik elementə çevrilir.

*Dinini aşkar eylədi
Minkirə verdi cəfa
Qılncı mərəd, qüvvəti mərəd
Atı mərəd, meydanı mərəd (8, 143)*

*Xəstə könül istər narı görəndə
Ya dost dostu, ya yar yarı görəndə (8, 62)
Tifil fəqan eylər şirin yolunda
Rübah dura bilməz şirin yolunda
Ölsəm Fərhad kimi Şirin yolunda
Adam sayar adam sayılan məni (8, 174)*

Aşıq Ələsgər də məzmun və forma uyğunluğu onun yaradıcılığında poetik ləyaqət göstəricisidir. Üslubi –poetik elementlərin hərəkiliyi və qarşılıqlı təsir etmə prosesi bu amillə bağlıdır. Təkrarlanma ilə yaranan mürəkkəb sözlərdən şeirdə

cazibəli səs naxışları incə üslubi ştrixlər kimi istifadə olunur və güclü lirik-psixoloji ahənglə səciyyələnir. Aşıq Ələsgər şeirinin poetexnik nitq mühiti xəlqi dil emosionallığını təmin etmək üçün, şeir dilini canlı ünsiyyət dilinə yaxınlaşdırmaq üçün qoşa sözləri keyfiyyət halında şeirin tərkib hissəsinə çevirir.

Canlı danışığından gələn söz qoşalaşması sözün ayrılıqda ifadə etdiyi mənaya nisbətən dolğun semantik çalarlar qazanır, siqlətli forma yaradıcılığının fəal iştirakçısı olur. Bədii və estetik təfəkkürün təcəssümündə və fərdi üslubi xislətində qoşa sözlər öz poetik cizgiləri ilə seçilir və şeirin semantik və assosiativ sferasında üslubi səciyyəsinə açır.

*Hər görəndə həsrət ilə sarısa,
Deyə, gülə, şirin-şirin danışa
Əl dəyəndə tez-tez küsə, barışa
Ortaqlıqda söhbət ola, saz ola (8, 118)*

*Yar dəyir, tellərin yar, a gözəldir
Saqi istəkanı yara gəzdirir
Yar həsrəti canda yara gəzdirir
Yar gəlsə yaralar sağalı tez-tez.*

*Aşıq gərək sirtin desin ha lala
Yanağında həya eylər ha lala
Səxa əhli satdığını halala
Sıratdan keçəndə sağalı tez-tez. (8, 182)*

Təkrarladığı sözlə Aşıq Ələsgər mətni emosional səslənmə sayəsində bütövləşdirir. Təkrarın məqsədə müvafiq səs

ahəngi fikrin sərrast ifadəsinə yönəldilir. Fikir və həyəcanların incə çalarlarının qabarıq şəkildə canlandırılmasında sözün leksik-semantik məzmunu ilə bərabər ifadəli tələffüzlə də tənzimlənir. Bu əlamətlərlə Aşıq Ələsgərin poetik konsepsiyası aşkarlanır.

Xalq dilinin fonetik qanunları, qrammatik qaydaları şeirin əzəli və əbədi tələblərinə tabe etdirilir. Təkrarlanan nitq vahidləri poetik bütövün bir elementi funksiyasını yerinə yetirir. Buna görə də Aşıq Ələsgər nitqi dil hadisəsindən daha çox sənət hadisəsidir, estetik həyəcanlar, müdrik düşüncələr mənbəyidir.

*Bəd əsildən hərgiz olmaz heç əsil
Lənət sənə gəlsin pis soy, pis əsil (8, 144)
Çəkən çəkib hər nişanın qoyubdu
Xub yaraşır zinət ona gözəldi (8, 87)
Mərd istər ki, çörək verə ad ala,
Namərd gözlər mərd iyidin sinisin (8, 175)*

*Ələsgər durarmı mətah satmasa,
İyid sarsıllarmı bəxti yatmasa,
İki könül bir-birini tutmasa,
Alan da yazıqdı, gələn də yazıq (8, 190)*

Aşıq Ələsgər şeirinin xalq dili gözəllikləri ilə birbaşa bağlılığı üslubi-semantik yetkinliyin təminatçısıdır. Onun dilində əks-səda tapan xalq ruhu, doğmalıq Azərbaycan dilinin, Göyçə ləhcəsinin poetik təbiətindən, onun leksik-qrammatik, fonetik –üslubi sistemindən irəli gəlir. Bütün poetik faktlar,

bədii məzmun ahəngdar məcrada gerçəkləşir. Təkrarların poetik təhkiyə nüfuzu üslubi çevikliklə mündəricə diapozonunu güclü axın halına keçirir, poetik harmoniyanı intensivləşdirmə zərurəti doğurur, sözün potensialı hərəkətə gəlir. Təkrarlardan törəyən səs-söz assosiasiyaları Aşıq Ələsgər poeziyasının mükəmməl estetikası haqqında bütöv və dolğun fikir yaradır.

Poetik təfəkkür təcrübəsindən, zəngin şeiriyət tarixinin ənənələrindən bəhrələnən Aşıq Ələsgər yaradıcılığında leksik vahidlərin təkrarı poetik ahəng prinsiplərinə söykənir, nümunəvi şeir poetikasının labüd nəticəsi olaraq meydana çıxır. Səs-söz sisteminin ifadəli intonasiya rənglərinə diqqət onun bədii təsir dairəsinin siqlətinə, dilə yatımlılığına yol açan amil kimi də diqqətəlayiqdir.

*Ələsgər Kövsərdən badə içəndə
Gəşt eyləyib mərd iyidi seçəndə
Güzərən xoş olub, gün xoş keçəndə
Ağ otaqdan tövləxana yaxşıdı (8, 144)*

*Ələsgər qurbandı, ay boyu minə,
İncidən, mərcandan düzüb köycünə
Tərsa üzün görsə, tez gələr dinə,
Alim görsə gedər saz alı, Güllü (8, 90)*

*Gözü yaşlı, ey fiiqara Ələsgər,
İşi əysik, baxtı qara Ələsgər,
Olmadı dərdinə çara, Ələsgər,
Həsərət əlin o dildara yetmədi (8, 151)*

Aşıq Ələsgər şeirində təkrarlar çox vaxt bədii siqlət fikir ağırlığını öz üzərinə götürür. Bədii üslubi yükün əsas ağırlığını öz üzərinə götürməklə təkrarlar poetik ovqata da istiqamət verir. Həm dilin bədiilik prinsiplərinə uyğun olan, həm də onun estetik tələblərini ödəyən təkrarlar şeir nitqinin sintaktik nizamına uyğun gəlidiyi üçün mətnə əzəmətli lirik tonlar verir və nitq ahəngdarlığı tənzim olunur. Məhz buna görə birmənalı şəkildə etiraf olunur ki, Aşıq Ələsgərin şeiri musiqili nitq hadisəsidir, məzmunun musiqili ahəngidir, bədii qayənin melodik əks-sədasıdır. Aşıq Ələsgər təkrarlanan hər bir nitq vahidini tərəvətli poetik spektrlərlə dolğunlaşdırır, misraları diləyatımlı ahəngə, qulaqları oxşayan ritmə uyğunlaşdırır, tələffüz oynaqlığını təmin edir. Obrazlı məziyyət və bədii səciyyə daşıyan təkrar canlı danışıq dilinin koloritini mətnə hopdurur. Musiqili intonasiya ölçüləri ilə müşaiyyət olunan patetika və emosionallıq, ehtiras və pafos sistem halına düşür. Ritmik – arxitektonik simmetriya yaratmaqla təkrarlar misra daxilindəki potensial məna qatlarını bütün incəlikləri ilə üzə çıxarır.

OMONİMLƏR: MƏNA-İFADƏ AHƏNGDARLIĞI, FORMA EYNİLİYİNİN MƏZMUN ƏLVANLIĞI

Aşıq Ələsgər bədii sözün Allahıdır və onun böyük xoşbəxtliyi ondadır ki, onun yaradıcılıq mayası fitrətindədir, ondakı çoşqun və tükənməz təb, ilham ilahi vergidir. Onda sənətə yad, süni səslənən heç nə yoxdur. Aşıq Ələsgər yaradıcılığı əzəli və əbədi sənət meyarlarına hesablanmış şeiriyyətdir.

Aşıq Ələsgərin bədii sözündə xüsusi avazlanma bütün çalarları ilə gözəllik yaradıcısıdır. Onun şeirləri başdan-ayağa musiqidir, melodiyadır. Onun əsərlərinin ömürlərini əbədiləşdirən amillərdən biri də məhz musiqililiyin Aşıq Ələsgər sözünə yol yoldaşı olmasıdır. İstənilən şeirini oxuyarkən bu ecazkar musiqi hisslərə hakim kəsilir. Aşıq Ələsgər təfəkküründən süzülüb gələn hər bir şeir misrası sanki yaranışından xoş bir ritmlə, ürəkaçan ahənglə, sehrli təranə ilə doğulub. Aşıq Ələsgərin bənzərsiz yaradıcılıq timsalında, onun ölməz sənət incilərinin bədii-estetik dəyərində həlledici rol oynayan ritm və intonasiya özünəməxsusluğunu, gözəl səslənmə ilə bağlı nitq şirinliyini, şeir səsinin hikmətini bütün dolğunluğu ilə duyuruq. Musiqililiyinə görə Aşıq Ələsgər şeirləri ədəbiyyatımızda bənzəri olmayan bədii söz inciləridir. Musiqi və ahənginə görə zəngin olan Aşıq Ələsgərin möhtəşəm əsərlərində axıcılıq, rəvanlıq və səs ovsunu, misralarda təcəllə tapan sədaların sehri bütün çalarları və rəngarəngliyi ilə mütəxəssislərin elmi tədqiqat hədəfinə çevrilməsi təsadüfi deyildir.

Aşıq Ələsgər şeiriyyətindəki səs möcüzələrindən, onun poetik mahiyyəti, estetik məğzi, bədii məna və mündəricəsindən yetərinə danışılsa da, bu araşdırmalarda böyük sənətkarın

səs ahənginə həssaslığı barədə geniş təsəvvür əldə etsək də, bu mövzunun yeni aspektlərlə davam etdirilmə ehtiyacı həmişə duyulur. Aşıq Ələsgər sözünün heyrət doğuran avazı, nitq şirinliyi oxucunu ilk növbədə səsin seyrinə tuş gətirir. Dinləyici sözün cazibəsi ilə yanaşı səsin hikmətinə varır, sətirlərin musiqi elementlərinin zənginliyi sayəsində melodiyanın təsirinə dalmamaq mümkünsüz olur.

Aşıq Ələsgərin misilsizliyini göstərən tərkibolunmaz faktorlardan biri də öz bənzərsiz poetik siması ilə seçilməsi, şair mənliliyinin təkrarolunmazlığı, fərdi poetik dünyasının dərhal sezilməsi ilə bağlıdır. Onun poetik dili də bu meyarlara uyğundur. Şeirlərinin misilsiz poeziya faktına, estetik hadisəyə çevrilməsində dil faktoru sadalanan məziyyətlərin yaranmasında həlledici rol oynamışdır. Canlı ünsiyyət dilini tam bədii qüvvətlə, bütün estetik dərinliyi ilə mənimsədiyi üçündür ki, əlvan ifadə vasitələri, obraz və forma çalarları axtarışları əsərlərinin bədii dəyərini təmin edən yaradıcılıq amili ola bilmişdir. Aşıq Ələsgər Azərbaycan dilinin bütün poetik imkanlarını tam qüvvə ilə səfərbərliyə almaqla gerçəkliyi sözün maksimum təsir gücü ilə canlandırmağa, oxucu qəlbini ovsunlamağa nail olmuşdur. Onun sənətkarlıq sirləri xalq dilinə həssas münasibətlə heyrətamiz hal alır. Xalq dilinə bu dərəcədə yaxınlıq ifadə özünəoxşarlığı dahi aşığın öz poetik simasına, fərdi dəstixəttinə sədaqətindən doğur. Bu keyfiyyət həddi poeziyamıza təkrarsız məziyyətlər bəxş edir.

Aşıq Ələsgərin bədii dili daxilən mündəricəli, emosional cəhətdən tutumlu və bitkindir. Şeirlərin intellektual üfüqlərinin genişliyi dil zənginliyində, söz işlətmə üsullarının dilə və qulağa yatımlı formalarında aydın duyulur. Nümunəvi bədii

dil, duyğuları təbii və səmimi ifadə etmək imkanları şeiri daxilən yeni məzmunla zənginləşdirir. Dil materiallarının estetikası, bədii yaradıcılıq fəallığı ilə şeirdə dramatism, psixoloji gərginlik ünsürləri fəallaşır, lirik təəssürat geniş miqyas alır. Adi linqvistik ünsürlər obraza çevrildikcə bu elementlər estetik gözəlliyi, mənəvi sərvət ləyaqətlərini özündə cəmləşdirir.

Azərbaycan dilinin səs arsenalından, leksikasına, sintaksisinə məxsus doğma ab-havadan, estetik nəfəsindən yararlanaraq dilimizin səs-söz imkanlarını milli poetik qəliblərə salan Aşıq Ələsgər bədii mətni müəyyən formaya salaraq, müvafiq ritmik biçimlər çərçivəsində tənzimləyərək melodik səslənmə çalarları ilə zənginləşdirməyin mahir ustadıdır. Səs uyuşmaları söz və morfem düzümünün cazibəli harmoniyası təbii stixiya ilə gedir. Sözləri poetiklik süzgəcindən, keçirib lirik təhkiyə də konstruktiv zənginliyindən səsin poeziyası duyulur. Akustik eyniyyət təşkil edən fonemlərin, sözlərin kəmiyyət və keyfiyyət uyğunluğu, eyni və qonşu misralarda sözlərin akustik oxşarlığı mətni şeirləşdirən faktor kimi özünü göstərir. Bu mənada Aşıq Ələsgərin fonetikaya – nitqin səs quruluşunun təşkilinə xüsusi diqqəti ən vacib sənətkarlıq aktı kimi götürülür və omonimliyən, bütün növlərinə göstərdiyi həssaslıq heyrət doğurur. Müvafiq olaraq “nar”, “od” və “nərə” mənalarını ifadə edib qafiyə mövqeyində işlədilən sözlərin ifadəlilik potensialı, ruhi qüvvəsi və üslubi gücü göz qabağındadır:

Tifl tək qoynunda nara aşıqəm
Mürği – səməndərəm, nara aşıqəm
Çəkərəm şübhə tək nara aşıqəm
Tərən ovlağında sarı görəndə (8, 173)

Aşıq Ələsgər cinas yaradıcılığında qovuşmadan məharətlə istifadə edir. Bir neçə hecanın, ünsürün söz tərkibində və ya ardıcıl gələn iki sözün hüdudlarında bir yerə toplaşması omonimliyə gətirib çıxarır. Söz oyunu kimi istifadə olunan bu üslubi vasitə poetik məqsəd izləyir. Önəmlisi odur ki, qovuşmalar çoxlarından fərqli olaraq Aşıq Ələsgərdə süni səciyyə daşımır.

*Yazıq Ələsgəri oda salıbdı
Fələk gözdən salıb, oda salıbdı
Çeşmə kənarında oda salıbdı
Cumub sona kimi ay üzə - üzə (8, 161)*

*Qürbətdə qalmışam, bir ay yarım var,
Qərib pəhlivanam bir ay yarım var
Lütf eylə, üstümə bir ay yarım, var (get)
Dağılsın üstümdən dağıdan məni (8, 184)*

Aşıq Ələsgər eyni söz və müxtəlif mənə dolanbacları, səs-söz oyunu ilə şeirin olduqca vacib dil atributu kimi estetik mühit formalaşdırır. Bədii ünsiyyətin dinamikası omonimliyin üslubi çevikliyi harmonik oynaqlığa gətirir, formanın poetexniki tələblərinə asanlıqla cavab verir. Eyni səs kompleksinin misralarda linvopoetik imkanları emosional çalarlarla bədii naxışlara diqqət çəkdirir. Bədii enerji daşıyıcısına çevrilən omonimlərin estetik məqamları leksik-qrammatik məqamlarını üstələyir.

Aşıq Ələsgər üslubu eyni fonetik qafiyəli sözlərə ona görə həssasdır ki, onlar şeiri məzmunca siqlətli, formaca cilalı

etmək üçün olduqca yararlıdır. Məxrəc yaxınlığı ilə seçilən səslərdən tərtib olunmuş sözlər, bu sözlərin ifadə etdiyi anlayışların bədii-məntiqi rabitəsi onlardan bədii – üslubi fənd kimi istifadəyə geniş imkanlar açır:

*Nə əysik din, nə artıq gül, nə dännan (danlan)
Müxənnətə zəhər olmur nədən, nan? (çörək)
Dərd bilməzdən, dilqanmazdan, nadannan
Nə qandım əzəldən, nə qanam indi (8, 171)*

*Ələsgəri çəkməginən, yar, ala (yalan)
Lazımdır ki, yar könlümü yar ala.
Sınmış dəndan, nə yar ləbin yarala (zədələ)
Əmmək istəyirsən, nə qan əm indi (8, 171)*

Omonimin növlərinə aid bütün səslənmə vasitələri Aşıq Ələsgər şeiri, xüsusən təcislər üçün ən mükəmməl materialdır. Forma və məzmun arasındakı maksimum uyarlılıq yaradan omonimlər misralardakı fikir və hisslərin ritmik axarına səbəb olur və bədii mətni emosionallaşdırma işində başlıca rol oynayır, təcnisin ifadə sistemində özünəməxsus yer tutur.

Bədii forma, onun bütün ünsürləri ona görə məzmunludur ki, Aşıq Ələsgər üçün forma quruluşunun bütün aspektləri eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Səs qiyafəsi onun dilində xüsusi cizgilərlə ön plandadır. Səs imkanları məzmunun boyuna düzgün biçilməklə üzə çıxır. Duyğu və düşüncələrin səs ahənginə uyğunluğu Aşıq Ələsgər üslubunun məğzini təşkil edir. Omonimlərə, səs tərkibi etibarilə yaxın sözlərə intensiv müraciət bu üslubi keyfiyyətin tələbi ilə bağlıdır. Omonimlərin bütün

növlərinin tərkibindəki səslərin kəmiyyət və keyfiyyət eyniliyi səslənmə sanbalına, lirik ovqata xidmət edir. Aşıq Ələsgər omonimlərlə ritm-intonasiya elastikliyi təzahür etdirir, təcnisin üslubi-semantik yetkinliyini təmin edir. Fikrimiz predmetsiz olmasın deyə “De bir üz, bir üz” rədifli məşhur təcnisinin son iki bəndini nəzərə çatdırıram:

*İpək nazbalısa Mina dayandı,
Həcər nalə çəkdi Minada yandı,
Həsrətindən dərdim minə dayandı
Sən gəlsən əysilər de bir üz, bir üz.*

*Buyqu həsrət çəkdi, yara yetmədi,
Təbib neştər vurdu, yara yetmədi,
Yazıq Ələsgər, əlin yara yetmədi,
Çalxan qəm bəhrində, de bir üz, bir üz (8, 166)*

Son bənddə “yara yetmədi” söz birləşməsinin omonim olan hər iki komponentinin uğurlu semantik-üslubi uyğunluğu monumental bədii söz quruculuğunda ən fəal iştirakçı kimi çıxış edir. Eyni linqvistik qəlibdə onlar şeirin ritmikasında aparıcı mövqe qazanır, “yara qovuşmadı”, “yara (zədə) yetişmədi”, “yara çatmadı” anlamları emosionallaşdırılaraq vahid poetik düşüncə dairəsində üslubi birlik yaradırlar.

*Mən qurban eylərəm yara canımı
Götürüb doğraya, yara canımı
Alıb təpə-dırnaq yara canımı
Bilmirəm dərmanı, ay ana, ana (8, 157)*

Aşıq Ələsgər yaradıcılığı olduqca böyük bədii dil hadisəsidir. Onun poeziyasının estetik təzahürlərindən biri də obrazlılıq cizgilərində milli fonetik-üslubi cizgilərin fəallığıdır. Aşıq Ələsgərin dilində omonimlərin bütün növləri eynisəs tərkibli söz və söz birləşmələri bir daha sübut edir ki, mükəmməl poetik mətn omonimlik üçün gözəl səslənmə məziyyətlərinin açarıdır. Misraların, bəndlərin elastik tərtibində olduqca fəaldır, çünki bədii memarlıq əhəmiyyətlidir. Bədii təhkiyəni emosionallaşdırmaq üçün misraları aydın arxitektionik qəliblərdə vermək işində nizamlayıcı funksiya daşıyır. Onların iştirakı ilə poetik-üslubi əməliyyat ritmik avazlanma, mənalı ahəng qəlibləri doğurur. Eyni səs tərkibli dil vahidlərində uğurlu kontekstdə gözəl poetik forma üsürü olaraq dərin məzmun ifadə etmək mütəhərrikiyini bürüzə verir. Səslərin şeiriyyətinə nail olmaqla Aşıq Ələsgər poetik fikri estetik cəhətdən daha da zənginləşdirir. Bu, həmçinin şeirin ümumi ruhunu, aparıcı motivləri qabardır, düşündürücü intonasiya çalarları doğurur, sadəliyə və təbiiliyə xüsusi ton verir.

*Qışda dağlar ağ geyinər yaz qara,
Sağ dəstinlə ağ kağıza yaz qara,
Əsər yellər, qəhr eyləyən yaz qara,
Daşar çaylar, gedər daşlar çata-çat (8, 180)*

*Yel dəyir, tellərin, yar, a gəzdirir,
Saqi istəkanı yara gəzdirir
Yar həsrəti canda yara gəzdirir
Yar gəlsə yaralar sağalı tez-tez (8, 182)*

Nümunələr bir daha belə bir fikir təlqin edir ki, Aşiq Ələsgərin varlığı aydın və obrazlı ştrixlərlə təqdim etmə düşüncəsi deyim gözəlliyini doğurmuşdur. Bədii intonasiya və ritm elementləri kimi bu deyim gözəlliklərində omonimlər keyfiyyətli bədii material kimi iştirakçı olaraq arxitektonik prinsiplərlə çıxış etmişlər.

Lirik-emosional mühakimələrin təzahür məqamları ilə əlaqədar Aşiq Ələsgər eyni səs tərkibli vahidlərlə elastik misra modelləri əmələ gətir və bu, müəllifin poetik təfəkkür enerjisinin gücünü-qüdrətini nümayiş etdirir, dahi şairə məxsus sənət və sənətkarlıq məktəbinin gözəl örnəklərini yaradır. Diqqət çəkən hal kimi qeyd olunmalıdır ki, Aşiq Ələsgərdə omonimlər, söz təkrarlarının iştirakı sintaktik simmetriya ilə müşayiət olunur, canlı danışıq dilinin intonasiya potensialı sayəsində ritmmelodika bitkinliyi fikir bitkinliyinə yardımçı olur, bədii düşüncənin miqyası genişlənir. O da diqqətdən yayınmır ki, omonimlərin də qatıldığı ifadə tərzii və emosiya tərəvəti tərənnüm predmetinə poetik baxış yeniliyindən doğur. Omonimlərdən, söz oxşarlığından istifadə üsulu zahiri strukturuna görə daha çox ənənəvi səciyyə daşısa da, Aşiq Ələsgərin poetik təhkiyəsində, təsvirin obrazlı şərhində onlar ulu sənətkarın dil elastikasını müəyyənləşdirən üslubi faktlar kimi təzahür edir. Bütöv bir sistem kimi səs-söz təkrarları lirik-poetik informasiyaların daşıyıcıları olaraq ifadə planında üslubi istiqamətin ti-pologiyasını müəyyənləşdirir.

*Fərhad gördü, sevdi Şirin camalın,
Şirin dost əlindən, şirin cam alın
Şirincə dövlətin, şirincə malın
Axırı zəhrimara döndü, nə döndü (8, 67)*

*Billəm eytac deyil sənə mal indi,
Geyibsən qəddinə, Sənəm , al indi,
Can alansan, canım, sənəm, al indi,
Əzrayılın cəngəlindən daldala (8, 165)*

Ominimləşmə yolu ilə söz və söz qrupları bədii memarlıq əhəmiyyəti qazanır, aktual bədii ünsiyyət aktına xidmət göstərir.

Aşıq Ələsgərin şeirlərində lirik məzmun alliterasiya, assonans, omonim, paronim və s. vasitəsilə ritmik qurulsada, maksimum enerji ilə çıxış edirlər. Məzmun və ifadə forması arasındakı bu cür əlaqə müəllifin bədii qayəsinin qabarıq şəkildə idrakına, ideyanın bədii həllinə səfərbər edilir, Aşıq Ələsgərin üslubu üçün estetik meyar ləyaqəti qazanır. O, dilin zəngin vokal imkanlarından maksimum dərəcədə bəhrələnərək poetik ovqatı bədii mətnin varlığına hopdurur.

Səs-söz təkrarı Aşıq Ələsgər üçün elə bir kompozisiya üsuludur ki, onda professional poeziya səviyyəsi və səciyyəsi qazanmaq imkanları zəngindir. Təkrarların sayəsində omonimlər, paronimlər, amoformlar və s. də semantik cəhətdən dolğunluq və tutumluluq kəsb edirlər. Məsələn, “Narın üz” təcnisində rədif kimi təkrarlanan eyni söz birləşməsinin hər iki tərəfi məzmun və bədii şəraitə uyğun fərqli mənalar və üslubi çalarlar yaradır. Altı dəfə işləməsinə baxmaraq hər birində orijinal poetik nəfəsin tərəvəti aydın-aşkar duyulur. Bu şeir təcnisin poetik-tipoloji əlamətlərini xüsusi sənətkarlıqla əks etdirir.

*Narın çalxan, narın silkin, narın üz
(suda ehtiyatla üz)*

Almasın dər, gülün iylə, narın üz
(*dostun narın dər*)
İnsaf eylə, gəl könlümün narın üz
(*ürəyimin odunu söndür*)
Narın üzə qoy toxunsun narın üz
(*incə sifət*)
Qoymaqdan da şirin olar narın üz
(*südüün üstünə yığılan təbəqə*)
Bir dərdimi eyləyibsən, Narın üz
(*Narın (qız adı), yüz*) (8, 170)

Bədii mətnin mənimsənilməsində omonimlərin, onların çoxmənalılığının, transkripsiyaların, tələffüz variantlarının belə məharətlə istifadəsi, eyni səs cildinə malik dil vahidlərinin təsir sahələrindəki semantik-struktur gərginlik Aşıq Ələsgərin üslubunda ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Bədii materialların bu cür incəliklə seçilməsi və lazımı yerində işlədilməsi estetik qavrayışın özünəməxsusluğundan irəli gəlir. “Narın üz” təcnisinin dil strukturu deyilənlərə klassik misaldır.

Aşıq Ələsgərin misralarında ahəngdar nitq parçalarının eyni fonetik çalarlarla tələffüzü münasib üslubi fiqurlar formalaşdırır və şeir dilinin poetexniki imkanlarını genişləndirir. Eyni və yaxın artikulyasiyalı səslərin misralardakı düzümü fonetik ifadə üsulu kimi, bədii ifadə faktı kimi Aşıq Ələsgər şeirinin tərtibatında əsas yer tutur. Omonimlərin, yaxud eyni və yaxın məxrəcli səslərin bir-birini müəyyən məsafələrdə izləməsi gerçəkliyin bədii idrak funksiyasına xidmət edir. Göstərilən nümunələr Aşıq Ələsgər dilinin fonoloji səciyyəsi haqqında dolğun təsəvvür yaratmaqla məhdudlaşmır. Bu üslubi

vasitə digər ifadə üsullarında bir şəbəkədə cəmləşməsinə və poetik mündəricənin qavrama şəraitinə təsir göstərir. Şeir mətninin üslubi ehtiyacları omonimlərin bütün növlərini bədii dil formalarına uyğunlaşdırır. Səs tərkibinə görə yaxın olan sözlərin qüvvətli poetik-məntiqi vurğu altına düşməsi lirik-emosional mühakiməni yüksəldir. Zahirə səsənmə keyfiyyəti bədii ovqatın səciyyəsinə uyğunlaşır. “Narın üz” təcnisindən son iki bəndə diqqət yetirək:

*Ürüsxət ver, sözüm deyim, Qayım ağa,
Yuyar qəssal qəddim, bükər qayım ağa,
Ləzzət verər bal qatanda qaymağa,
Qaymaqdan da şirin olar narın üz.*

*Gətirdim rənginə sarı, dur gedək!
Bu sınıq könlümü sarı, dur gedək!
Ələsgərəm, bizə sarı, dur gedək!
Bir dərdimi eyləyibsən, Narın üz (8, 170)
Sağ-solunda qardaşların sağ olsun.
Corabları yaxşı bəzə, Müşgünaz (8, 115)*

Müxtəlif anlayışların eyni səs tərkibində əlaqələndirib bədii bütövlüyə nail olmaq Aşıq Ələsgər üslubunun əsas prinsiplərindəndir. Eyni struktur və müxtəlif münasibətlərinin sərrast motivləşdirilməsi mükəmməl bədii dil hadisəsinin təməlində durur, xüsusi tipli bədii forma düzəltmə üsulu kimi meydana çıxır. Bunlar Aşıq Ələsgərin bədii təfəkkür mədəniyyətinin səviyyəsini və səciyyəsinə əks etdirir. Aşıq Ələsgərdə sənətkar əlamətlərə aludəçilik yoxdur. Formalizmə qapılmaq

vərdişindən uzaq olan Aşıq Ələsgər üçün omonimlər ən münasib poetik mənalandırma formasıdır, təsvir-tərənnüm obyektinin obrazlı təsdiqidir.

Omonimin bütün növləri məzmunun səciyyəsiindən doğan lirik emosiya ilə müşaiyyət olunur, bədii fikri hərəkətə gətirir. İfadə tərzii elastik olduğu qədər də mürəkkəb olan Aşıq Ələsgərin dilində omonimlərdən istifadə güclü üslubi keyfiyyət prosesi keçirir və mətnin ümumi fonetikasına təsir göstərərək poetik məramı xidmət göstərir. O da aydın sezilir ki, omonimlərin şeir naxışlarında formalaşması mətnin bədii-estetik siqləti ilə ahəngdarlıq təşkil edir. “Ha bular, bular” təcnişindəki kimi:

*Səba dost zülfünə şənə çəkəndə,
Yayılar gərdənə ha bular, bular (firlanar, sarılar)
Hər kim ki, sidq ilə dilək diləsə
Əlbəttə, mətləbin ha bular, bular. (tapar)*

*Sərrafın əlində nə danə (daş-qaş dənəsi)-dedim,
Könül, can quşuna nə danə (dən) – dedim,
Dərdimi dərd qanmaz nadana dedim
Anlamaz başım ha bular, bular (bulayar)*

*Ələsgərəm məskənimdi o diyar,
Al xəncəri, bağrım başın, odu (odur), yar
Evdən çıxdı yalın qılınc, odu (atəşi) var
Bilirəm, qanıma ha bular, bular (bulaşar) (8, 167)*

Aşıq Ələsgərin dilində eyni cür səslənən sözlərin üslubi mövqeyi ona görə fəaldır ki, deyim qəliblərinin cazibəli for-

maları onların sayəsində canlı və musiqili tələffüzü gücləndirir, gerçəkliyin lirik qavrayışında və beləliklə də söz sənətkarının şeir dilinin estetikasının müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Şeirin bütün elementləri ilə eyni üslubi şəbəkədə omonimlər, eyni səs tərkibli leksik vahidlər ritmik ifadə tərzini doğurur. Bu, onun üslubi kamillik səviyyəsini, funksional-bədii imkanlarını əks etdirir. Müəyyən ritm modelləri intonasiya biçimləri bədii mətnə xüsusi intensivlik əlavə edir.

Eyni cür səslənən söz və tərkiblər Aşıq Ələsgər üslubunda daha çox şeirin səs diapozunun nizama salma vasitəsidir, dilin gözəllik yaratma imkanlarının təzahürüdür. Şeir dilinin emosional-ekspressiv çalarları eyni səs-söz təkrarlarının köməyi ilə estetik əks-səda tapır, melodika və intonasiya daha uğurla sahmanlanır. Poetik nitq mühiti zəminində omonimlər eyni məxrəcli səslərin tərtib etdiyi sözlər şeirin bədii-estetik keyfiyyətlərini təmin edir. Müxtəlif semantik mənaların poetik məcrada qovuşması Aşıq Ələsgərin sənət dilinin poetik paronim və digər səs oxşarlığı ilə bağlı sözlərin Aşıq Ələsgər dilində poetik aktivliyi, mündəricənin vüsətliliyinə yönəldilir, şeir dilini xüsusi lirik məcraya salır və bununla da klassik aşıq şeirinin orijinal səslənən nümunələrini yaradır.

S O N

Aşıq Ələsgərdə sözün hüsn bənzərsizliyi ilə fikrin libası, forması öz təkrarsızlığı ilə poetik zənginlik qazanır. Aşıq Ələsgərdə sözün poetikasının əsrarəngizliyi onun bədii libasının tilsimindədir ki, onu açmaq olduqca çətinidir. Müəyyən hazırlığa malik olmadan, dinin sirlərini, islam əhkamlarını, ümumiyyətlə Şərq zehniyyətini və poetikasını, müəmma sənətini bilmədən dahi sənətkarın söz aləminə nüfuz etmək mümkünsüzdür. Dil işarələrinin rəmzi mənalarına vaqif olmayanlar Aşıq Ələsgərin ilhamının məhsulunu, poetik-üslubi fiqurların bədii-fəlsəfi mahiyyətini çətinliklə qavraya bilirlər.

Aşıq Ələsgər şeirinin bədii-poetik bənzərsizliyi, üslubi keyfiyyət həddi söz işlətmə məharətində açıqlanır. Bu məharət sözün enerji mənbəyini aşkarlayır. Poetik duyumdan pərvazlanan Aşıq Ələsgər şeiri bədii deyim sənətkarlığı ilə ənənəvi və zəngin poetik kanonlar çərçivəsində heyrət doğurur. Dərin müdriklik və mənəviyyatdan qaynaqlanan poetik məna Aşıq Ələsgər sözünün ecazkarlığı ilə mükəmməlliyə çatır. Aşıq Ələsgərin əsərləri sözlə mənənin qovuşuğu, vəhdəti və ayrılmazlıq nümunəsidir. Aşıq Ələsgərin sözü mənalı sözdür, müdrik fikirlərin bəzəkli geyimidir. Buna görə də Aşıq Ələsgərin əsərlərində həm məzmun, həm də ifadə formasına, sözün şəklinə eyni dərəcədə heyranlıq vardır. Onun misralarında ümumi mətləblə bağ-lanmayan təsadüfi dil işarəsinə, artıq kimi görünən sözə rast gəlmək mümkün deyil. Hər bir söz poetik baxımdan mükəmməl olduğu kimi, məzmun və məna cəhətdən də məcazi və müəmmalıdır. O, dilə hakim sənətkar olduğu üçündür ki, aşıq şeirinin əsas lirik janrlarının misilsiz ustası

hesab olunur. Bu əsərlər dərin qayəsi, zərif ruhu, ifadə üsulu və hüsnü ilə Aşığı Ələsgərin fəlsəfi dünyasını, hikmətlər aləmini oxucu və dinləyiciyə çatdıraraq onların qəlbini fəth etdi, könülləri ehtizaza gətirdi. Bununla da, böyük istedad sahibinin əsərləri qədim və zəngin aşıq ədəbiyyatının, şeir mədəniyyətinin bədii-fəlsəfi yekunu və zirvəsi kimi dəyəərə layiq bilindi.

Kamil bədii formanın dərin poetik məzmunluğa uyğunluğu fonunda dilimizin lüğət tərkibinə daxil olan hər bir sözün üslubi potensialını stimullaşdırır. Sözün yeni məcaz yaratma imkanlarına vüsət verir. Aşığı Ələsgər dühasından nurlanan, dahi sənətkar ecazından güc-qüvvət alan söz öz məhvərini yeni çalarlarla möhkəmləndirir və beləliklə, bu söz yalnız ona yeni nəfəs verən Aşığı Ələsgərin könül dünyasının deyil, bütövlükdə aşığın təmsil etdiyi qüdrətli bir xalq ruhunun bədii tərcümanına çevrilir.

Aşığı Ələsgər sözündə təcəssüm olunan fikir və duyğu nə qədər safdırsa, bir o qədər də səmimidir. Sözün və ruhun üzvi birliyi dərin intellektuallıqla müşayiət olunur. Çünki Aşığı Ələsgərin bədii nitqi ancaq bədii təsvir və tərənnümlə məhdudlaşmır, bütün hallarda orada güclü təhlil, məntiqi düşüncələrə rəvac verən poetik mühakimələr mərkəzi yer tutur. Ülviyyət məqamında dayanan Aşığı Ələsgərin dili zəngin mənəviyyatın, həyat həqiqətlərinin, misilsiz bədii idrakın təsdiq üsuludur, bütöv bir semantik sistemdir. Sözün, səsin, hətta bütöv misraların üslubi-məntiqi assosiasiyaları mətnin struktural kamilliyində eyni dərəcədə fəallıq göstərir və mükəmməl poetik şəbəkə formalaşdırır. Vahid quruluşda bütün dil ünsürləri, bədii təsvir və ifadə vasitələri, üslubi fiqurlar bir-birinə hörülərək sənət möcuzəsinin detallarını əyaniləşdirir.

Qədim və köklü ənənələr üzərində ucalan Aşıq Ələsgərin şeir üslubunun yeni cizgiləri dilin dərin qatlarına meylin üslubi axtarış ruhunun dərinliklərindən nəşət edir. Odur ki, Aşıq Ələsgərin şeir dili poetik təfəkkürə həyəcanlı və qayğılı bir ruh gətirdi və bütöv Azərbaycan poeziyasında möhtəşəm estetik hadisəyə çevrildi. Sənətkarlıq baxımından yeni yüksəliş mərhələsi olaraq təravətli ab-hava yaratdı. Bədii düşüncə tərzinin orijinallığından və yeniləşməsindən doğan yüksək dil sənətkarlığının başlıca mənbəyi canlı xalq dilinə məxsus lingvistik vahidlərin poeziya dilinə geniş vüsətli nüfuzunu təmin etdi. Aşıq Ələsgər şeirində onun dili ilə canlı ünsiyyət dili arasındakı hədd yox dərəcəsinə endi. Hər cür süni poetik qəliblərdən, qeyri-təbii poetik modellərdən, ritorikadan uzaqlaşmaqla Aşıq Ələsgər bədii mətləbi qəlbə, dilə yatımlı formalarda, yüksək sənət dili ilə deməyə meyl edib uğurlar qazandı. Bu dil öz milli köklərinə daha çox meyilləndi, xəlqilik və təbiilik bütün çalarları ilə şeir dilində nümayiş olundu. Söz duyumu və deyimi, dil mədəniyyəti yüksək həddə çatdı, sözü obraza çevirmək bacarığı ən yetkin təzahür formaları kəsb etdi.

Sazın tarixində, sözün taleyində silinməz iz qoyub getdi, ədəbiyaşarlıq, ölməzlik qazandı Aşıq Ələsgər. Ələsgər adı saz dünyasında, söz aləmində əbədiləşdi.

*Sol əldə kağız var, sağ əldə qələm,
Bir yanda nəşə var, bir yanda ələm,
Ələsgər tək şirin zəban, xoş kəlam,
Bivəfa dünyaya gəldi də getdi (Aşıq Ələsgər)*

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M., Ağayeva F., Verdiyeva Z. İzahlı dilçilik lüğəti, Bakı, Maarif, 1989, 364 s.
2. Adilov M. Klassik ədəbiyyatımızda dil və üslub. Bakı, Maarif, 1991, 234 s.
3. Adilov Musa. Sənətkar və söz. Bakı, Yazıçı, 1984, 148 s.
4. Axundov Ağamusa. Dilin estetikası. Bakı, Yazıçı, 1985, 224 s.
5. Axundov Ə. Aşıq Ələsgərin həyatı və yaradıcılığı. Namizədlik dissertasiyası. Bakı, ADU, 1946, 157 s.
6. Allahmanlı M. Din, təriqət və aşıq. Bakı, Şur, 1999, 172 s.
7. Araslı H. Aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1960, 121 s.
8. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. Bakı, 1999
9. Belinski V.Q. Seçilmiş məqalələr. Bakı, Uçpedqız, 1948
10. Eldarova Ə. Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı, Elm, 1996, 281 s.
11. Əfəndiyev O. Aşıq sənətinin estetik problemləri. Bakı, Azərnəşr, 1983, 115 s.
12. Ələsgər İ. Haqq aşığı Ələsgər. Bakı, Maarif, 1999, 264 s.
13. Əlioğlu Ə. Azərbaycan aşıq şeirinin poetikası. Bakı, 2002, 128 s.
14. Fəxrəddin Səlim. Aşıq Ələsgər, Seyid Əzim və təsəvvüf, “Kaspi”, 9-11 fevral 2013-cü il
15. Fəxrəddin Səlim. Leyladan Mövlaya. “Kredo”, 14-16 may 2014-cü il
16. Hacı Loğman Babacanlı. Aşıq Ələsgər. Bakı, 2013, 620 s.

17. Hüseynov M.A. Şeirşünaslıqda dil sənətkarlığı. Bakı, Elm, 2007
18. Hüseynov M.A. Dil və poeziya. Bakı, Elm, 2008
19. Hüseynov M.A. Poeziya dilinin milli qaynaqları. Bakı, “Elm və təhsil”, 2009
20. Hüseynov M.A. Sözüün poetikası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2010
21. Hüseynov M.A. Səsin poeziyası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2010
22. Hüseynov M.A. Poetik frazeologiya. Almatı, Ülağat, 2013
23. Həkimov M. Azərbaycan klassik aşiq yaradıcılığı. Bakı, API, 1982, 88 s.
24. Xələfli Əli Rza. Aşiq Ələsgərli düşüncələr, yaxud “alalı” sözünün yaddaşımızdakı ağırsı. “Kredo”, 28 oktyabr, 2006-cı il
25. İbrahimov M. Aşiq poeziyasında realizm. Bakı, 1966, 84 s.
26. Qasımlı M. Aşiq sənəti. Bakı. Ozan. 1996, 260 s.
27. Rahid Ulusel. Şeh damlasında günəş təcəllası. “Kaspi”, 14 aprel 2015-ci il
28. Mehdi Hüseyn. Böyük aşiq. Seçilmiş əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı, Yazıçı, 1978, s.172-176
29. Шидфар В.Я. Образная система арабской классической литературы (VI-XIII вв), Москва, 1974, 370 с.
30. Namazov Q. Azərbaycan aşiq sənəti. Bakı, Yazıçı, 1984, 192 s.
31. Nəbiyev A. Azərbaycan aşiq məktəbləri. Bakı, Nurlan, 2004, 310 s.

32. Paşayev S. Azərbaycan folkloru və aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1989, 88 s.
33. Quliyeva Mahirə. Klassik Şərq poetikası. Bakı, Yazıçı, 1991, 128 s.
34. Sarıvəlli Osman. Qüdrətli şair, ustad sənətkar. Bakı, 2016
35. Mustafayev Camal. Aşıq Ələsgər irsində sufilik. “Kredo”, 17 avqust 2013-cü il
36. Vahabzadə B. Sənətkar və zaman. Bakı, Gənclik, 1976
37. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları. Bakı, 1972

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ: BƏDİİ SÖZ CƏNGAVƏRİ, AZƏRBAYCAN ŞEİRİNİN TƏKRAROLUNMAZ ESTETİK HADİSƏSİ.....	3
ALLİTERATİV FİQURLARIN POETİK SƏSLƏNMƏ EFFEKTİVLİYİ.....	14
ASSONANSIN MELODİK ÇALARLARI VƏ BƏDİİ-ÜSLUBİ SPEKTRLƏRİ.....	37
SƏS-MƏNA BÜTÖVLÜYÜ VƏ KSPRESSİVLƏŞDİRMƏ ƏMƏLİYYATI	57
SÖZ TƏKRARI: ARXİTEKTONİK PRİNSİPLƏR, BƏDİİ MEMARLIQ VASİTƏSİ.....	72
OMONİMLƏR: MƏNA-İFADƏ AHƏNGDARLIĞI, FORMA EYNİLİYİNİN MƏZMUN ƏLVANLIĞI.....	91
S O N.....	104
ƏDƏBİYYAT	107

**“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

Çapa imzalanmış: **06.03.2017**
Şərti çap vərəqi: **7**. Sifariş: **№ 227**
Kağız formatı: **60x84 1/16**. Tiraj: **200**

Kitab "Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4